

MAGYAR MÚZEUMOK

2003/4

TÉL

HUNGARIAN MUSEUMS

Volume 9 Number 4

WINTER

Évfordulóink

Our Anniversaries

*Ismeretlen művész: Kuruc vitéz. XVIII. század. Olaj, vászon. Magyar Nemzeti Múzeum – Unknown artist: Kuruc warrior. 18th century. Oil, canvas. Hungarian National Museum
Fotó – Photo: Képeßy Bence*

*Georg Philipp Rugendas (1666-1742) köre: Csatajelenet. XVIII. század. Olaj, vászon. Magyar Nemzeti Múzeum – The circle of Georg Philipp Rugendas (1666-1742): Battlescene. 18th century. Oil, canvas. Hungarian National Museum
Fotó – Photo: Kardos Judit*

A söjtöri Deák-kúria festett szobája – Painted Room of the Deák Mansion in Söjtör

*A szondázó feltárás során előkerült virágfüzér Sibrik Erzsébet szobájában
The garland from Erzsébet Sibrik's room found during the investigations
Fotók – Photos: Mazur Ildikó*

*Hans Temple (1857-1931): Pulszky Károly arcképe. 1884. Olaj, vászon. Magyar Nemzeti Múzeum – Hans Temple: Portrait of Károly Pulszky. 1884. Oil, canvas. Hungarian National Museum
Fotó – Foto: Képeßy Bence*

Kiállítási képek – Exhibition images

A Múzsák Temploma Sárospatakon. Nagyterem – Kass János kiállítás
The Temple of Muses in Sárospatak. Assembly Hall – János Kass Exhibition
Foto – Photo: Váradi László

Hadtörténeli Múzeum. Hazatért gyűjtemények – a Torontó-terem
Military History Museum, Budapest. Collections returned – the Toronto Hall
Foto – Photo: Szikits Péter

Matyóhímzéses egyházi textíliék a mezőkövesdi múzeum 50 éves jubileumi kiállításán
Church textiles with Matyó embroidery at the museum's exhibition celebrating its 50th anniversary in Mezőkövesd
Fotó – Photo: Marozsán Zsolt

Óbudai Múzeum. Békásmegyeri enteriőr részlete
Óbuda Museum. Detail of an interior from Békásmegyer
Fotó – Photo: Sárospataki György

A Savaria Múzeum időszaki kiállításának részlete
Detail of the temporary exhibition in the Savaria Museum, Szombathely
Fotó – Photo: Illés Péter

Ez az esztendő ismét fontos megemlékezések alkalmait teremtette meg a múzeumok számára: a Rákóczi szabadságharc kezdetének háromszázadik, Deák Ferenc születésének kétszázadik évfordulója kapcsán. Noha az évfordulós ünnepek országos méretű eseményeknek számítottak, súlyuk jobbra a múzeumokra hárult, mégpedig túlnyomóan a vidéki intézményekre. A Rákóczi évforduló legjelentősebb helyszíne a Magyar Nemzeti Múzeum időszaki kiállításán túl elsősorban Sárospatak volt, ugyanis ez alkalomból nyílt meg – a közel egy évtizede folyó épületfelújítási munkálatok befejezését követően – a Rákóczi Múzeum új állandó kiállítása. A Deák-év pedig nagyobb részben Zala megyéhez, a szülőföldhöz kapcsolódott, melyben a zalaegerszegi Göcseji Múzeum vállalt oroszlánrészt, nemcsak az életutat végigkísérő jelentős időszaki kiállításával, hanem az ünnepelt személyéhez fűződő vidéki tájházak (Söjtör, Kehida) gondozásával, helyi kiállítások és rendezvények szervezésével is.

E számunkban más évfordulókról is szót ejtünk, nevezetesen Pulszky Károly születésének 125. évéről és a magyar művelődéstörténet jeles eseményéről: Apáczai Csere János magyarnyelvű enciklopédiája megjelentetésének 350. évfordulójáról. Ebben az esztendőben több múzeumunk is kisebb-nagyobb jubilálást mondhatott magáénak, melyet megünnepelt, ill. lapszámunk hasábjain közreadott beszámolóval ünnepel.

Szándékunk szerint a muzeológiai tevékenység minél szélesebb horizontját szeretnénk Olvasóink elé tárni. Ez alkalommal három régészeti cikket adunk közre a legújabb kutatási eredményekről. Hasonlóképpen több kiállításról is hírt adunk az évfordulós rendezvényeken kívül.

Gondunk változatlanul a megfelelő mennyiségű kézirat hiánya. Ezúton is kérjük kollégáinkat, hogy a közérdeklődésre számot tartó kutatási eredményekről, kiállítási, gyűjteményi munkákról, jelentősebb múzeumi eseményekről – felkérés nélkül is – küldjenek írásokat lapszámainkba!

Szerzőinkhez

A Pulszky Társaság szűkös adminisztrációs kapacitása miatt az ötezer forint alatti honoráriumokat – számlaadással nem rendelkező szerzőinknek – csak megfelelő példányszám biztosításával áll módunkban kiegyenlíteni.

MAGYAR MÚZEUMOK

2003/4. Téli

MŰHELY

Basics Beatrix: „Nemzetünkért összefogván”. Az első Rákóczi emlékévről	3
Megyeri Anna: Deák Ferenc szülőháza Söjtörön	5
Béres Katalin: Deák Ferenc nyomában – Kehida	9
Basics Beatrix: A kiegyezés építómestere. Deák évforduló Magyarországon és külföldön	12
Jósvainé Dankó Katalin – Vámosi Katalin: A megvalósult álom. A Múzsák Temploma Sárospatakon	14
Vándor László: Bajcsa vára az ásatástól a kiállításig	17
Horváth Ferenc: A csengelei kun vezéri sír	20
Majcher Tamás: Debercsény középkori temploma	24

VISSZATEKINTÉS

Papp Katalin: 125 éve született Pulszky Károly	25
Villangó István: Emlékezés Apáczai Csere Jánosra	26
Makai Ágnes – Szoleczky Emese: 85 éves a Hadtörténeti Múzeum	27
Viszóczky Ilona: Ötven éves a Matyó Múzeum	32
Újj Írisz: 30 éves az Óbudai Múzeum	34
Székely Ferenc: Tíz év a sport történelmének templomában	37

SZÁMVETÉS

Veress Ágnes: Szent Miklós ajándéka. Múzeumpedagógia a Magyar Nemzeti Galériában	39
Vajdai Ágnes Viktória: Kápolnát építettünk	41
Fűkőh Levente: A kismúzeumok szerepe, feladata, helyzete	42

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Kalmár Ágnes: Betlehemek Selmezbányáról. Kiállítás és szimpozium a Szókraténusz Játékmúzeum és Műhelyben	45
Klug Ottó: Az Öntödei Múzeum vándorkiállítása Szlovákiában	48
Ébli Gábor: Transzparens múzeum. A berlini Német Történeti Múzeum új épülete	49

KIÁLLÍTÁSOK

Molnár András: Becsület és kötelesség – Deák Ferenc emlékezete. A Göcseji Múzeum emlékkiállításáról	50
Békési Éva: Az idő hangja. Kiállítás az Iparművészeti Múzeumban	52
Rapcsányi László: „Bár csak szende szűz vagyok, egy kosárcát tarthatok”. XIX. századi lövésztablák a bajai Türr István Múzeumban	55
Illés Péter – Vig Károly – Balogh Lajos: A száz éve született vasi nótárius feljegyzései. Csaba József tudósi és képi hagyatéka. Időszaki kiállítás a Savaria Múzeumban	57

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

F Dózsa Katalin: A Gödöllői Művésztelep	59
Selmeczi Kovács Attila: Szegek világa. Múzeumi kiadvány Göcsej néprajzáról	60
Kerékyártó Imréné: A Himalája magyar remetéje	61
Holló Szilvia Andrea: Megjelent Budapest térképeinek katalógusa	62
A PULSZKY TÁRSASÁG HÍREI	63
Museum.hu hírek	63
E számunk szerzői	64

A címlapon

David Richter: II. Rákóczi Ferenc. 1704.
Olaj, vászon. Magyar Nemzeti Múzeum
On the Cover

David Richter: Ferenc Rákóczi II. 1704.
Oil, canvas. Hungarian National Museum
Fotó – Photo: Képeßy Bence

A hátsó borítón

Györgyi-Giergl Alajos: Deák Ferenc. 1861.
Olaj, vászon. Magyar Nemzeti Múzeum
On the Back Cover

Alajos Györgyi-Giergl: Ferenc Deák. 1861.
Oil, canvas. Hungarian National Museum
Fotó- Photo: Gottl Egon

MAGYAR MÚZEUMOK

**A Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi
Egyesület folyóirata**
Lapalapító: Éri István

Megjelenik évente négyszer
IX. évfolyam 4. szám, 2003. tél

Főszerkesztő:
Selmeczi Kovács Attila

Szerkesztőségi titkár: Gönczi Ambrus

A szerkesztőség tagjai: Basics Beatrix,
Cséve Anna, Holló Szilvia Andrea,
Kriston Vizi József, Wollák Katalin

A szerkesztőbizottság elnöke: Pintér János

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bencze Géza, Dercsényi Balázs,

Draveczky Balázs, Kóczyánné

Szentpéteri Erzsébet, Kovács Péter, Vándor László,
Vukov Konstantin

Fordítások:

Gönczi Ambrus, Basics Beatrix

Szerkesztőség:

1087 Budapest, Könyves Kálmán körút 40.

Telefon: 210-1330/155, fax: 210-1336

E-mail: pulszky@bot.nhmu.hu

www.museum.hu/pulszkytarsasag

Felelős kiadó: Matskasi István

Nyomdai előkészítés: Stúdió 12 Bt.

Műszaki szerkesztő: Németh János

Színes feldolgozás: Stúdió 12 Bt.

Nyomdai munkálatok: Prospektkop Bt.

Felelős vezető: Racskó József

Előfizethető a kiadónál

(levélcím: 1476 Bp. 100. Pf. 206.),

illetve postautalványon, csekkkel vagy

átutalással az alábbi számlaszámon:

ABN-AMRO Bank 10200830-32323599

Előfizetési díj számonként:

egyéni előfizetőknek 700 Ft,

közületeknek 1000 Ft.

HU ISSN 1219-4662

Megjelenik a

Nemzeti Kulturális Örökség

Minisztériuma és

a **Nemzeti Kulturális Alapprogram**

támogatásával

HUNGARIAN MUSEUMS 2003/4 WINTER

WORKSHOP

- Beatrix Basics: About the Events of the First Rákóczi Year 3
Anna Megyeri: Ferenc Deák's Birthplace in Söjtör 5
Katalin Béres: Kehida – In the Footsteps of Ferenc Deák 9
Beatrix Basics: The Architect of the Compromise. Ferenc Deák Anniversaries
in Hungary and Abroad 12
Katalin Jósvali Dankó – Katalin Vámosi: A Realised Dream. The Temple of Muses
in Sárospatak 14
László Vándor: The Fortress in Bajcsa – from Excavations to Exhibition 17
Ferenc Horváth: The Tomb of a Cumanian Chieftain near Csengele 20
Tamás Majcher: The Medieval Church in Debercsény 24

RETROSPECTIVE

- Katalin Papp: Károly Pulszky was Born 150 Years Ago 25
István Villangó: Commemorating János Apáczai Csere 26
Ágnes Makai – Emese Szoleczky: The Military History Museum is 85 Years Old 27
Ilona Viszóczy: The Matyó Museum in Mezőkövesd is Fifty Years Old 32
Írisz Újj: The 30-Year-Old Óbuda Museum 34
Ferenc Székely: Ten Years at the Temple of Sports History 37

RECKONING

- Ágnes Veress: St. Nicholas' Gift. Museum Education at the Hungarian
National Gallery 39
Ágnes Viktória Vajdai: We Built a Chapel 41
Levente Fűkőh: The Role, Tasks and Position of Smaller Museums 42

INTERNATIONAL RELATIONS

- Ágnes Kalmár: Christmas Cribs from Selmechánya. Exhibition and Symposium
at the Szórákaténusz Toy Museum and Workshop 45
Ottó Klug: The Travelling Exhibition of the Foundry Museum in Slovakia 48
Gábor Ébli: A Transparent Museum. The New Building of the German
History Museum, Berlin 49

EXHIBITIONS

- András Molnár: Honesty and Duty – Ferenc Deák's Memory. Exhibition
in the Göcsej Museum, Zalaegerszeg 50
Éva Békési: The Sound of Time. An exhibition in the Museum of Applied Arts 52
László Rapcsányi: „Although I am only a simple blushing maiden, I can hold
your little basket”. Rifle-shots' pictures from the 19th Century at
the István Türr Museum, Baja 55
Péter Illés – Károly Vig – Lajos Balogh: The Records of a Clerk Born
a Hundred Years Ago. The Legacy of the Scientist and Photographer József Csaba.
A Temporary Exhibition at the Savaria Museum, Szombathely 57

BOOK AND PERIODICAL REVIEW

- Katalin F. Dózsa: The Artists' Colony of Gödöllő 59
Attila Selmeczi Kovács: The World of Sporadic Settlements. Museum Publication
about the Ethnography of Göcsej 60
Imréné Kerégyártó: The Hungarian Hermit of the Himalaya 61
Szilvia Andrea Holló: The Catalogue of the Maps of Budapest 62

- NEWS OF THE PULSZKY SOCIETY** 63
News of the museum.hu 63
Autors of this issue 64

„Nemzetünkért összefogván” Az első Rákóczi emlékévről

Basics Beatrix

Az évfordulók gyakran válnak egy-egy év kulturális életének meghatározóivá. Különösen igaz ez, ha egyszerre két olyan jelentős eseményre is mód nyílik emlékezni, mint 2003-ban a Rákóczi szabadságharc 300 évvel ezelőtti kezdetére és Deák Ferenc születésének 200. évfordulójára. Egy ideje szokássá vált, hogy az ünnepek, konferenciák, kiállítások, kiadványok szervezésére bizottság jön létre – így történt ez most is.

A maradandó emlékek legfontosabbjai a kiállítások, a konferenciák, tudományos ülésszakok és az olykor ezekhez kapcsolódó könyvek. A Rákóczi-év esetében a nyitó kiállítás szervezője a Magyar Nemzeti Múzeum volt. A tavasztól ősziig látható történeti bemutató a múzeum kupolatermében és a hozzá kapcsolódó díszteremben, kisebb egységekben foglalta össze a szabadságharc történetét, valamint a Rákóczi család tevékenységét, jelentőségét is. A kupolatermben a Rákóczi ikonográfia legjelentősebb műveit tekinthette meg a közönség, köztük olyan portrék sorát, amelyek eddig a raktár mélyén rossz állapotban heverték, s talán árnyaltabbá tették azt a Rákóczi képet, amely eddig jórészt a későbbi Mányoki portréból és a historizmus Benczúr Gyula-féle édesbús elfogató-jelentéssel állt.

A díszterem kiállítás céljára igencsak nehezen alkalmazható terét sikerült jól áttekinthetővé tenni a tematikus egységekre való tagolással – a család, a gyermek- és ifjúkor, a szabadságharc története, az emigráció és a kultusz értelemszerűen adódó fejezetei lettek a bemutatónak. A rendezők (Kovács S. Tibor irányításával Aczél Eszter, Basics Beatrix, Orgona Angelika és Szvitek Róbert) számos olyan tárgyat, ábrázolást, dokumentumot, relikviát sorakoztattak fel, amelyek eddig nem sokat szerepeltek a közönség előtt. Egy-egy kiemelkedő jelentőségű műalkotás önmagában is képes korszakok illusztrálására, az események, politikai viszonyok megértésére, amint ez jól érzékelhető volt az ilyen céllal kiállított, az árpási római katolikus plébániatemplomból származó főoltár esetében is. A kiállított tárgyak és a magyarázó szövegek, feliratok szerezésén egészítették ki, támogatták

egymás mondanóját. Bár a rendelkezésre álló anyag zavarba ejtően hatalmas volt, a rendezők a „kevesebb több” elvét követve a legjelentősebb, lehangsúlyosabb tárgyakat, dokumentumokat, fegyvereket, grafikákat, festményeket használták föl, így a kiállítás önmaga is egyfajta történeti forrássá vált, informatív értékét nem károsította a történeti kiállítások esetében még mindig gyakori kultuszhely-teremtő szándék. A kronologikus elrendezés, a kupolatermő kihasználása az ikonográfiai összeállítás céljából, a gondos válogatás és pontos értelmezés hasznos és tanulságos kiállítást eredményezett.

Kár, hogy ezúttal sem sikerült a Nemzeti Múzeumnak katalógust készítenie, s jóllehet, a vezető szép kiállítású és tartalmilag ügyes összefoglaló, azonban nem pótolhatja a múzeumi bemutatók ma már nem ok nélkül elmaradhatatlannak vélt kellékét: a tárgyakat leíró, adataikat, forrásokat, szakirodalmat, tanulmányokat közlő katalógust, amely az utókor számára az egyetlen – használható – rekvizituma egy tárlatnak. Nem említve azt a tényt, hogy nélküle szinte hiábavaló a rendezők fáradságos és olykor küzdelmes munkája, hiszen a kiállítás lebontásával eltűnik, a semmibevész – s marad egy kis füzet emlékeztetőül. A kiállításrendezés klasszikus muzeológiai munka, rengeteg kevésbé látványos feladattal, amelyről nemcsak a látogatónak, de olykor még a szakmabélinek sincsen tudomása; bűnös könnyelműség tehát, akár anyagi, akár egyéb okból ennek írásos eredményét, a katalógust kihagyni a munkafolyamatok sorából.

Nem sokkal a Nemzeti Múzeum tárlatának bezárását követően, októberben a múzeum fiáléja, a sárospataki Rákóczi Múzeum, egy kiemelkedően fontos regionális kulturális központ nyithatta meg az 1996-2003 közötti időszakban zajló helyreállítás és felújítás után újrendezett állandó kiállítását a *Rákócziak dicső kora* címmel. A bemutató a Perényi-szárny termeivel kezdődik, és a XIX. században a Bretzenheim család által átalakított épületrészen fejeződik be. Tekintettel arra, hogy a magyarországi gyakorlatnak megfelelően előreláthatóan évtizedekig ezt a kiállítást nézik majd meg várhatóan és remélhetően látogatók milliói, különösen fontos volt a tárgyak kiválogatása, az előkészítés. Nem a rendezők – *Jósvainé*

Mányoki Ádám (1673-1757): II. Rákóczi Ferenc. 1707. Olaj, vászon. Magyar Nemzeti Múzeum
Ádám Mányoki (1673-1757): Ferenc Rákóczi II. 1707. Oil, canvas. Hungarian National Museum

Dankó Katalin és Tamás Edit – hibája, hogy erre meglehetősen kevés idő jutott. Kivételes szerencse, hogy tárgyismeretükre és gyakorlati tapasztalataikra támaszkodva mégis a lehetőségekhez képest a legjobban tudták nehéz feladatukat megoldani. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy ebben muzeológus és restaurátor munkatársak sokasága segítette őket a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese, Pintér János irányításával.

A történeti kiállítás rendezésének hagyományos gyakorlata szerint Sárospatakon is időrendben ismerheti meg a látogató a Rákóczi család történetét, a szabadságharc eseményeit. A család a XVI. században vált országos jelentőségűvé, ugyanakkor lett Sárospatak a magyarországi reformáció egyik jelentős központja. Rákóczi Zsigmond 1588-ban kapott bárói címet, országbíró, majd Erdély gubernátora, később fejedelme. A család felemelkedésének története, kiemelkedő jelentőségű személyiségeinek bemutatása egyúttal Magyarország és Erdély XVI-XVII. századi történetének ismertetését is jelenti. A birtokok, az ezeken folyó építkezések, gazdálkodásuk, kereskedelmi tevékenységük illusztrálására értékes és fontos

műtárgyak álltak rendelkezésre, gyakran olyanok, amelyek eddig ismeretlenek voltak a közönség számára, olykor azért, mert állapotuk nem tette ezt lehetővé. Ásatás során előkerült öltözékek, ötvöstárgyak, ékszerek, személyes használati tárgyak, amelyek egyúttal a kor iparművészetének jeles emlékei és ősgaléria-portrék segítségével rekonstruálták a rendezők a Rákócziak várbeli környezetét.

A második terem a Rákócziak egyház- és iskolatámogató tevékenységének lett szentelve, s elsősorban I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna patrónusi szerepét hangsúlyozza. A református egyháznak adományozott kegytárgyak, a templom-építkezések bőkezű támogatása, majd az iskolahálózat kialakítása egyaránt a fejedelmi pár nevéhez kötődik. Számos remek egyházi ötvöstárgy látható a tárlókban és vitrinekben, a pataki nyomda XVII. századi működését különleges kiadványai illusztrálják. A könyvkiadás pártolása révén ekkor vált a város és a vár az északkelet-magyarországi régió legjelentősebb kulturális központjává. A fejedelemszony által segített és letelepített habánok kerámiaművészetét jellegzetes edényeik révén ismerhetjük meg. A Rákóczi család XVII. század végi katolizálása már a szabadságharcot közvetlenül megelőző események fontos előzménye.

A harmadik terem témája a Rákócziak szabadságküzdemei, ezen belül a Zrínyi-Nádasdy-Frangepán összeesküvésésként ismert Habsburg-ellenes mozgalom bemutatása. A helyszín adott: az úgynevezett Sub Rosa sarokszoza volt a hagyomány szerint az a titkos hely, amelyet a „házigazda”, I. Rákóczi Ferenc a főurak rendelkezésére bocsátott. A rövid ideig tartó fegyveres felkelés szomorú vége ismert: Zrínyi Pétert,

Nádasdy Ferencet és Frangepán Ferencet kivégezték, I. Rákóczi Ferenc pedig csak tetemes váltságdíj fejében kapott kegyelmet, váraiba pedig császári őrség került.

A negyedik, legnagyobb méretű terem II. Rákóczi Ferenc gyermek- és ifjúkorának lett szentelve. Thököly Imre mozgalma ismét Erdély történetéhez, annak egyik leginkább eseménydús időszakához vezet a látogatót. A fia születése után néhány hónappal özvegyen maradt Zrínyi Ilona 1682-ben kötött házasságot Thököly Imrével. 1685-ben kezdődött a munkácsi vár császári ostroma, ahol Zrínyi Ilona gyermekeivel tartózkodott. A két és fél éves ostrom során hiába várt bárhonnán Európából segítséget, bár csodálták bátorságát, de egyedül maradt. Buda 1686-os visszafoglalásakor még tartott Munkács ostroma, s csak 1688 januárjában, az I. Lipóttal kötött megállapodást követően adta át Zrínyi Ilona a várat a császári katonáknak. Ez egyben a család szétszakadását jelentette, Rákóczi Ferenc csehországi jezsuita iskolában nevelkedett, míg édesanyja és nővére Bécsben éltek egy kolostorban. Életének további eseményei ismertek, s alaposabb megismertetésükről a kiállítás bőségesen gondoskodik. Házasságkötése után a sárospataki várban berendezett udvar gazdagságát augsburgi ötvöstárgyak, bútorok, ékszerek, szőnyegek, valamint a fejedelmet és feleségét ábrázoló grafikák és festmények révén érzékelheti a látogató.

Az ötödik teremben a Rákóczi szabadságharc története a várbeli állandó kiállítás kétértelműen legizgalmasabb fejezete. A fegyverek s azok használói, a közkatonák – kurucok és labancok egyaránt -, valamint hadvezérek képei láthatók grafikákon és festményeken egyaránt. A szabadságharc nyolc évének minden fontosabb szereplője megjelenik, de megismerhetjük a helyszíneket is, az olykor

Aranyozott ezüst dízszerleg a Rákóczi kincsből. Augsburg, XVII. század. Magyar Nemzeti Múzeum

Gilded silver chalice from the Rákóczi treasure. Augsburg, 17th century. Hungarian National Museum

megerősített, majd máskor lerombolt várakat. A tárgyi emlékek, dokumentumok, érmék, pénzek egészen a legutolsó hónapokig segítenek felidézni az eseményeket.

A hatodik terem a száműzetés és a kultusz helyszíne, s újdonsága, hogy mindkét témában huszadik századi emlékeket is elénk tár. Különösen érdekes a kultusz egy 1976-os, sajátos évfordulós megemlékezése, a II. Rákóczi Ferenc születése alkalmából készült, a hetvenes évek magyar képzőművészetének jellegzetes munkáit felsorakoztató együttese.

A befejező öt teremhez csatlakozó köralakú szobácska falain a Rákóczi ikonográfia eddig ismeretlen XIX. századi emlékeit láthatjuk: Jakobey Károly 1861-ben festette meg David Richter 150 évvel korábbi portré-párjának sajátos, historizáló változatát. Nem nevezném ezeket a képeket másolatoknak, inkább újraértelmezések, a művész nemzeti panteon-teremtő portrészorozatának kiegészítései.

Az öt, egy tengelyre felfűzött terem módot adott arra, hogy a XVI-XVII. századi várbeli lakóhelyet megidézzék a rendezők. A bútorok, kályhák, festmények, berendezési tárgyak, öltözékek a várban élő családok idejének hangulatát igyekez-

G. P. Rugendas: Kuruc rajtaütés. XVIII. század. Mezzotinto. Magyar Nemzeti Múzeum
G. P. Rugendas: Surprise attack by the Kuruc. 18th century, Mezzotinto, Hungarian National Museum

nek élénk varázsolni, hozzájuk illő rekonstrukció-jellegű kiegészítésekkel.

A két utolsó teremben pedig a XVII. század vége, XVIII. század eleje jeles csataképfestőjének, Georg Philipp Rugendasnak, valamint a családjából álló műhelynek ma is igen kedvelt katonai életképeiből – festményekből, de főleg festői hatású mezzotintóiból – kapunk válogatást.

A kiállítás – talán az ismertetésből is kitűnik – gazdag anyagot mutat be, mégsem tűnik zsúfoltnak. A kivitelezés talán kissé túl hagyománytisztelőre sikerült, ez azonban kevéssé zavaró a műemlékfalak között, amennyiben ezt a stílust következetesen képviseli. Ez azonban olykor megtörik, egy-egy sikerületlenebb részlet disszonanciája révén. A műtárgyakkal sem sikerült mindig méltó módon „bánni” – ennek legfájdalmasabb jele a különlegesen értékes grafikák rajzának, feliratainak bántó betakarása a paszpartuval. Az az érzésünk, hogy a kivitelezés során fontosabb volt a berendezés összképe, mint maga a műtárgy. A festménykeretek bizonyos költséges uniformizálása sem biztos, hogy a legszerencsésebb megoldás. Ez ismét azt sugallja, hogy a kiállítás látványtervezői – bár jó ízléssel, de mégis – lakberendezőként működtek, holott ennél többet érdemelt volna mind a helyszín, mind pedig a kiválóított tárgy-együttes.

A két nagy Rákóczi kiállítás között – ugyancsak Sárospatak múzeuma „gazdáinak” köszönhetően – háromnapos konferenciával is megemlékeztek a korszak és téma legkiválóbb kutatói az évfordulóról. A IX. Sárospataki Reneszánsz Művelődéstörténeti Konferencia szervezői és helyszínadó gazdái: a Magyar Nemzeti Múzeum, annak Rákóczi Múzeuma és a Vay Ádám Múzeum és Baráti Köre volt, ezúttal *A Rákóczi szabadságharc és Közép-Európa* címmel emlékeztek meg a 300. évfordulóról. 2003. október 2-4-e között 37 előadás hangzott el a magyar és külföldi kutatók legújabb eredményeit ismertetve. Közben volt könyvbemutató, valódi és virtuális kiállítás megnyitója és koszorúzás. A politika, diplomácia, hadtörténet, vallástörténet, történettudomány, művészettörténet tárgyköreiből szekciónként, témacsoportok szerint összeállított előadások a lehető legszélesebb összefüggésekben foglalkoztak

A Sub Rosa terem a sárospataki várban – The Sub Rosa hall in the Sárospatak castle

a korszakkal és a fejedelem személyével. A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram, Vaja Nagyközség Önkormányzata és a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Közgyűlés által támogatott konferencia a Rákóczi év legemlékezetesebb szakmai megemlékezése volt, amelynek előadásai kötetben is megjelennek.

Lásd még – See also: Címlap – Cover; Borító 2 – Cover 2

About the Events of the First Rákóczi Year

The celebrations of anniversaries are usually important events in the history of a country – books, conferences, exhibitions remind us to the personalities and events. The 1703

beginning of the freedom fight led by prince Ferenc Rákóczi II has been one of the central themes of memorial celebrations this year. In the Hungarian National Museum a commemorative exhibition was organized showing the history of the Rákóczi family, the freedom fight and its international context, and a part of it displayed a great variety of the portraits of the prince.

Another important event was the opening of the permanent exhibition in the Rákóczi Museum, Sárospatak, in North-Eastern Hungary, an ancient seat of the family. The hundreds of objects, documents, weapons, jewels, furniture, graphic works and paintings try to reflect to the visitors the two hundred years period of the family's rise and importance in Hungarian history. Parallely with the exhibitions, an international conference was organized with the participation of the most outstanding experts from Hungary and outside the country, the material of which will be published.

Deák Ferenc szülőháza Söjtörön

Megyeri Anna

Deák Ferenc Zaláról így írt egy 1861-ben kelt levelében: „szülőföldem, *politikai életem bölcsője, legszentebb visszaemlékezéseim színhelye*”. A söjtöri Deák-kúria bejárata fölött 1897-ben a millennium alkalmából Zala

vármegye közönsége által készített emléktábla – Wapper Ignác zalaegerszegi kőfaragó munkája – hirdeti: e helyen született Deák Ferenc 1803. október 17-én.

A szülőházat 2002-2003-ban kívülről felújították, s elkészült belső rekonstrukciója is, lehetővé téve, hogy az épület Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából

méltó keretet szolgáltasson az ünnepségekhez, s az emlékhely a környék nevezetes láttnivalója lehessen.

A robusztus, egymeletes kúriát egykor a megye kezdte építtetni katonai szállásházként. Már álltak falai, amikor Deák Ferenc nagyapja, Deák Gábor 1768-ban megvásárolta, majd befejezte a félkész épületet. A

A söjtöri Deák-kúria a XIX. század második felében
The Deák Mansion in Söjtör in the late 19th century

boltozatok, a tető elkészíttetése, a belső vakolás, meszelés, az asztalos-, lakatos-, üvegesmunkák, a cserépkályhák elkészíttetése rá várt, végül az építési kiadások legalább kétszeresét tették ki a vásárlás költségeinek, a számadások szerint a vételár – 1447 forint – utolsó részletét 1774-ben fizette ki. Az átépítés nem várt felette magas költségei és a feleségével, Hertelendy Annával történt vagyonmegosztás miatt Deák Gábornak anyagi nehézségei támadtak, ezért négy év múltán kérte a megyét, hogy vásárolja vissza tőle az épületet. Ám a söjtörivel egy időben a megye több kvártélyházat is eladott, köztük az ugyancsak Deák Gábor által megvett tőfejt és tárnokit, így az átépített, új kúriára sem tartott igényt.

Végül Deák Gábor idősebbik fia, Ferenc vette birtokba a nemesi kúriává alakított épületet, Söjtört kapva osztályrészül. Tárnokról költözött a dombokkal ölelt, a Válicka által határolt településre az 1780-as évek első felében. A falu 1785-ben 225 házat és 1447 lakost számlált. Itt haladt végig az országút Letenyétől Bakra, amely beletorkolt a Nagykanizsától Zalaegerszegig vezető postautóba. Postaállomása legközelebb Hahóton volt ugyan, de az aprófalvas Zala megyében akkor is a legnagyobb lélekszámú települések közé tartozott.

Deák Ferenc – az évfordulós előkészületek során előkerült – kéziratos feljegyzése szerint feltehetően Nagyszombatban jogot végzett, művelt ifjúként a családi hagyományt követve megyei hivatalt vállalt: négy éven át a kapornaki járás főszolgabírója volt, majd 1791-ben Zala megye táblabírájává nevezték ki. 1788-ban vette nőül Sibrik Erzsébetet,

Sibrik Antal Győr megyei első alispán 21 esztendőös leányát.

Bár erre írott forrás nem áll rendelkezésünkre, a műemléki feltárás sem adhatott választ a falfestések elkészültének pontos idejére, de valószínű, hogy már kettejük megrendelésére készülhettek a ház szobáinak festett díszítései. Hazánkban különleges ritkaságnak számít, hogy a XVIII. századi világi lakóépületekben ilyen típusú falkép-együttes fennmaradjon. Még akkor is, ha a szondázó feltárás során előkerült részletek (Készítette Lángi József, Állami Műemlékhelyreállítási és Restaurálási Központ) nagyobb reményekre jogosították fel a kutatókat, mint a végleges feltárás eredménye, amely szerint a remélnél jóval töredékesebb kép tárult fel előttünk. (A feltárást és restaurálást Pintér Attila restaurátor és munkatársai végezték.)

Az egyik szoba figurális falfestéséről Deák Ferenc gyámleánya, Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona is megemlékezett: „E háznak is meg volt a »nagy szobája« vagy »terme«, mely kisebb curiákban is feltalálható, s a söjtöri ház termének falait freskók fedték, a család állítása szerint, azok a hét vezért ábrázolták”. A délnyugati sarokszobában, ha töredékesen is, valóban vezérek portréi kerültek elő, igaz, a kutatók csak hat arckép helyét azonosították. Tükrös keretezések, sűrű, rózsaszín sávok és sárga szívsoros lécek övezik a falmezők zöld alapszínű felületeit. Ezekben szalagra fűzött vonalas és gyöngyözött keretű medalionba foglalták a portrékat. Az ablakbélletekben, a keskenyebb falsíkokon mitológiai ábrázolások voltak, mint azt az egyetlenként előbukkant, szintén ovális keretbe foglalt Vénusz ábrázolás sejteti. Sajnos a feltárás során a vezérek arcvonásai közül

egy sem került elő, csak a jellegzetes süveg részletei látszanak, s az egyikük alatt Keve neve olvasható. E falképek ikonográfiai előzményeinek a XVII. században Nürnbergben megjelent metszetes könyv, a Nádasdy Mausoleum vezéralakjai tekinthetők, melyek ábrázolásai két évszázadon át hatottak a magyar történelem alakjait megjelenítő művészekre.

Az északkeleti sarokszobában kilenc tájképi jelenet nyomai tűntek elő, gazdag ornamentális, architektonikus keretezések részleteivel, ám a figurális képek közül csak kettő megfigyelhető. A könnyed, a tavasz-nyár színeivel megfestett jelenetek, üde rózsás virágfüzerek bizonyossá teszik, hogy ez volt Sibrik Erzsébet szobája. Az előző szoba lehetett a

Deák Ferenc (1761-1808), az édesapa.
Vasárnapi Újság 1903.
Ferenc Deák (1761-1808), the father

vendéglátás helyszíne, ezért is maradt fenn a családtagok emlékezetében, míg utóbbi a magánélet színtere volt. A középső szobában rózsaszín-zöld-szürke plasztikus vonalazással, gyöngyosorral keretezett tükrös osztások vettek körül figurális vagy ornamentális dekorációt. A mellette lévő helyiség színvilágát hideg zöld betétmezők és szürke plasztikus vonalazások határozzák meg. Az előtérből fűthető, sarkokban álló egykori cserépkályhák helyét márványos festés jelzi.

Az al secco technikával készült falfestmények készülhettek akár 1791-ben is. Az év februárjában ugyanis a söjtöri kúria belső telkén az összes épület, sőt a nagy ház födele is nagyobb részt „porrá s hamuvá lettek”. Id. Deák Ferenc akkor az épületeket felesége hozományából származó készpénzen építette újjá s javíttatta ki a károkat. Pár évvel később, az édesanyjával, Hertelendy Anná-

val kötött szerződés értelmében átvállalta a könnyelmű anya hatalmas adósságának törlesztését, melynek fejében jelentős birtokokat örökölt, valamint a Tárnokon élő József testvérével kötött osztályos egyezség szerint az „ősi javakból” nekik jutott a „söjtöri és tófeji határokból levő nemesi udvarhely, a majorságbeli és jobbágyülések azokhoz tartozó szántóföldekkel, rétekkel, szőlőkkel.”

A Deák házaspárnak alig másfél évtizedes együttléjük alatt hét gyermeke született, boldog házasságukba csak hármuk elvesztése hozott gyászt és bánatot. Ezek az érzések idős Deák Ferenc szívében legkisebb gyermeke, Ferenc születésekor örökre megmaradtak. A nehéz szülés következtében elhunyt a rajongásig szeretett ifjú felesége.

Sibrik Erzsébet (1771-1803), az édesanya portréja a Vasárnapi Újságból
The portrait of Erzsébet Sibrik (1771-1803), the mother

Édesapja a kis Ferencet zalatárnoki rokonaira bízta, majd Kehidára, a család ősi birtokára költözött, s hamarosan követte feleségét. A halála után, 1808-ban készült hagyatéki leltár, mely csak véletlenül maradt fenn a megye levéltárában, némi támpontot ad a kúria akkori beosztására vonatkozóan, ám csak vázlatos képet nyújt annak egykori berendezéséről. Az emeleti négy szoba közül az egyiket szenelő szobaként jelzi, a földszinten két szoba berendezését sorolja fel. E szerint a konyha melletti szoba meglehetősen zsúfoltnak tűnik, több asztal, 14 szék mellett almáriumok, köztük „Aufsatz almárium” állt benne, tehát valószínűleg ebédlőként hasznosították, jóllehet ágyat és mosdót is említ, természetesen módon, mert akkor még nem különültek el egymástól élesen a különféle funkciójú szobák. A többi szoba berendezésének összeírása, a kor újabb ízlésének

megfelelő puhafa bútorok, azok kevés száma arra utal, hogy az értékesebb, örökölt bútorokat valószínűleg elszállították, mert Deák Ferenc elköltözése, majd halála után a söjtöri kúriát bizonyára csak alkalmilag lakták.

Az árvák sorsát a gyámként kinevezett Hertelendy György vigyázta. 1811-től a 21 éves Antal, immár a kapornaki járás szolgabírója, egyedül gazdálkodott a haszonbérbe vett osztatlan – kehidai, koppányi, söjtöri – családi birtokon, majd 1823 után társra lett az ügyvédi vizsgája után hazaköltöző Ferenc öccsében. 1842-ben, Antal halála után Deák Ferencre hárultak a gazdálkodás terhei. Ennek súlyáról árulkodik Kossuth Lajoshoz 1845-ben írt levelének egy fél mondata. „...a sors engem ezen földnek göröngyeihez kötött”.

A későbbi osztozkodások során Söjtör Deák Klára, majd férje, a szomszéd faluban, Pusztaszentlászlón birtokos Oszterhueber József révén a Tarányi-Oszterhueber család tulajdonába került. A kúria néhány helyiségét bizonyára bérbe adták.

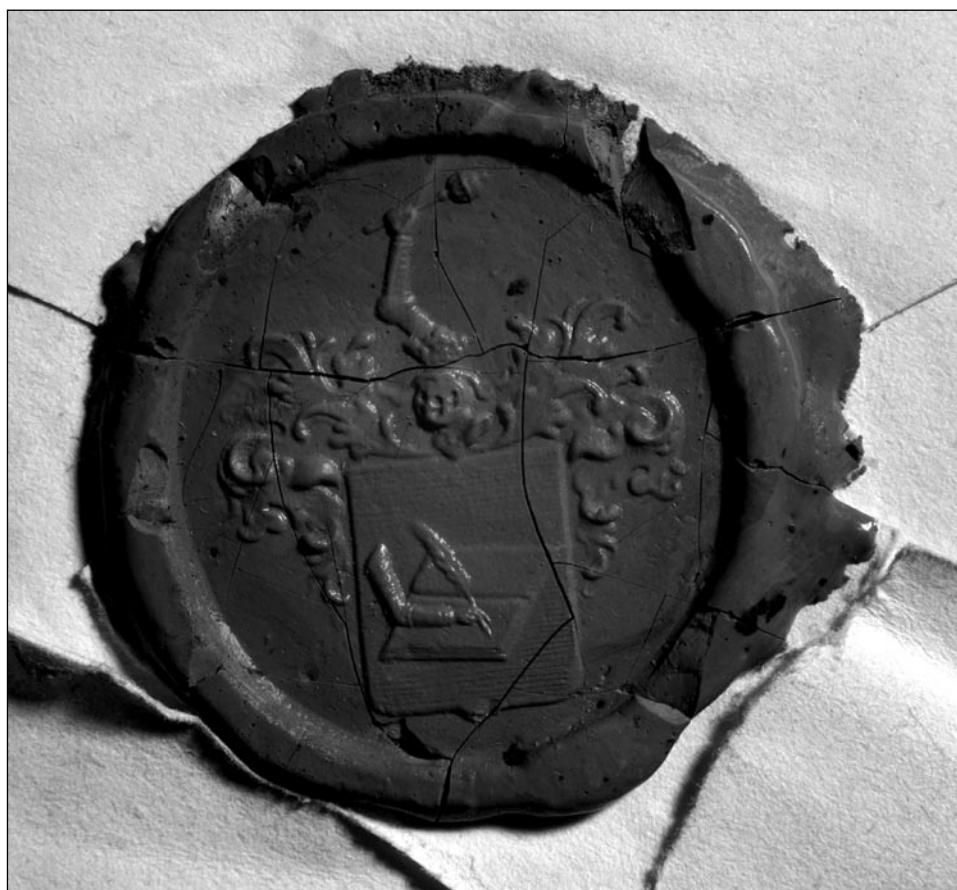
Az épületről készült egyik XIX. századi ábrázoláson homlokzatát vízszintes párkányok és függőleges lizénák tagolják, köztük szalagkeretes ablakokkal. Ezt az ábrát vették figyelembe az épület felújításának tervezői. Északi falához a XIX. században egy felsátortetős toldalékpületet ragasztottak, melyet az 1975-ös műemléki rekonstrukció során lebontottak. Az akkori

födémcsere során tűnt el végleg a mennyezetek eredeti festése.

Ötvös Károly leírása szerint az udvarház földszintjén az 1900-as évek elején posta működött, de ír arról is, hogy korábban a zsidó hitközség imahelyként használta egyik szobáját. A két világháború között körorvosi lakásnak és rendelőnek adott otthont. 1946-ban a Zalavármegye Földbirtokrendező Tanácsa a kastélyt körorvosi lakásnak, a kertet községi célra adta át, míg az ún. kiskastélyt, melyben akkor két söjtöri család élt, az iparoskörnek juttatta. A korabeli ábrázolások mindegyikén, közvetlenül a kastély mellett álló földszintes, az összeírások és falusiak emlékezetében is kiskastélyként emlegetett épületet csak az 1940-es évek végén bontották le, boltozatos pincéjében gyümölcsöt tároltak, majd 1965 után ezt is életveszélyessé nyilvánították. Használható téglából gépszint építettek a termelészövetkezet számára, maradványait betemették.

A későbbiekben a Deák-kastély a falu közöségét szolgálta, könyvtárként, klubként, múzeumi kiállítóhelyként is működött, Deák Ferenc életútját felidéző két teremmel. Földszintjén kapott helyet egy ideig a méhészeti egyesület is, az ő kezdeményezésükre jött létre a „Méhészet és a méz feldolgozása Zalában” című kiállítás. E két kiállítást a rekonstrukció megkezdésekor költöztették át az egykori Festetics-kastélyban működő általános iskolába.

Viaszpecsét Deák Ferenc egyik levelén a család címerével, a Zala Megyei Levéltár tulajdona
The wax seal with the family's coat-of arms on one of Deák's letters, Zala County Archives
Fotók – Photos: Zóka Gyula

A söjtöri Deák-kúria 2003 októberében – The Deák Mansion in Söjtör in October 2003

Fotó – Photo: Megyeri Anna

A felújított kúria emeleti szobái, festett falai a zalai köznemesség életmódjának, gondolkodásmódjának egyedülálló tanúi. A megnyitóra elkészült ideiglenes berendezés néhány XVIII-XIX. századi bútordarabbal, valamint a köznemesség olvasmányaiként szolgáló művek válogatásával gazdagítja ezt a képet.

Három földszinti helyiségét az évfordulóra múzeumi kiállítóhelyként rendeztük be. A konyha bal oldalán lévő boltíves szobában *Deák család és Deák Ferenc emlékezete* címmel készül kiállítás. (Ferenczi Zoltán és Eötvös Károly leírása szerint ebben a helyiségben, a vendégszobában született Deák Ferenc. Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona visszaemlékezésében arról ír, hogy a nagy házban zajló kisebb felújítás miatt Deák Ferenc a kúria melletti kisebb házban született.)

A folyosóról nyíló konyha rekonstrukciója a XVIII. század végi, XIX. század eleji állapotnak, azaz a feltárás első periódusának megfelelően készül. Ekkor a ház konyhájának járószintje mélyebben volt, mint a többi helyiségé, három sor téglából rakott lépcsőn lehetett megközelíteni. A szabadkéményes, dongaboltozatos teret egy füstgerenda és a fölé emelt fal választotta két részre. Közepére egy nagyobb méretű kemencét raktak

téglából, balról tüzelőpadkával, jobbról egy kisebb kemencével. A középkemence előtt beálló gödör volt. (Az épület műemléki feltárását Koppány Tibor régész, a konyha rekonstrukciós tervét Sabján Tibor műszológus készítette.) Berendezése, néhány rekonstrukciót kivéve, a zalai múzeumok néprajzi és történeti gyűjteményeinek tárgyaival történt, olyan eszközökkel, melyek készítői módja, formája, használata hosszú idő alatt sem változott.

A konyhából nyíló, egykor talán kamrának is használt helyiségben *Zala mezei gazdái* címmel a Deák család és a zalai köznemesség gazdálkodását, háztartását bemutató tárlat nyílt. Kiállításaink a zalai múzeumokban őrzött tárgyak, dokumentumok, a Zala Megyei Levéltár és a főváros közgyűjteményeiben őrzött emlékek reprodukcióinak, másolatainak felhasználásával készültek.

Irodalom

Deák Ferenc emlékezete. Levelek 1822-1875. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Váczy János. Budapest, 1890.

Molnár András: A fiatal Deák Ferenc, Budapest, 2003.

Molnár András: Deák Ferenc birtokai. Egy zalai

középbirtokos család gazdálkodása a 19. század első felében. In: Zalai Gyűjtemény 34. 41-76. p. Zalaegerszeg, 1993.

Eötvös Károly: Deák Ferenc és családja, 1-2. köt. Budapest, 1905.

Ferenczi Zoltán: Deák élete 1-3. köt. Budapest, 1903.

Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből. Budapest, én.

T. Mérey Klára: Zala megye útjai és a mellettük fekvő települések. In: Zala megye a XVIII-XIX. században két korabeli leírás alapján. Zalai Gyűjtemény 46. Zalaegerszeg, 1999.

Lásd még – See also: Borító 2 – Cover 2

Ferenc Deák's Birthplace in Söjtör

Ferenc Deák a leading political figure of the 19th century was born in Söjtör on 17 October 1803. The mansion where he was born, had several owners during the centuries, has been rebuilt and damaged, while in 2002-2003 the exterior of building was renovated and reconstructed. The interior reconstructions are in progress. The speciality of the place is, among other things, the several seccos on the walls, probably made in the 18th century, with a variety of topics: scenes from mythology, portraits, landscapes, unfortunately destroyed or decayed by now. The new exhibition area is dedicated to the memory of Deák as well as to the lifestyle and thinking of the social class which his family belonged to.

Deák Ferenc nyomában – Kehida

Béres Katalin

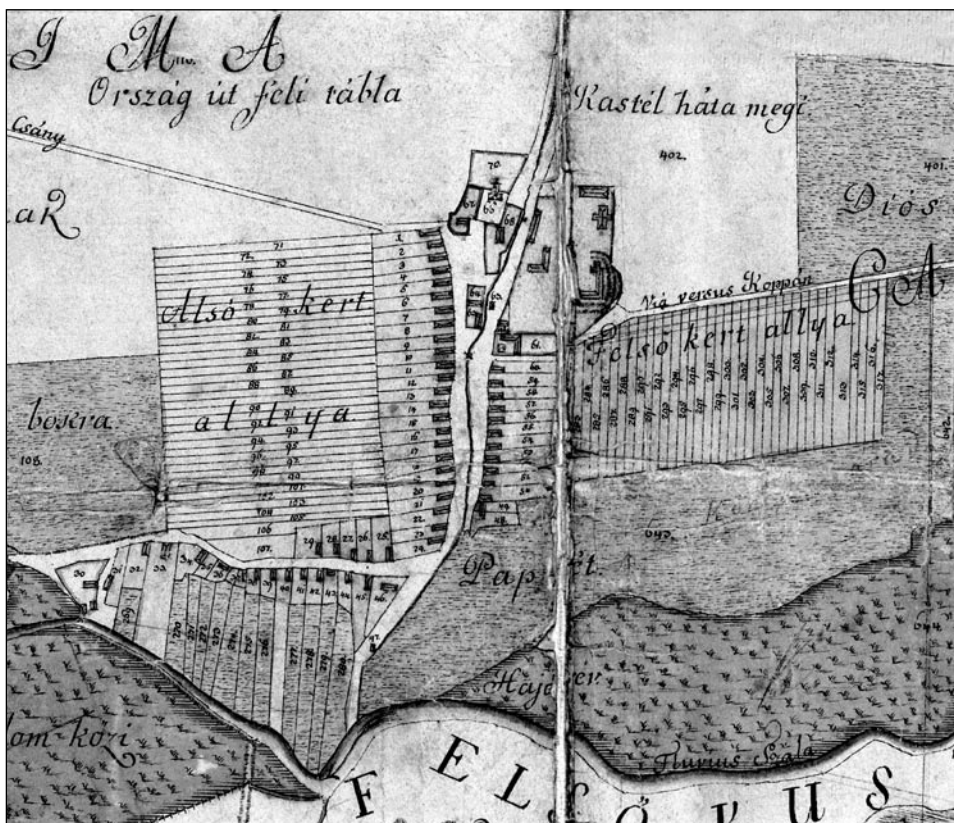
„Oh Kehida! Lehetett-e feledni nevedet!? Újra és felejthetetlenül lettél történelmi helyé. Éljen neved, mint kegyelet tárgya, s legyen kedves emlékében a nemzetnek, ... mint kedves volt annak a nemes nagyságnak, kire minden időben büszkén tekinthet a magyar.” – Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona írta e gondolatokat Deák Ferencre emlékezve. Valóban, a Zala folyó észak-déli folyása mentén, a jobb parton található kis zalai település kétszeresen írta be nevét a magyar történelembe. Az 1232-ből származó kehidai oklevél tanúsága szerint innen, azaz „Ketud hida”-ról indult ki a zalai szervienseknek az a szervezkedése, amelyben engedélyt kértek és kaptak a királytól, hogy saját peres ügyeikben maguk ítélkezzenek. Ezt az eseményt a nemesi vármegye kialakulásának egyik fontos állomásaként tartjuk számon.

Hatszáz évvel később Deák Ferenc személye tette nevezetessé a községet, aki 1808-tól 1854-ig, 49 éven keresztül tekintette állandó lakhelyének Kehidát, otthonnak, menedéknak, a feltöltődés és a megpihenés helyszínének a falu közepén emelkedő kis dombra épült kúriát, ahonnan szemet gyönyörködtető, lelket nyugtató kilátás nyílik a folyó völgyére, a dombok övezte, erdő koszorúzza pannon tájra.

Ezen a dombon már a középkorban nemesi udvarház állott – a Háshágyi családé –, amelyet az 1540-50-es években az egyre

A kúria épülete. Vasárnapi Újság 1876. – The mansion building, 1876

Fotók – Photos: Zóka Gyula

A kehidai kastély környéke Eszenyi Sámuel földmérő térképén, 1795

The surroundings of the Kehida mansion, a map made by surveyor Sámuel Eszenyi, 1795

gyakoribbá váló török támadásoktól tartva erődítménnyé alakították át, ami magába foglalta a falu Szent Péter tiszteletere emelt templomát is. A kehidai végvár 1588-ban, egy török támadás következtében

elpusztult, de falainak maradványait még Deák is látta, ő maga mesélte el Vörösmarty Mihálynak és feleségének egyik látogatásuk alkalmával, hogy „a följáró út mellett egy darab régi falról azt állíták, hogy az a kehidai régi várnak megmaradt fala, vagy omladéka volt”.

A török kiűzése után – leányági örökösödés révén – Kehida egy másik igen régi zalai nemesi család, a Hertelendyek tulajdonába került. A nemzetség legtehtényesebb tagja, a falut újjáalapító Hertelendy Gábor az egykori végvár helyén „residentialis házat” építtetett magának az 1740-es években. Tőle egyetlen leánya, a szépséges Hertelendy Anna örökölte a domíniumot és a kúriát, amelynek 1757-től új tulajdonosa – Hertelendy Annával kötött házassága révén – a Tárnokon birtokos Deák Gábor lett. A frigy azonban rosszul sikerült, a házaspár külön költözött. 1768-ban szétválasztották a birtokrészeket is, az osztozás után Kehida Hertelendy Anna kezelésében maradt. Tőle idősebbik fia, a Söjtörön élő Deák Ferenc (1761-1808) örökölte az anyai birtokot a hetvenkétezer forintnyi adóssággal együtt.

Idősebb Deák Ferencet 1803. október 17-én súlyos családi tragédia érte. Szeretett

Zala György Deák szobra az épület előtt
The sculpture of Ferenc Deák by György Zala,
outside the mansion

felesége, Sibrik Erzsébet belehalt hetedik gyermekük születésébe. A búskomorságba esett apa látni sem kívánta az újszülöttet, azonnal tárnoki rokonságára bízta nevelését, ő maga pedig elhagyta a szomorú emlékü sőjtöri kastélyt, és idősebb gyermekeivel, Antallal, Jozefával és Klárával együtt Kehidára telepedett át. Legkisebbik fia, Ferenc csak az apa 1808-ban bekövetkezett halála után költözhetett bátyjához és nővéréhez a kehidai kúriába, ahol Klára férjhez menetelég, 1821-ig élt együtt a három testvér. Majd 1842-ig, Antal haláláig kettesben élték agglégény életüket. Antal halála után Ferenc lett a kúria egyetlen lakója. (Jozefa – még Ferenc gyermekkorában, Nemeskéri Kiss Józseffel kötött házassága révén – Paksra került.)

A Hertelendy Gábor építtette L alakú, északi és keleti szárnyból álló földszintes, bolthajtásos épület „Régi szabású... kastély. Nem főurak, hanem falusi előkelő nemesek szokott kuriája”, viszonylag alacsony belmagassággal, mivel abban az időben „nem volt tanácsos magas szobákat építeni. Télen át folyton didergett volna bennük az ember” – írta róla Eötvös Károly. Udvari folyosója eredetileg nyitott, árkádíves tornácú volt, amelyet később, az 1790-es évek körül befalaztattak, és ablakkal láttak el. A befalazás tette lehetővé, hogy Hertelendy Anna a keleti szárny déli szobájából nyíló házikápolnát alakíttasson ki, ahol – a legenda szerint – botrányoktól sem mentes, nagyvilági élete végén gyakran órákon át imádkozott.

Az épület mindkét szárnya alatt hatalmas pince húzódik, az északi szárny alatti minden valószínűség szerint középkori eredetű az egykori kúria, majd a végvár pincéje volt. Deák Antal és Ferenc idejében a ház átépítésére nem került sor, csak a XIX. század végén végeztek rajta kisebb átalakítást, amikor a keleti homlokzaton trapéz alakú kiszögelléssel új bejáratot nyitottak, valamint a régi oromfalakat újakra cserélték. Az északi szárny nyugati végéhez, az 1920-as években végzett hozzátoldás módosította csak jelentősebben az épület külső képét.

A kúria belső elosztásáról, az egyes helyiségek funkciójáról, berendezéséről részletes leírást olvashatunk Deák életrajzírói, Ferenczi Zoltán és Eötvös Károly műveiben. Eötvös kétszer is járt Kehidán, egyszer 1854-ben még pápai diákként, majd az életrajz megírására készülve 1903-ban újra felkereste Deák Ferenc lakóhelyét. Az első alkalommal – a „tekintetes úr” távollétében – a szakácsnő vezette és mutatta meg a házat az ifjú, megilletődött vendégnek.

A keleti szárnyon, mely a földesúr lakrésze volt, öt egymásba nyíló szoba található. Közülük a déli végén a falura néző volt egykor Deák Ferenc hálószobája. Belőle nyílt a már emlegetett házikápolna, melyben Hertelendy Anna idején kis házioltárt és egy keresztet helyeztek el. Deák korában már csak a fekete, nagyméretű feszület maradt. „Egyszerű terítős ágy a szoba déli sarkában, ... fölötte valami szentkép-féle, a család elhalt tagjait ábrázoló kettő női arckép. Asztal, négy ülőszék a fal mellett,

mosdóeszközök, kétajtós ruhaszekrény s egy zsöllyeszék” alkották a háló berendezését. Belőle nyílt a könyvszekrényekkel, „bőrrel bevont, kissé fakó, kissé kopott” pamlaggal és székekkel, valamint pipatartóval berendezett dolgozó- és fogadószoza, melynek híres kandallója mellett vitatták meg Deák és vendégei a vármegye és az ország sorsát. Gyakran megfordultak itt zalai barátai, birtokos társai: Csányi László, Zalabéri Horváth János, Csuzy Pál és mások. Felkeresték a reformkor jelesei: Wesselényi Miklós, Széchenyi István, Vörösmarty Mihály, Batthyány Lajos, Kossuth Lajos, Eötvös József, hogy csak a legnevesebbeket említsük. Az önkényuralom idején is fogadta mindazokat, akik tőle vártak tanácsot a túlélésre, az ellenállásra.

A következő két szobában – Eötvös szerint – a rokonokat és vendégeket szállásolták el. Ferenczi úgy tudja, hogy a harmadik szoba a kúria ebédlője volt. Az utolsó, nagyméretű helyiséget egykor Hertelendy Anna díszteremnek használta, szép kilátás nyílt belőle a Zala völgyére és az úrilak parkjára is. Később Antal lakott benne, Ferenc idejében már csak kivételes alkalmakkor: családi összejöveteleken vagy előkelő vendégek fogadásakor nyitották ki.

A Deák lakta épületszárny berendezése nem maradt meg az utókor számára. 1854-ben, Pestre költözésekor ingóságait eladta. Tudomásunk szerint bútorai közül csak a nagyanyjától, Hertelendy Annától örökölt hatfiókos szekrényt vitte magával. A Kehidán maradt darabok sorsa ismeretlen előttünk, bár a Göcseji Múzeumban őrzünk

A kehidai kúria a Deák szoborral – The mansion with the sculpture of Deák

néhány korabeli bútordarabot: kétajtós copfstílusú ruhásszekrényt, biedermeier vitrint, késő biedermeier ülőgarnitúrát stb., melyet a hagyomány Deáknak tulajdonít. Sőt, még napjainkban is fel-felbukkan egy-egy bútordarab, melyről eladók, tulajdonosaik meggyőződéssel állítják, hogy egykor Deák kúriájának berendezési tárgyai közé tartozott.

Az északi szárny helyiségei a kúria kiszolgáló terei voltak. Itt helyezkedett el a konyha, a gazdasági iroda, a cselédszoba, valamint az éléskamra. Az épület déli udvarra beforduló végében lakott a belső hajdú, s itt kapott helyet a padlásfeljáró és a pincébe vezető lépcső is. Mindkét szárny előtt széles, zárt folyosó futott végig, melynek a lakószobák előtti részén Deák Ferenc faragóműhelyt alakított ki magának. *„Itt állottak faragó szerszámai. Vonószerk, eszterga; fűrő, faragó, fűrészelő eszközök. A nappali munkához elég világos volt a folyosó, sok és nagy ablak volt rajta”* – írta Eötvös

A kúria keleti homlokzata
The eastern facade of the building
Fotók – Photos: Bencze Géza

Károly. E kis műhelyben gyakran időzött, számtalan apróbb-nagyobb faragványt készített saját örömére, barátai, ismerősei megajándékozására. Az itt készült darabokból, levélnehezékekből, különféle gyümölcsökből, botokból, papucsokból stb. ma is jó néhányat őriznek múzeumaink.

Deák Ferenc otthonát fákkal sűrűn beültetett, kb. másfél hektáros park övezte, melyben rózsák voltak „a nem nagy kert egyetlen virágai.” Az udvar felőli oldalon akácfa csoport állt, körben hársak, bükkök, szilfák, szederfák. A fák között sétáló utak,

melyeket a haza bölcse naponta használt. Szívbaja miatt orvosai izgalmaktól mentes életmódot, a szabad levegőn való gyakori tartózkodást, sok sétát javasoltak neki, amit ő meg is fogadott. Napirendjének elmaradhatatlan része lett a séta, s ezt esőben is mindig megtette. Hogy cipője sáros ne legyen, a park útjait kideszkáztatta. A kúria keleti szárnyának Zalára tekintő oldala előtt volt kedvenc pihenőhelye, ahonnan messze elláthatott. Az épület későbbi tulajdonosai nagyrabecsülésük jeléül kőasztalt és kőpadokat állítottak e helyre, az asztal lapján téves felirattal: *„Deák Ferenc kedvenc hűsselője 1827-1855”*. (Helyesen: 1808-1854.)

1854-ben Deák barátai unszolására, s hogy Jozefa testvére leszármazottai örökségét kifizethesse, megvált Kehidától, Pestre költözött. Az osztozáskor készült vagyonfelmérés szerint „Az uri lak, mellynek falai és boltozatjai ugyan jók, de a jai, ablakjai középszerűek, teteje pedig fasindóval fedett és általában rossz karban vagyon ide értvén a pinczékét is...” A birtok és a kúria új tulajdonosa Széchenyi Ödön lett, aki helyett édesanyja, Seilern Crestentia grófnő intézte az ügyeket. 1866-ban Kollár János kehidai lakosnak, gazdatisztjének adta bérbe az uradalmat, aki azonban nemcsak rosszul gazdálkodott, hanem az egykori lakószobákat magtárnak használva tovább rontotta azok állapotát. Ezek után Széchenyiék 1872-ben megváltak a birtoktól, eladták azt a zsidó kereskedőcsaládból származó, nemességet nyert testvérpárnak, Baronyi Edének és Benedeknek, akik 1910-ig gazdálkodtak Kehidán. Tőlük a nagymágocsi Károlyi család vásárolta meg, akik a birtok maradványait 1925-ben értékesítették. A vevő, a magyar államkincstár azzal a céllal vette meg a területet, hogy ott egy mezőgazdasági szakoktatási intézményt hozzanak létre. A Földművelési Minisztérium által szervezett szakiskola 1927-ben nyitotta meg kapuit. A kúria parkjában épült fel a kétemeletes iskola, mellette egy-egy tanári lakással. Az úri lak az oktatási intézmény mindenkori igazgatójának otthona lett. 1928-ban, az új épületek avatásakor került sor Deák Ferenc szobrának felállítására is. A Zala György által készített mellszobor az egykori akácfa helyén áll, talapzatának előlapján egy Deáktól vett idézet olvasható: *„Minden jó hazafinak naponkint reggeli s esteli imádsága: Isten áldja meg a hazát”,* hátoldalán az állítatóra és készítőre utaló felirat van: *„A magyar földművelésügyi miniszter önagyméltósága Mayer János úr megbízásából Zala György szobrász 1928. önt. Ficzek K.”*

A mezőgazdasági szakiskola 1977-ig működött Kehidán, attól kezdve a községi általános iskola költözött az épületbe. A

szocializmus időszakában a kúria belső szerkezetét alaposan megváltoztatták, átépítették, az iskola pedagógusai számára szolgálati lakásokat alakítottak ki benne. Hosszú évtizedekig csak az épület előtt álló szobor és a ház falára helyezett márványtábla utalt az egykori neves lakóra. 1982-től dr. Bencze Géza jóvoltából már – a hajdani ebédlőben berendezett – állandó kiállítást is láthattak a haza bölcse emléke előtt tisztelni kívánó látogatók.

Az épület jelenleg a Deák kúria Közalapítvány tulajdonában van, s végre – politikai felhangoktól sem mentes viták után – gőzerővel folyik felújítása. Az elkészült épület keleti szárnyában Deák Ferenc emlékkiállítás, az északi szárny összenyitott helyiségeiben konferencia- és időszaki kiállítóterem kap majd helyet, az 1920-as években készült hozzátoldásban pedig apartman kerül kialakításra. A tervezett kiállítás forgatókönyvét dr. Körmöczy Katalin, a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Főosztályának vezetője, valamint e sorok szerzője készíti. Reményeink szerint Deák Ferenc születésének 200. évfordulójára elkészül az épület és a park teljes rekonstrukciója, s 2004. január 28-án, halála évfordulóján megnyílhat a XIX. század egyik legnagyobb politikus egyéniségéhez méltó állandó kiállítás.

Felhasznált irodalom

Kehida. Szerk. Molnár András. Budapest, 2000. Száz magyar falu könyvesháza
Vándor László: Kehidakustány. Műemlékek. Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára 449. Budapest, 1992.
Eötvös Károly: Deák Ferenc és családja I-IV. Budapest, 1932.
Ferenczi Zoltán: Deák élete I-III. Budapest, 1904.
Széll Kálmánné Vörösmarty Ilona: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből. Budapest, é.n.

Kehida – In the Footsteps Ferenc Deák

One of the greatest Hungarian politicians of the 19th century was Ferenc Deák, who was born in Söjtör, but he spent 49 years of his life, from 1808 to 1854, in the mansion of Kehida in the Zala Hills region in South-West Hungary. The Deák-mansion was built in the 1740s. From the end of the 18th century until 1854, when Deák sold it and moved to Pest, it was a part of the Deák Family's possession. The building is L-shaped, vaulted, consists of a northern and an eastern wing, a large network of cellars and only one level above them. There is a park around the mansion. Deák sold the furniture of his apartment when he left the village. After a short period when different noble families possessed the place, it functioned as a school, and finally from 1982 a memorial exhibition can be seen. The building is under reconstruction, and hopefully the new permanent exhibition will be opened in 2004, upon the anniversary of Deák's death.

A kiegyezés építőmestere Deák évforduló Magyarországon és külföldön

Basics Beatrix

A Rákóczi évfordulóval összehasonlítva a Deák Ferencről való megemlékezés látványosan jóval kevesebb látványos eseményre szolgált alkalmat, hiszen egy szerény, minden külsőséget elvető és mellőző jogtudós-politikus életpályája kerülhetett ez évben az érdeklődés középpontjába. Ismert azonban, hogy Deák XIX. századi történelmünk csaknem minden jelentős korszakának és eseményének főszereplői közé tartozott, sőt, az egyiknek – amint a cím is sugallja – a létrehozója, megteremtője.

Az események választéka hasonló volt a Rákóczi évéhez, azzal a különbséggel, hogy Deák alakja, tevékenysége köré több konferenciát, tudományos ülésszakot szerveztek. Ennek fő oka jogtudói munkássága – számos fővárosi és vidéki előadássorozat foglalkozott a téma különböző szempontok szerinti feldolgozásával. A hivatalos rendezvények is Deákot állították a középpontba, mintegy politikusi mintaként; zászlók, óriásplakátok, emlékbélyegek, sőt

még felállványozott épület védőborítása is hordozta arcmását. Ennek ellenére – eltérően Rákóczi személyétől és szabadságmozgalmától – Deák életművét nem mutatta be a közönségnek Magyarországon jelentősebb kiállítás. A szülőház és a neveltetés színhelye – Söjtör és Kehida kúriái – műemléképületek ugyan, helyreállításuk, rekonstrukciójuk azonban csak az év vége felé készült el, a Kehidán tervezett állandó kiállítás megnyitása így a jövő esztendőre maradt. Egy változatos témákat összegyűjtő, érdekes és Deák tevékenységének minden oldalát felölelő konferencia helyszínül szolgálhatott október végén a kehidai épület, csupasz falaival, nyers hajópadlójával, utolsó pillanatban felszerelt lámpáival. A zalaegerszegi Göcseji Múzeum volt a szervező házigazda, és lehetőségeihez képest kiválóan végezte dolgát: a két nap előadásait meghallgató közönség az általános és helyi témák izgalmas ötvözetét kaphatta. Szó esett Deák személyisége megítélésének változásairól, a hagyaték sorsáról, a Deák ikonográfiáról, a Deák-mauzóleum és a budapesti emlék-

Rudolf von Alt (1812-1905)-Franz Sandmann (1805-1856): Az angol királyné szálloda, Deák lakóhelye. 1853. Színes litográfia

Rudolf von Alt (1812-1905)-Franz Sandmann (1805-1856): The Hotel Queen of England, dwelling place of Deák. 1853. Colour lithograph

Foto – Photo: Képešs Bence

Vastagh György (1834-1922): Deák Ferenc. 1895. Olaj, vászon

György Vastagh (1834-1922): Ferenc Deák. 1895. Oil, canvas

szobor történetéről, majd a zalai és győri Deák-kultuszról, a zalaegerszegi Deák-szoborról, és Deáknak a magyar irodalomban betöltött szerepéről.

Két olyan jelentős kötetéről számolhatunk be eddig, amelyek szakmai érdeklődésre is számot tarthatnak ugyan, de a nagyközönséget is megcélozták – az egyiket néhány nappal a kehidai konferencia előtt mutatták be az olvasóknak, a másikat éppen Kehidán vehették először kézbe az ott előadó szerzők is. Az előbbi a Pannonica, az utóbbi a Kossuth Kiadó gondozásában, vonzó kivitelben, nagyszámú illusztráció segítségével tárja elénk az életművet. Mindkettő több szerző tanulmányát közli, a lehető legtöbb szempont szerint megközelítve a témát.

*A Városliget, Deák kedvelt sétahelye. 1853.
Színes litográfia
The city park, the favourite walking place of
Deák. 1853. Colour lithograph
Fotók – Photos: Gottl Egon*

Várható még az év végéig további kiadvány is a választékot bővítendő.

Meglepő talán, de mindenképpen öröndetes, hogy a több mint száz műtárgyat és nagyszámú kéziratot és dokumentumot bemutató egyetlen jelentős kiállítást nem Budapesten, még csak nem is Magyarországon, hanem Bécsben nyitották meg. Az Österreichisches Staatsarchiv, a Magyar Nemzeti Múzeum és a Collegium Hungaricum közös szervezése révén a Bécs Erberg kerületében álló modern levéltár-épület kiállítótermében szokatlanul sokan voltak kíváncsiak az osztrák-magyar kiegyezés „építómesterének” életét és munkásságát illusztráló tárlatra. Megjelent itt Habsburg és Esterházy herceg egyaránt, és a főigazgató bevezető szavait követően a magyar nagykövet üdvözölte az egybegyűlteket, majd Gergely András történészprofesszor szellemes és izgalmas előadásában ismertette a deáki életutat a megnyitóbeszéd előtt.

A kiállítás egységekre bontva csoportosította a műtárgyakat és dokumentumokat: a megyei élet és a reformkor időszaka, Deák 1848-49-es igazságügy miniszteri tevékenysége, a passzív ellenállás és a kiegyezés, végül pedig Deák utolsó évei és kultusza voltak az egymástól érzékelhetően elkülönülő periódusok. Mindegyiket a tárlókban elhelyezett ritkán, vagy soha nem látott dokumentumok, kéziratok, kötetek illusztrálták, illetve a falakon elhelyezett grafikák és festmények, amelyek közül

*Ludwig Rohbock (1824-1893): Balatonfüred látképe. 1850-es évek. Akvarell
Ludwig Rohbock (1824-1893): The view of Balatonfüred. The 1850's. Watercolour
Fotó – Photo: Dabasi András*

szintén nem egy először szerepelt kiállításon. A német nyelvű katalógus is ezt a szerkezetet követte, a kiállított anyag pontos adataival, leírásukkal és sok esetben képükkel is. A kiállítás koncepciójának kidolgozói, az anyagválogatás és rendezés munkájának elvégzői Basics Beatrix, Fazekas István és Fónagy Zoltán voltak. Ugyancsak Fónagy Zoltán volt a másnapi tudományos ülésszak szervezője, ahol egyenlő számban adtak elő jeles magyar és osztrák tudósok, újabb szempontokkal gaz-

dagítva a tudományos feldolgozást, olykor meglepő, egymás munkáját előremozdító adalékokkal szolgálva a két országban folyó kutatásokhoz. A nagy érdeklődéssel kísért konferencia igazolja, jó ötlet, helyes és támogatandó elgondolás közös kutatást és feldolgozást végezni olyan korszakok, történelmi események és személyiségek esetében, akik több nemzet közös múltjának fontos szereplői.

The Architect of the Compromise Ferenc Deák Anniversary in Hungary and Abroad

The 200th anniversary of Ferenc Deák's birth was celebrated by a series of conferences, many of them focusing on his activity as an expert of law. The reconstructions of the buildings of the major scenes of his life – the mansions of Söjtör and Kehida in Zala county – has been finished quite recently. The latter was the scene for one of the most interesting conferences organized by Göcsej Museum of Zalaegerszeg. Among the lecturers were authors of one of the albums

published on the occasion of the anniversary with studies reflecting the life and career of the „architect of the Austro-Hungarian Compromise” of 1867. An exhibition was organized by the National Archive of Austria, the Hungarian National Museum and the Hungarian Cultural Institute in Vienna in the gallery of the National Archive, Vienna. It displayed more than hundred works of art and several documents and manuscript that have never been seen and shown before. As an example of cooperation between countries of common history the exhibition and the conference following it proved that this type of work could be very useful for experts of both countries.

A megvalósult álom A Múzsák Temploma Sárospatakon

Jósvainé Dankó Katalin –
Vámosi Katalin

Megszentelt örökségünk címmel a Múzsák Templomában, az egykor volt trinitárius kolostor templomterében és pincegalériájában nyílt kiállításokkal adta át a felújított épületet dr. László Csaba pénzügyminiszter és Kocsi László politikai államtitkár – a NKÖM-hoz tartozó kulturális intézmények gazdasági igazgatóinak konferenciája keretében – április 3-án. Patak földje valóban szent, hiszen atyáink vére szentelte meg, a honfoglalóinktól eredeztetve. Valójában szentet is adott a város. 1207-ben, a pataki erdőispánság központjában, a királyi udvarházban született, és itt, a körtemplomban keresztelheték meg II. András és Gertrúd leányát, Erzsébetet, akit 1235-ben avattak szentté.

De szent ez a föld, mert itt tanyáztak „a szabadság oroszlánjai” – írja Petőfi útinaplójában, s emlékezik Patakon járva a szabadságért életüket ontott Rákócziakra. Mi a szabadság oroszlánjaihoz ma már az 1848-as szabadságért harcoló pataki diákokat is hozzásoroljuk. 1734-ben a trinitáriusok templomukat szentelték fel itt, mely 1783-ig, a rend feloszlásáig működött.

Maga az építéstörténet sokkal összetettebb, amelyre mind a levéltári források, mind pedig a régészeti feltárások utalnak. Az építéstörténetet áttekinthetjük a középkori pincében bemutatott tablón. Az épület kezdeteiről a régészeti feltárások vallanak, melyek Árpád-kori településnyomokat (1965-ben Lovag Zsuzsa folytatott leletmentést a konyha építését megelőzően) és a mostani helyreállítást megelőző feltárás késő középkori lakóépület pincéjét hozták felszínre. A XVII. századi forrásokon kívül az épület megjelenése, kialakítása, a főtömege, bástyaszerű kiugrásai, kőfaragók monogramjaival ellátott armírozó kövei egyértelműen a várkastély történetéhez, nevezetesen I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna építkezéseihez kapcsolják. Az uradalmi épületek felsorolásában, 1631-ben jelenik meg a „nagy új kőház”, amelyben I. Rákóczi György prefektusa, Királydaráci Debreczeni Tamás is szállást kapott 1632-ben. A szomszédságában hamarosan istálló, majd a továbbiakban fegyvertár és ágyúöntőház is épült.

1651-ben jelentősebb szerephez jutott az épület. Rákóczi Zsigmond és a pfalzi

A Múzsák Temploma főhomlokzata – The facade of the Temple of Muses

választófejedelem lányának, Henriettának esküvőjére lakodalmas háznak rendezte be Lorántffy Zsuzsanna, itt szállásolták el a hercegné német udvartartását. Ezen a helyen zajlott le a lakodalom, de a tragikusan elhunyt Henrietta, majd Zsigmond halála miatt rövidesen kiköltözött az udvartartás az épületből. Új rendeltetése számvevőház, frumentária, és egy későbbi összeírás öfelsége magtáraként, kincstári tulajdonként említi.

Az épület történetében 1693-ban, II. Rákóczi Ferenc hazatérésevel újabb fordulat állt be. Ekkor teszik lehetővé adományozásukkal Rákóczi Ferenc és testvére Juliana, hogy a trinitárius rend kolostort alapítson Patakon. Buzgóságuk ellenére három évtizedig mégsem került sor a kolostor és a templom építésére. A tokaji felkelés, Rákóczi Ferenc fogsága, majd a szabadságharc és a bukást követően birtokainak elkobzása, eladományozása megakadályozta ezt. A rend képviselőjében legfeljebb egy-két szerzetes tartózkodott Patakon, s az osztrák rendtartomány így próbálta a birtokjogokat fenntartani 1716-ig.

A kolostor benépesítését és kiépítését a rendtörténet szerint véletlen esemény

indította meg. Az Annalesban olvashatjuk, hogy az addigra már kiépült egri trinitárius kolostor egyik szerzetese, aki gyakran járt Patakra, találkozott Kőrössy Györggyel – Rákóczi egyik tisztségviselőjével –, aki kérdőre vonta, hogy miért hagyja a rend a pataki házat eddig lakatlanul, és juttatja ezzel végső romlásra? Miután az atya az elmúlt idők viszontagságaira, fennálló szűkös viszonyokra és pénzhányokra hivatkozott, Kőrössy erejéhez mért támogatást ígért. Ennek birtokában a rendtartomány egyik főnökét megnyerve, Bécsben Trautson hercegnél közbenjárva, az új földesúri engedéllyel elkezdték a felújítást. Ennek eredményeként az 1728. évi pataki összeírás már a trinitárius atyák rezidenciájának nevezi az épületet. Valójában a kolostor újjáépítése indult el, és a templom bejárati kapujának szemöldökkövébe vésett kronosztichonból kiolvasható – az 1734-es évszám alapján –, hogy ebben az évben fejezték be építkezésüket. Az elkészült kolostort és templomot alig három évig használhatta a tizenhárom helyett beköltözött öt-hét szerzetes, mert a tűzvész a templom és a rendház tetőzetét 1737 tavaszán elpusztította.

1776-ban kihalt a kegyúri Trautson-család, és az uradalom kezelésébe került az épület. A gótikus plébániatemplom újjáépítése miatt a hívek kiszorultak a plébániatemplomból, s a trinitáriusok szűk templomocskájában tartották az istentisztelet. Az újból helyreállított plébániatemplom 1787-ben nyílt meg. Ekkor már II. József rendeletével 1783-ban a szerzetesi rendeket feloszlatta, a pataki sem kerülhetett el sorsát. 1784-ben Oratschek András sátoraljaújhelyi építőmester készítette el a rendház felmérését, melynek eredetijét a Magyar Országos Levéltárban, másolatát a pincegaléria építéstörténeti kiállításán láthatjuk. Ez az alaprajzi felmérés azért fontos, mert meghatározó volt mind a közelmúlt Makovecz-féle, mind pedig a jelen, Juhász Ágnes tervezési munkáinak készítésekor. Letisztult az alaprajz, a templom és mellékterei. Az épület bejárata, a két sarokkiugrással közrefogott utcai homlokzat közepén nyílt egy előtérbe, az előtértől balra a kolostorból a templomba vezető átjáró, jobbra két szoba következett az utcai oldalon, az északi oldalon rendezték be az egykori ebédlőt, a refektóriumot, a tágas konyhát és az éléstárat. Az északi szárny végénél a folyosó oldalából közelíthették meg a háromfülkés árnyékszékét. Az emelet alaprajzi beosztása megegyezett a földszintivel, a lépcsőérkezéstől átjáró vezetett a templom karzatára és oratóriumára. A leltárok öt szerzetes celláját sorolják fel, az északkeleti sarokhelyiség volt a könyvtár. A kolostorszárnyakkal körülvett udvarban virágoskertecske volt. Az épület nagyon szerény megjelenésű, egyetlen dísz az utcai kolostorszárny tetőgerince feletti karcú fa harangtornyocska, barokk sisakkal, mely idővel elpusztult. Tartozékaival együtt az épületet 11 320 forintba becsülték.

Az épület hasznosítására a XVIII. század végén több javaslat született. Az első javaslatot, hogy plébániát és templomot rendezzenek be, elvetették, mert a templomtér kicsi volt, a plébániának a kolostortér meg túl tágas. A második alternatíva „nemzeti iskola” létesítése a kolostorszárnyban. Két tanítói lakás ugyan elfért volna, de miután három iskolai osztály felállítását tervezték, a harmadik tanítónak már nem maradt hely. Három tanterme a templomszárnyba csak annak két szintre osztásával lett volna elhelyezhető, de a boltozat miatt ez nem volt megvalósítható. Harmadikként a Kamarának, az uradalom tisztartójának, provizorának és számvevőjének hivatalát és szállását javasolta a kolostorrészben elhelyezni, a templomi részben pedig magtár kialakítását, amihez csak egy födémeket kellett behúzni.

1787-ben a pataki görög katolikusok kérték a Kamarától, hogy a fatemplomuk pótlására szánt épület helyett juttassák nekik a kolostort. Bossy Jakab újhelyi építőmester

elkészítette az átalakítási tervezetet is. A terv szerint a templom mellett plébániahivatal, a földszinten és az emeleten egy-egy lakás jutott volna a plébánosnak és a kántortanítónak.

1824-ben újabb árverésre került sor, s ekkor az uradalom ötezer forintot ajánlott az épületért, mivel állapota nagyon leromlott. Az épület végül Bretzenheim Ferdinánd herceg birtokába került, aki főbb tisztviselőinek lakás és hivatal céljára hasznosította, a templomszárnyat pedig gerendás fafödémekkel két részre osztva magtárnak rendezték be. Ilyen célra használták a Windischgraetzek is 1875-től 1945-ig.

A XIX. században az északi szárnyon új bejáratot nyitottak a lakásokhoz. 1945 után államosították az épületet, és szükséglakásokat alakítottak ki benne (a közelmúltban elhunyt Lázár István író, a Kiált Patak vára című szociográfia szerzője gyermekéveit itt töltötte), a templomtér pedig raktár maradt. Karbantartás hiányában az épület egyre jobban tönkrement és a teljes pusztulás küszöbén állt.

Az 1950-es években felmerült az a kézenfekvő gondolat, hogy az idegenforgalom, a turizmus adottságait figyelembe véve szállodát és éttermet rendezzenek be az épületben. 1965-től kezdődött el a munka, s 1968-ban nyílt meg a Makovecz Imre által megálmodott Borostyán Szálló és Étterem. Az ÁFÉSZ tulajdonlását követően üzemeltetési, fenntartási gondok miatt előbb magánvállalkozásba, majd az önkormányzat tulajdonába került. 1997-ben a Magyar Nemzeti Múzeum és a Rákóczi Múzeum

a Pénzügyminisztérium támogatásával sokat tett az épület megmentéséért. Megteremtették a feltételeit, hogy ismét állami tulajdonba s a Magyar Nemzeti Múzeum kezelésébe kerüljön a műemléképület. Az Önkormányzattal kötött együttműködési megállapodás alapján már két éve az épületben működik a Farkas Ferenc Művészeti Iskola.

A műemléki helyreállítást megelőzően két ütemben folyt régészeti feltárás, amelyek eredménye mind az épület, mind pedig a középkori Patak története szempontjából igen jelentős. Az épület alatt egy középkori lakóház pincéjére bukkantunk, élszedett kőkeretes bejárattal, helyreállított gerendafödémekkel, melynek bemutatása a most lezárult felújítás egyik nagy eredménye. A múlt rétegeit feltárva a mai ember másfajta tartalommal tölti meg ezt az épületet; természetesen egységben a várkastéllyal, a benne működő Rákóczi Múzeum kívánja hasznosítani, az önkormányzattal közösen. Bízunk abban, hogy ez a közös hasznosítás, új formájú együttműködés, Patak hagyományainak megőrzésén, fenntartásán túl megújítására is képes.

A Múzsák Temploma elnevezés némi magyarázatra szorul. Az elnevezést Rácz Istvánnak A Semmi partján című önéletrajza inspirálta, aki 1949-ben a várkastélyban működő alkotóház igazgatójaként olyan múzeum megteremtéséről álmodozott, amely minden művészetet befogad, s a Múzsáknak Temploma lesz. Ennek a hagyományból való építkezésnek s a folytonosság okán rendeztük meg az első kiállítást, s nyitottuk meg május 23-án *Kass János Kos-*

A Farkas Ferenc Emlékszoba részlete – Detail of Ferenc Farkas Memorial Room

Pincegaléria – Vault Gallery
Fotók – Photos: Váradi László

suth-díjas grafikusművész tárlatát (Olasz Sándor irodalomtörténész nyitotta meg) és adtuk át a Farkas Ferenc Emlékszobát (Batta András zenetudós avatta fel), mely a Kossuth-díjas zeneszerző Patakhhoz, a Rákóczi-korhoz való szellemi kötődésének tárgyi emlékeivel ismerteti meg, s örvendeztetni meg a látogatókat.

Kass János grafikusművész tárlata „A művész ötvenkét év után újból Patakon” címet is kaphatta volna, mivel a Várban egy évtizedig működő Képzőművészeti Alap I. számú Alkotó Otthonának művészvendégeként tartózkodott huzamosabb ideig városunkban, az ötvenes években. A magyar grafika történetében meghatározó jelentőséggel bíró kassai munkásság új korszakot nyitott az illusztráció műfajában – fogalmának megújításával hozzájárult a szöveg melletti rajzok autonómmá válásához. Illusztrációs önálló lapokként is teljes értékű alkotások, kvalitásos darabok. Az ötvenes években induló művész olyan pályatársakkal együtt kezdte az alkotói munkát, mint Kondor Béla, Feledy Gyula, Reich Károly, Gross Arnold, Würtz Ádám, Raszler Károly, Csohány Kálmán. Sorolhatjuk a neveket a művészet más területeiről is, nevezetesen az irodalom világából említve Juhász Ferenc, Örkény István, Karinthy Ferenc, Nagy László nevét, akikhez szoros barátság fűzte, s művészetük szimbiózisban élte fénykorát. Kass és az irodalom elválaszthatatlanságát szimbolizálják művei, illusztrációi.

A tárlat anyaga a legjelentősebb műveket prezentálva, az elmúlt fél évszázad munkásságát hivatott érzékeltetni. Két főbb egység követhető nyomon, egyrészt az illusztrációk nagyobb tömbjét alkotó Biblia-, Tragédia-, Hamlet-lapok, a Cantata Profana lapjai, a Faludy-fejek és a Kékszakállú herceg várához készített szitanyomatai. Másrészt az oratóriumi részen kissé elkülönülve az egyedi grafikák láthatók, az Új mutáció sorozata, a Szent Ferenc, a Noé, és Narcissus alakját megörökítő ábrázolások, valamint a Fejek-sorozat. A fehér, polisztirol egyenfejek egyénített darabjai – Örkény István, Juhász Ferenc, Karinthy Ferenc verseivel és Kass saját elgondolásaival. Technikáját tekintve a toll-, kréta és tusrajztól kezdve a sokszorosított grafikai eljárások közül, a nagy mesterségbeli tudást igénylő színes rézkarc, aquatinta mellett a szitanyomatok és a legújabb elektrografikai eljárás – a xerox – is helyet kapott.

A kiállítás maga is műalkotáshoz hasonlatos, eredeti ötletekkel tarkítva látványos, attraktív térszervezést mutat. A Kékszakáll vörös és kék színei drapériákon futnak végig a boltíveken, a volt templomhajó terében. A pilaszterek által lehatárolt íves falszakaszok, mint mellékoltárok hordozzák az oltárképszerűen elhelyezett grafikákat. A főoltáron a szárnyasoltárokhoz hasonlóan *A Kékszakállú herceg vára* című sorozat három megfestett alakja – A herceg, Judit és a Régi asszonyok – magasodik. A kiállítási

katalógus Tandí Lajos irodalomtörténész összefoglaló, korszakoló írásaival áttekinti az elmúlt évtizedek legjelentősebb munkáit. Az időszaki kiállítás 2003. december 31-ig tekinthető meg.

A Múzsák Templomában állandó kiállításaként látogatható a *Farkas Ferenc Emlékszoba*. Farkas Ferenc a XX. századi magyar komponista nemzedék egyik kiváló képviselője, s a fiatal generáció jelentős nevelője. Számos művet komponált, mintegy 12 nyelven. A gazdag és sokrétű életmű hetvennél több filmzenét, száznál több népdalfeldolgozást, kétszáznál több kórusművet, zenekari-, szóló- és kamaradarabokat, ötvennél több magyar költő megzenésített művét, rádiójátékokat, színpadi kísérőzenéket, operákat, operettekét, daljátékokat foglal magába. A zeneszerző fia, Farkas András adományozta közel 200 darab tárgy szűk keresztmetszetét adja a művész munkásságának. Ebből válogatott anyag jelenik meg a kiállításon enteriőr környezetben. A tárlaton láthatók személyes tárgyai – kedvelt fotelje, zongoraszéke, kézzel írott kottái, levelezései, dedikált könyvei, koncertplakátjai –, művei baktitlmezeken, videokazettákon, a Csínom Palkó, a Rákóczi hadnagya, Emberek a havason, Egri csillagok, A kőszívű ember fiai filmzenéi.

Úgy tartja a régi közmondás, „fegyverek között hallgatnak a múzsák”. A pataki vár gyakran volt hangos csatazajtól, de ha elhallgattak a fegyverek, megszólaltak a múzsák, szavuk ide vonzotta a művészet és tudomány jeles képviselőit. Ez az épület a *Múzsák Temploma*. Kívánjuk, hogy ódon falaival befogadja a művészeteket, a tudományt. Változatos időszaki kiállításával, hangversenyeivel, tudományos konferenciáival nemcsak az északkeleti régió, hanem az egész ország közművelődését szolgálja.

Lásd még – See also: Borító 3 – Cover 3

A Realised Dream The Temple of Muses in Sárospatak

The Temple of Muses is now an exhibition hall and an art school, otherwise, a real temple for all kinds of arts, as it was formulated by István Rácz, the founder and initiator of the museum. The building had been a Trinitarian monastery, which was built in the 17th century and its history is closely connected with the history of the Sárospatak castle, the home of the Rákóczi family. After the order had been dissolved, the building had several functions and owners, until 1945 when it was nationalised, transformed into a hotel and restaurant, and finally, today it hosts wonderful exhibitions and events.

Bajcsa vára az ásatástól a kiállításig

Vándor László

A ma közigazgatásilag Nagykanizsához tartozó Bajcsa délkeleti határában, a hajdani Kanizsa patak (ma Principális csatorna) mocsaras völgyének peremén egy magasabb, környezetéből 10-12 méterre kiemelkedő domb található. A hajdan itt állt vár emlékét a határ földrajzi elnevezése („Törökvári-dűlő”) napjainkig megőrizte, magából az erősségből a XX. századra már nem sok látszott. A helye mára gyakorlatilag eltűnik, a domb ugyanis jelenleg működő homokbánya. A bányaműveléssel 1994-ben érték el a vár területét, így 1995-től Vándor László vezetésével nagyobb méretű leletmentő ásatás indult a maradványok minél teljesebb feltárására és dokumentálására. A munkálatok 1996-tól Kovács Gyöngyi (MTA Régészeti Intézete) részvételével folytak, és 2001-ben fejeződtek be. A régészeti kutatásokat jelentős összegekkel támogatta a bányát üzemeltető Dráva-Kavics Kft és 1997-2000 között a Steierische Historische Landeskommission (Graz) is.

Tömören összefoglalva ennyi egy ásatási jelentés, amely az utóbbi évek egyik XVI. századi feltárását foglalja össze. Ez az ásatás azonban sok vonatkozásában eltér, és jelentőségében kiemelkedik a korszak hasonló témájú kutatásai közül. Egyrészt először sikerült a Nyugat-Dunántúlon egy XVI. századi, a török ellen emelt erődítményt teljes egészében feltárni, másrészt ez az egyetlen olyan törökellenes erődítmény, melyet Stájerország épített és tartott fenn magyar területen, s amelynek szinte teljes levéltári anyaga napjainkig fennmaradt. A vár rövid fennállása (1568-1600) egy konkrét időszak megismerésére adott lehetőséget a régész számára. Mindezek elővezetésével érthető csak, hogy miért fordítottunk kiemelt figyelmet erre a kutatásra.

A bajcsai vár története szorosan összekapcsolódik a XVI. század második felének dél-nyugat-dunántúli törökellenes küzdelmeivel. A törökök fokozatos terjeszkedése a Dunántúl ezen térségében Szigetvár eleste után a végvári vonal teljes átrendezését követelte meg. Az Udvari Haditanács 1566-ban létrehozta az először Balaton-Dráva köztínek, majd később székhelye után kanizsainak nevezett főkapitányságot, amely a térségben húzódó észak-déli irányú mocsaras völgyekre támaszkodó, újonnan kiépített végvárrendszer központjaként 1600 őszi elestéig védelmezte a megmaradt országot.

A kanizsai végvidék mélységben tagolt védelmi láncot alkotott. Legelőretolabb várai a Balaton nyugati végére támaszkodtak, több kisebb erődítmény védte a fővár előterét.

Maga a kanizsai vár a hasonló nevű folyócska széles mocsarainak közepén, a Zala folyótól a Muráig húzódó völgy déli végében feküdt. Fő vederejét a mocsár alkotta, de 1578-tól megkezdődött nagyszabású új-olasz bástyás erődde való kiépítése, melynek teljes munkálatai a török kézre kerüléséig sem fejeződtek be. A főkapitányság több kisebb vára védte a völgy átkelőjét, de voltak erősségek ennek a vonalnak a hátában is. A bonyolult végvárrendszer fenntartása katonailag és pénzügyileg is problematikus volt, a kanizsai vár építésével kapcsolatos problémák megoldása is meghaladta a mindenkori főkapitányok erejét.

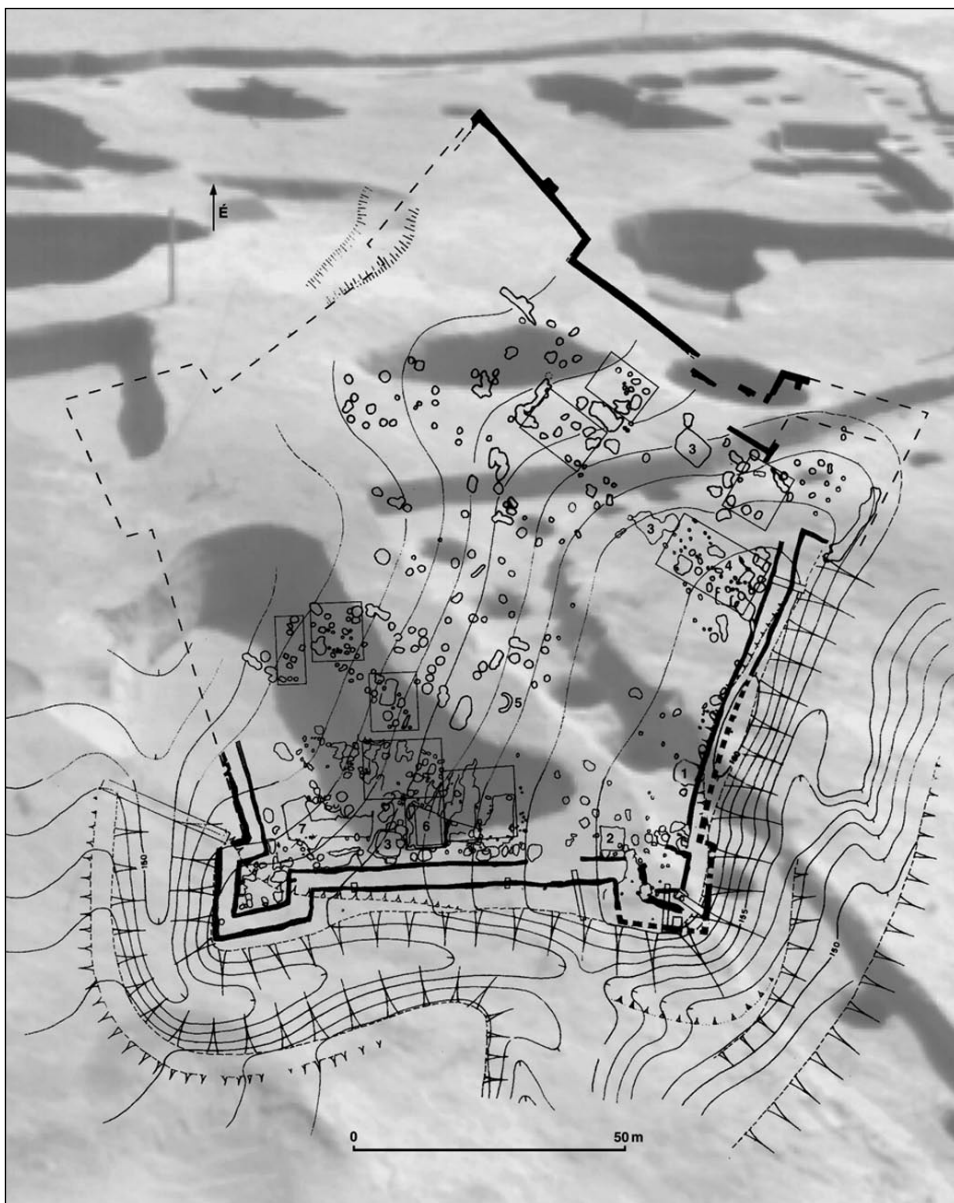
1577-ben a bécsi nagy haditanácskozáson,

majd a stájer, karinthiai, krajnai és görzi küldöttek Bruck an der Murban tartott gyűlésén új védelmi koncepciót fogadtak el. Ennek a korszerűsített védelmi koncepciónak a lényege az volt, hogy a Kanizsa patak mocsaras völgyére támaszkodva kisebb várak, palánkok és őrházak rendszerével, valamint az átkelők és az utak elzárásával akadályozzák meg a törökök zsákmányszerző betöréseit.

Ugyanekkor a Kanizsa várától a Muráig terjedő területet leválasztották a kanizsai főkapitányságról, és a stájer rendek költségére Stájerország és a Mura-vidék védelmére új végvárláncot kezdtek kiépíteni. A területet a kanizsaival délről szomszédos vend főkapitánysághoz csatolták, és kialakították

A bajcsai vár ásatásának összesítő alaprajza, a délnyugati palánkbástyára vetítve. Alaprajz: MTA Régészeti Intézet, Göcseji Múzeum

The total plan of the excavation of the Bajcsa castle, projected to the south-western palisade bastion. Plan: Archaeological Institute of the Academy of Sciences, Göcsej Museum

a teljesen újonnan felépített Bajcsa központtal a bajcsavári kapitányi körzetet, melynek a kapitányi váron kívül Fityeháza, Szentmiklós és Murakeresztúr voltak a tagjai.

A bajcsai várat Kanizsától délre, mintegy 8 kilométerre egy, a Kanizsa patak mocsarának peremén fekvő magaslaton 1578 áprilisában kezdték építeni. Az építómunkások zömmel Stájerországból érkeztek, a velük jött nagyszámú favágó az itt végzett munkán túl a mocsarat kísérő erdők fáinak összeborogatásával, a terület járhatatlanná tételével, korabeli szóhasználatlalt *gyepűsítéssel* is foglalkozott. A munkálatokat a stájer katonaság mellett a magyar főurak csapatai is biztosították. Az építkezést a törökök szeptember közepén megtámadták, de szeptember 18-án csúfos vereséget szenvedtek. Annak ellenére, hogy késő ősze sem készült el teljes egészében a vár, 1578. november 9-én átadták Zrínyi György főkapitánynak, aki november 11-én a várkörzet kapitányának Malakóczy Miklóst nevezte ki. A vár őrségét ekkor 200 horvát lovas, 192 német gyalog és mintegy 200 „haramia” alkotta. Az átadás során megállapították, hogy a tágasra tervezett vár már ekkor kicsinek bizonyult a hadinép számára, a benne lévő gabonatarló gerendaház befedetlen, a katonák szállásai szalmával fedettek, az őrszobák a falakon nincsenek készen...

Ezüst pecsétgyűrű
Silver signet-ring

A bajcsai várat stratégiailag elég jó helyen – Kanizsa vára és a Mura közötti térség legmagasabb pontján –, de a talajviszonyok szempontjából rendkívül rossz részen, egy laza homokdombon építették fel. Ezt már menet közben felismerték, de a munkát nem hagyták abba. Az építési és javítási munkálatok a következő években folyamatosak, de a gyors munka és a rossz helykiválasztás miatt a problémákat nem sikerült megoldani. A vár romlását elősegítették az 1586, majd az 1590. évi földrengések. Zrínyi György

1587-től sürgeti a kapitányi székhely áttelepítését Murakeresztúrra. Ez évben Károly főhercegnek jelentik, hogy Bajcsavár tovább nem állhat, hadinép nem tud benne állomásozni. Attól tartanak, hogy a vár nem bírja ki a telet. Az 1580-as évek végétől a kapitányi székhely már Keresztúron van, de Bajcsának továbbra is van őrsége, 1599-ben a bajcsai lovasok részt vesznek Ibrahim nagyvezér dunai szállítmányának megtámadásában Tolna közelében. Írásos forrásokból nem lehet nyomon követni, hogy mikor hagyta el az őrség végleg a bajcsai várat. Ezt legvalószínűbben Kanizsa várának 1600. évi török általi elfoglalásához

megtámasztották, a többi oldalon téglafalak építésére nem került sor. Ezekon a részeken a védművek mindenütt palánkból készültek, a palánkbástyák a téglabástyákhoz hasonlóan ó-olasz rendszerűek voltak. Az egész várat V alakú szárazárok vette körül, átlagosan 20 m szélességben, és 5 m mélységben. Az írásos forrásokban felsorolt belső épületek közül sikerült azonosítani a vár felső teraszán a kapitányi lakhelyet, a kovácsműhelyt, a lőporraktárt, a sütőházat és több barakkot. Az épületek egy nagy belső udvar körül helyezkedtek el. Sajnos a vár területének a későbbi művelés folytán bekövetkező nagy-

Ólomplombák Németországból és Angliából
Lead seals from Germany and England

lehet kötni, bár a stájer levéltárosok feltételezik ottlétüket ezen időpont után is még néhány évig.

Visszatérve a feltárásokra, a legnagyobb segítség az lett volna, ha a levéltárban az erődítmény építési tervei és alaprajzai is megmaradtak volna. Sajnos ezeknek nyoma veszett, így a vár megismerését csak a teljes régészeti feltárás tudta biztosítani. Ha az alaprajzot nem is, de a vár formáját egy XVIII. századi uradalmi térkép megőrizte.

A vár területének 1995-1996. évi felmérése során ezt megerősítve egy nagyjából szabályos ötszögű erődítmény körvonalazódott, melynek belső területe közel 1 hektár. Az építési módról, az építészeti részletekről a feltárások nyomán szereztünk pontosabb képet. Az erődítések során az árokkal a várhelyet tulajdonképpen „kivágták” az északnyugat felé lejtő dombból. Az északi oldalt téglafallal is erődítették, illetve

fokú pusztulása miatt az azonosítások csak részben voltak lehetségesek.

Az ásatások során előkerült leletanyag, amellyel, hogy teljes tárgyi keresztmetszetet nyújt a várbeli életről, kronológiai helyzete és földrajzi kapcsolódásai révén is különleges helyet foglal el a Délnyugat-Dunántúlon. A várban együtt jelennek meg a különböző Mura-vidéki, így a stájer, a horvát és a magyar áruk, mellettük pedig felbukkannak egyedi – olykor még Európában is ritka – német, osztrák (főként stájer) és észak-itáliai készítmények is. Ezek egyszeri szállítmánnyal, talán egy-egy nagyobb fogadásra, várszemlére, ünnepségre, esetleg személyes tárgyként vagy ajándékként kerültek a helyszínre, nyilván az őrség etnikai sokfélesége (osztrákok, németek, horvátok, magyarok), de főképp a stájerországi kötődés eredményeképpen. Fontos hangsúlyozni, hogy a Stájerországból történő ellátás és a bajcsai erősségnek szánt

státus következményeként a felszínre került tárgyi emlékekben a külföldi áru aránya és mennyisége jóval magasabb, mint az egy ilyen végvárban várható lenne. A leletanyag gazdagon tartalmazza a legkülönfélébb szerszámokat, munkaeszközöket, fegyver- és épület-alkatrészeket, viseleti tárgyakat, asztali készleteket, edényeket, pénzeket és további ritkaságokat, nem is beszélve a rendkívül nagy mennyiségű állatsontanyagról. A tárgyak egy részét felfedezhetjük a várinventáriumokban, vagy a szállítási jegyzékekben. A leletanyag azonban önmagában is egyértelműen árulkodik arról, hogy Stájerország révén a vár építői-építettői, valamint védői meglehetősen jó ellátásban részesültek.

Mindezek alapján kibontakozik a bajcsai vár feltárásának jelentősége. A várat 1578-ban teljesen újonnan a stájer rendek költségén építették, elsősorban a Mura-vidék és Stájerország védelmére, majd 1600-ban, Ka-

Enteriőr és a fegyverleleteket bemutató vitrin a Göcseji Múzeum kiállításán
Interior and showcase of weapon findings in the exhibition of the Göcsej Museum
 Fotó – Photo: Mazur Ildikó

Sárgarézből készült tolltartó, melyben tinta- és tolltartót, illetve csepegtetőtálcát alakítottak ki
Pen case made of brass, in which pen and pencil holder and a dropping tray were made
 Fotók – Photos: Bicskei József

nizsa török kézre kerülése kapcsán üritették ki. Bajcsavár tehát nagyon rövid ideig, 22-23 évig állt (ezen belül is nagy létszámú őrség még kevesebb ideig, csak 10-12 évig volt falai között), így a helyén előkerült emléktárgyak rövid és pontosan ismert időszakra keltezhető.

Az erősségnek mindvégig szoros kapcsolata volt Stájerországgal, így építésére, épületeire, őrségére, felszerelésére vonatkozóan komoly levéltári anyag maradt fenn a grazi és bécsi levéltárakban, az írásos dokumentumok pedig jól összevethetők a régészeti jelenségekkel, tárgyi leletekkel.

A várat a Kanizsától a Muráig terjedő védelmi szakasz, az ún. bajcsavári kapitányi körzet főerősségének szánták, aminek következtében kiemelt ellátásban részesült. Különösen gazdag, horvát-magyar-stájer összetételű emléktárgya nem kis számban tartalmaz osztrák, német és itáliai készítményeket, amit a stájerországi ill. a Habsburg Birodalommal való kapcsolat, valamint a várőrség etnikai összetétele magyaráz.

A bajcsai vár minden eddigi feltárásnál átfogóbb képet ad a XVI. századi palánkvár-építések technikai megoldásainak megismerésére. Az olaszbástyás típusú palánképítés, a rossz talajadottságokból adódó nehézségek műszaki áthidalásának nyomain, a téglá tálal ill. védműrendszer építésmódja a korszak várépítéscinek megismerését számos új adattal egészíti ki.

A bajcsai vár teljes belső területének feltárását követően egy kiváló csapatmunka keretében megkezdődött az anyag restaurálása és feldolgozása. Mindez lehetővé tette, hogy 2002 nyarán (május 31 – október 31) a zalaegerszegi Göcseji Múzeumban a nagyközönség elé tárhassuk első eredményeinket. A kiállítás 2002. november 21-én tovább bővített formájában nyílt meg a budapesti Hadtörténeli Múzeumban, ahol 2004. január 31-ig látható. A budapesti kiállításhoz tanulmányokat is magába foglaló, a teljes anyagot bemutató katalógus készült. A katalógus szerzői reprezentálják azt az együttes

munkát, mely a magyar és az osztrák kutatók között a bajcsai vár feltárása során kialakult. Bartosiewicz László, Gál Erika, Gyöngyössi Márton, Kovács Gyöngyi, Peter Krenn, Pálffy Géza, Leopold Toiffl, Vándor László tanulmányain keresztül az érdeklődő megismerkedhet a vár történetével, a régészeti kutatás eredményeivel, a várban élt katonák életmódjával. A tárgyleírásokat kísérő rajzok és fényképek segítségével látható a XVI. század utolsó negyedének mindennapi és katonai tárgykultúrája, a szakember pedig mindeddig hiányzó fogódzót talál ezen időszak leleteinek meghatározásához.

A kiállítás a budapesti bemutatót követően látható lesz Ausztriában, Szlovéniában és Horvátországban is.

Lásd még – See also: Képmelléklet II.

The Fortress in Bajcsa – from Excavations to Exhibition

The fortress was erected on Styrian initiative to protect the region from the Turks. It was built in the 1570s and due to the unfavourable soil conditions, poor construction and earthquakes it ceased to function in 1600. Excavations were carried out between 1995 and 2001. They were rather successful as the whole construction was discovered, and the whole archival documentation was found. The finds, coming from a variety of geographical areas, give a thorough picture of that short period. Tools, arms, building structures, clothes, everyday objects, and a rich selection of animal bones were presented at a temporary exhibition at the Göcsej Museum, Zalaegerszeg, which was completed and taken to the Museum of Military History in Budapest, and next year it will be shown in Austria, Slovenia and Croatia as well.

A csengelei kun vezéri sír

Horváth Ferenc

A régészeti lelet gyakorta különös vargabetűt kanyarít az időben. Többnyire nem is akkor bukkan elő, amikor szakavatott ismerője ásóval, lapáttal lesben állva – vagy ha ennél igényesebb – mindenféle apró szerszámmal és csalhatatlan műszerrel felszerelve igyekszik törbe csalni. Így aztán gyakran a ritka és fontos lelet még a legelszántabb múltbúvár éberségét is alaposan próbára teheti. Csakis azért, hogy újra meg újra figyelmeztesse: aki az elmúlt világot fürkészi, ne lepődjön meg a legmeglepőbb fordulatokon sem, és készüljön fel a zsákutcák és kiúttalan labirintusok útvesztőjére is. Ha pedig nagy ritkán mégis felvillan valami halovány, vérszegényen derengő pont a kivezető ösvény sötétjében, az rögvést igazolja a konok nyomkövetés értelmét és cserébe a vele járó, sokszor sziszifuszinak tűnő hangya-igyekezetért is valamiféle elégtétellel szolgál.

De ugyanennek a fordítottja is igaz. Az újonnan felbukkant régészeti lelet vagy elsőre megszületett felismerés azután már ritkán marad magában. Megszaporodnak a hasonló esetek, felismerhetővé válnak az addig megátalkodott némasággal lapuló nyilvánvalóságok. A tudományos világ szóhasználata mindezt szikár tómondattal nyugtázza: új irányt vett a kutatás.

Az oda vezető út azonban különféle lehet. Sokszor az évtizedekig szorgosan gyűjtögetett adathalmaz sem hozza meg az áhított választ: a várt vagy a már-már megsejtett eredményt. Máskor a véletlen önmaga kínálja a megoldást. Mindössze annyi kell hozzá, hogy valaki – éppen vevőként – szembejőjön vele és ráismerjen. Ettől azután már értelmet kap az addig csak nehezen, vagy csak nagyjából érthető adatok kuszáinak tetsző szövevénye is.

Ilyen „véletlen” találkozásba keveredtem legutóbb, amikor a kunok főembere felbukkant Csengelén. A végtelen türelmű régészvilág éppen kétszáz évet várt rá, mialatt kitartóan követte a már-már végképp eltűnő látszó nép alig-alig lelhető nyomait. Az első lépést ugyanis az addig járatlan ösvényen – pontosan 1801-ben – Horváth Péter tette meg ékes deák nyelven írott munkájával, amikor a jászokról és kunokról szóló értekezését, a *Commentatio de initiis ac majoribus Jazygorum et Cumanorum eorumque constitutionibus* című munkáját megjelentette. Ő vette számba először a kunok eredetét és történetét, akik a keleti fűvespuszták, a sztyeppék világából utolsóként vették át a Duna-Tisza tájára – világ- és pokoljárásuk végállomására.

A csengelei történet a legelső, háborítatlan

kun vezéri sír szerteágazó históriája. Előtte tizenkét hasonló – különféle földmunkák közben vagy szőlőtelepítő gazda ásója nyomán innen-onnan előkerült, s az előkerülés pillanatában máris „szórványleletté” vált – sírt vett lajstromba a kutatás. De még ezek is a „szerencsésebb” esetekhez tartoztak, mivel a nyomtalanul, maradéktalanul szétdőlt kun előkelő sírok számát még csak felbecsülni sem tudjuk, ha leleményes megtalálójuk – éppen a bennük lelt tetszetős, aranyos-ezüstös holmikba túlzottan belehabarodván – örökre megőrizte a felfedezés titkát.

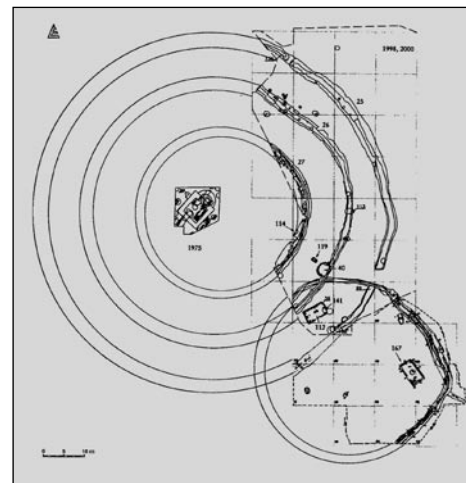
Ám a csengelei sírt végre régészek igyekezete hozta hosszú, hétszázegynéhány éves érintetlenségéből újra a fényre. A *csengelei kunok ura és népe* pedig az első írott históriájuk megjelenése után éppen kétszáz évvel, 2001-ben került a könyvpiac gyékényére egy, a legelső kunkutatóval – újabb különös egybeesés folytán – csaknem azonos nevű szerző tollából. Ennek egyik fejezetében „A kunok nem tágítanak” cím alatt, a véletlen esetek ama láncszemeit igyekeztem egybefűzni, melyek évtizedek óta szinte észrevétlen tereltek figyelmemet abba az ismeretlen irányba, amerre pusztá szándékom szerint a kezdet kezdetén aligha indultam volna el.

A csengelei kun vezér sisakja
The helm of the Cumanin chief in Csengele
Fotó – Photo: Dabasi András

Először 1975-ben, amikor még egybekel mellett középkori templomokat és kora bronzkori leleteket gyűjtögettem a szegedi tájon, a csengelei határban kerültem szembe akarva-akaratlan a keleti sztyeppék immáron kereszténnyé lett fiaival. Kicsi, szinte miniatűr templom fundamentuma körül, szorosan egymáshoz szoruló sírjaikban, ünnepi díszben eltemetve várták a feltámadást. Ehelyett kisebb felfedezés következett: megkockáztatam ugyanis a vakmerő feltevést, miszerint soraikban nem csak a középkori magyarok,

hanem a kunok lányait és fiait is sejtethetjük, ami a szokványos leletekből semmiképp sem következett magától értetődően. De erről árulkodott egy itt lelt bronz buzogányfej: tizenkét tüskéje azt sejtette, hogy a fegyvert annak idején igen valószínűleg egy kun harcos forgatta. Persze forgathatta volna akár besenyő vitéz is. Csakhogy Csengele neve és a török előtti oklevelek egyaránt kunokról regélnek ezen a tájon. Emellett egy árva állatcsont is feléjük terelte a gyanút, amit egy kislány temetésekor titkon, vagy legalábbis az egyház tilalma ellenére csempésztek a sírba – természetesen az akkor még a rajta levő túlvilági útra szánt falatokkal együtt. A nyilvánvaló pogány szokást bizonyára a kunok tartották fenn, hisz a magyarság akkor, Mátyás király korában már távolról sem állt ilyen hadilábon a keresztény vallás kívánalmaival.

Csengele középkori temploma és a feltárt hármas erődítés-árok a sír helyével
The medieval church of Csengele and the triple moat with the grave site

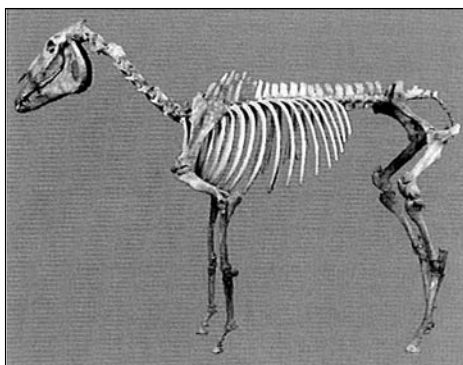
A valódi bizonyosságra azonban ezúttal is várni kellett. Mégpedig éppen huszonhárom esztendő, amíg a Kiskunság homokját átszelő autópálya betonszalagja – legalábbis a tervekben – el nem érte a homokdomb lábát. Akkorra már a helyi igyekezet helyreállította a templomalapot is, aminek éppen a tövében vezetett a megépítendő út vonala. Alig indultak meg az erőgépek – amelyek szorításában a múlt kutatását sohasem lehet olyan aprólékosan művelni, amint azt a tudomány megkívánná – a sárga homok egyik alig derengő elszíneződése csakhamar egy lovával együtt eltemetett kun előkelőség sírjának bizonyult.

Az első döbbenet után nem volt nehéz rájönni, kihez is volt szerencsénk. Igaz, kétkedők – mint mindig – ezúttal is akadtak, ám ez nem

lehetett akadálya annak, hogy egy álló hónapot szánjunk a nem mindennapi lelet feltárására. Meg a rajzolásra, fényképezésre, s arra, hogy a talajvíztől közben egyre inkább fenyegetett leleteket óvatosan kiemeljük. Különböző föld- és egyéb vizsgálati mintákat gyűjtöttünk, hogy természettudományos laboratóriumok pártatlan műszerei és lombikjai döntsenek a perdöntő kérdésekről: a halott és a vele temetett lova koráról, neméről, ember- és állattani besorolásáról. Emellett a sírban megmaradt, sokszor tenyérnyi vagy körömhegynyi fa- és

A vezéri ló csontváza. Dr. Sótónyi László rekonstrukciója

The skeleton of the chief's horse. Reconstruction by dr. László Sótónyi

ni, hiszen semmiféle sérülés sem árulkodott erről. Ha viszonylag fiatal korát tekintjük, még az is lehetséges, hogy az akkor szinte évente ismétlődő valamelyik ausztriai vagy morvaországi harc során szerezte halálos sebeit. Hogy előkelő harcos lehetett, arról jól tanúskodnak vele eltemetett harci felszerelései: a páncélisak, amelynek homloklemezén mandulaformájú, vastagon domborított szemöldökkel koronázott elretentő szempár meredt egykori viselője ellenfelére. Apró vasgyűrűkből szőtt páncélingével együtt ez önmagában is igen nagy gazdagságot jelentett. Az átlag szabad kun harcos ugyanis legfeljebb bőrpáncéllal, nemezsissakkal indult a harcba. Az pedig, hogy előkelő harcos léteire szablya nélkül fogott neki a másvilági útnak, korántsem jelenti azt, hogy a kun társadalmi és katonai ranglétra valamely alsó fokán keressük a helyét. A tegezében magával vitt hét, vascsúcsú mogyorófa-nyílvevessző jelképezte kiemelkedő rangját. A mellé tett csont és igen nagyméretű vas nyílcsúcsok ugyancsak hasonló, ma már nehezen megfeythető jelképes velejárói a közösségben elfoglalt hely – akkor természetesen magától értetődő – kifejezésének.

A sírban megmaradt tárgyak azonban csak részletekről szólnak. A sok száz éven át talajvíz áztatta homok ugyanis meglehetősen mosto-

A sír képe a feltárás után – The view of the grave after uncovering

szövetmaradványokat is összegyűjtöttük, sőt a sírgödör különböző pontjáról földmintákat is eltettünk. Ezek vizsgálata a későbbiek során ugyancsak sok apró részletre derített fényt. Mire mindezzel elkészültünk, néhány napszúrásos eset, és napi tíz óránál sohasem kevesebb folyamatos munka, majd a rákövetkező kétévnyi szerteágazó igyekezet árán egybeállt a kép.

A harmincas éveik elején járó kun főemberünk valamikor 1246 és 1253 között lelta halálát, aminek okát biztosan nem lehetett kideríte-

hán bánt a kevésbé időtálló ruhadarabokkal. Elenyészett hosszú, finom, puha bőrből varrt lovaglócsizmája, de megmaradt az a két vas-karika, amellyel a szárát egy-egy bőrszíjjal az övéhez erősítették. Hasonlót csak nagyon ritkán figyeltek meg még azokban a sírokban is, amelyeket a kelet-európai sztyeppéken tártak föl a kutatók. Ezzel szemben a sajátos viseletet százszámra látjuk viszont a keleti sztyeppék összobrain, a kamennaja babákon, amik megbízhatóan vallanak a rég elfeledett hajdani kun viselet legapróbb részleteiről is.

Ezek árulkodnak a korabeli leírásokkal és más ábrázolásokkal együtt arról is, hogy a kun előkelők viseletéhez a díszes kaftán is elválaszthatatlanul hozzá tartozott. Bizonyára ilyen ünnepi díszbe öltöztetve fektették történetünk főhősét is selyemfényű jávorfa koporsójába, ám öltözékéből csak az övcsat rozsdája őrzött meg egy parányi darabot. Nos, ebből tudjuk, ingét a mai lenvászonhoz hasonló anyagból varrták. S nemcsak az öltözék, hanem az előkelő halott háza, a sírgödör egyik felébe fából ácsolt sírkamra is szinte nyom nélkül elenyészett. Hogy mégis valamit sejtünk róla, az a vegyészek aprólékos munkájának köszönhető, akik a sír alján és oldalán szerves anyag, azaz fa maradványait mutatták ki a homokban.

Ezek után nem is csoda, hogy a mintegy hét és félszáz éve háborítatlan temetkezés a gondos és aprólékos bánásmódot további részletekkel is meghálálta. Kiderült ugyanis, hogy a temetési szertartás két részből állt. Miután az előkelő halottat a széles és mély sírgödör északi felére eltemették, alacsony kőfalat emeltek a sír közepén abból a málékony, gyenge minőségű réti mészkőből, amit a közeli mélyedésben bányásztak ki a gypep alól. Ezek után félig betemették a sírt.

Nem tudni mennyi idő múltán került sor a szertartás második felvonására. Csak annyi bizonyos, hogy valamivel a temetést követően. A keleti sztyeppék világából számos forrás és emlékezés beszél el az egykori szertartások menetéről. Ezekből jól kiderül, miszerint a gyász és a vele járó szertartás nem zárult le akkor, amikor a megboldogultat átadták a földnek. Hét nap, negyven nap, hat hónap és egy év múltán a rokonság újra összegyűlt a sírnál és további áldozati szertartásokra került sor. Olyan esetről is tudunk, amikor a kedvenc harci ménjét negyven nappal a temetés után áldozták föl a sír fölé.

Valami hasonló történhetett Csengelén is, hiszen a feltárás során a föld rétegződése magától vallott erről. A csengelei kunok ura mellé temetett ló sírgödört ugyanis egyértelműen a korábban már betemetett sír egymásra rétegződött betöltését átvágva ásták meg. Igaz, ilyen egyértelmű esetről máig sem beszél a kor szak régészete. Egy ilyen észrevétel azonban a jövőben hozzásegíthet más hasonló eset felismeréséhez is. Régebben feltárt sírok pontosan készített ábrázolásain találkozunk is hasonló helyzetekkel, csak éppen az értelmezés, az utólagos temetés felismerése várattott magára.

De térjünk vissza a feláldozott harci ménhez. Vörös István, a történeti állattan neves kutatója szerint a hazai „lótörténetben” meglehetősen ritka a hasonló középkori, arab típusú jószág. Olyannyira, hogy máig ez a legkorábbi arab típusú ló Magyarországon, aminek maradványait szakember vizsgálhatja. Lábra állított csontváza pedig egyenesen egyedülálló egész Eurázsia szerte. A szakértő szerint a középkorban a legjobb muszlim lovak közé tartozott. Bár feláldozásakor, hét és fél

éves korában már több sérülést is elszenvedett, és a belőlük szerzett gyógyíthatatlan betegségek miatt napjai már emiatt is meg voltak számlálva. Ennek ellenére gyanítható, hogy a rangos halott kedvenc hátasa lehetett. Felnyergelve, felszerszámozva fektették gazdjára baljára. Igaz, a nyeregnek mára nem maradt nyoma, csak a hevederszíj csatja árulkodott róla, amivel a hátára felerősítették. Szájában vasból kovácsolt csikózábla és két oldalán felemás, ezüstözött kengyelpár és talán egy korbacsnylé vaspálcája volt minden szerszámja.

Ki is lehetett a gazdag halott? Sisakja, páncélinge önmagában kiemelkedő rangot sejtet. Korabeli feljegyzésekből tudjuk, hogy egy lovagi páncél ára mintegy tíz márká lehetett, a hasonló arab mént pedig legkevesebb száz márká körüli összegért lehetett csak beszerezni. Nem csoda, hogy a kunok közül is csak a legelőkelőbbek engedhették meg maguknak a fényűzést, hogy mindezt magukkal vigyék a másvilágra. Emellett ezüstözött kengyele, vele temetett méltóságjelvénye, a tegez is azt sugallja, hogy életében a kun nemzetségi-katonai vezetők vékony, felső rétegébe tartozott.

Egészen a csengelei sír előkerüléséig úgy tudtuk, hogy a kelet-európai füves pusztákról hazánkba menekült kunok előkelő, magas rangú halottaikat a pusztában elrejtve, magányosan helyezték örök nyugalomra.

A történet főhőse: Csengele (?) vezér. Dékány András és Lacza Márta grafikája
The hero of the story: Chief Csengele. Graphic by András Dékány and Márta Lacza

Itt azonban azt láttuk, hogy a gazdag harcos végső nyughelyét a kis templom „cintermét”, azaz a sírokat kerítő legbelső kerítőárok közvetlen közelében ásták meg, attól mindössze tíz méternyire. Azaz a templomban és körülötte eltemetett köznép szoros szomszédságában.

Pedig a templom köré gyaníthatóan már az 1200-as évek második felétől folyamatosan temetkeztek az újonnan érkezett nomádok. Eredeti szálláshelyükre, sajátos építményeik nyomaira a hármás árokgyűrű keleti felén, a domb lábánál folyó egykori vízjáráson túl találtunk rá, a templomtól és a sírtól mindössze mintegy ötszáz méternyire.

Mindezt látva, újra szemügyre vettük a régebben véletlenszerűen előkerült előkelő kun temetkezések helyrajzi adatait. Talán nem a véletlen műve, hogy a csólyosi sírra is egészen hasonló körülmények között, a kun falu egykori helyétől ugyancsak 500 méterre, egy vízjárta terület túlsó felén bukkantak rá a szőlőtelepítők. De nagyon hasonló a helyzet a balotapusztai, a bánkúti és a homok-óvirághegyi sírokkal is, ahol a templom,

a szállás és a kiemelkedő rangú halott sírja csupán néhány száz méteres körön belül fordult elő. A többi sír esetében nem ismerjük a pontos lelőhelyet, így azok összefüggései már nehezen vizsgálhatók.

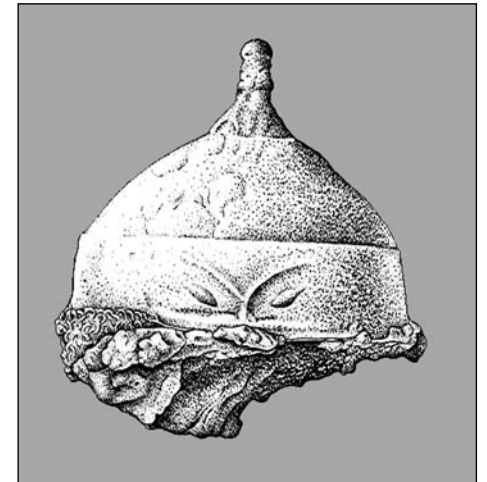
A biztosan ellenőrizhető esetek száma is elegendő annak a feltevésnek a megkockáztatásához, hogy a kunok előkelőiket nem magányosan, nem a pusztában elrejtve, nem a szállásaiktól távol rejtették sírba, úgy, amint azt a régészeti kutatás feltételezte. Ellenkezőleg: a szállástól nem messze, az őseik tiszteletére létesített „szent liget” mellett emelték sírjaik fölé az alacsony sírdombot. Csengelén közvetlenül a sír mellett ennek a „szent körzetnek” is sikerült nyomára lelni, hiszen azt egy kör alakban megásott mély árok vette körül. Az árok oszlopokra font sövénykerítés ágya lehetett, erről árulkodtak az alján elő-előbukkanó oszlopok kerek foltjai. A körárkon belül feltárt két faépület maradványai pedig magukért beszéltek. A különös nyomok, amiket itt megfigyeltünk, különös szertartásokról vallanak.

Hasonló esetekkel csak a távoli, keleti nomád világban találkozunk, amikor a kővel kerített kultuszhelyeken a hevenyészett kőoltárokon áldozati állatokat égettek el az ősök tiszteletére rendezett szertartások alkalmával. Ott állították föl az ősök halotti szobrait, a kamennaja babákat, azaz az őssé, a nemzetséget segítő szellemé változott, különösen tisztelt halott képmását, a kőbábukat (a baba szó ez esetben törökből apa, illetve ősként értendő). Hogy ilyeneket a Magyarországra vetődött kunok is állítottak – legalábbis a betelepülésüket követő első évtizedekben – arról késői, XVIII. századi utalások vallanak. Ilyenek lehetnek ugyanis a határleírásokban felbukkanó „kunképek”, amelyeket feltehetően a kőben gazdagnak aligha mondható Alföldön bizonyára fából faragtak. De előfordul a „Kőkun kép” félreérthetetlen megnevezés is.

Mindenesetre a csengelei tanulság szerint meggondolkodtató kép rajzolódik ki előttünk. Ha térképre vetítjük az eddig ismert kun vezéri sírok lelőhelyeit, azok egymástól mintegy 10-15 kilométer távolságban, egy ötven kilométeres átmérőjű, szabályos kör déli szejletén rajzolódhatnak ki. Az északi körívén néhány biztosan korai, archaikus kun személynévi eredetű helynév sorakozik, mint Kaskantyú, Orgovány és Bugac. Ugyanúgy, mint a déli körívre eső vezéri sírok: Balota, Csólyos és talán Csengele esetében is. Ezek mindegyike korai kunszállást jelöl, amelyhez

– ugyanúgy, mint Csengelén – feltehetően egy-egy őskultusz-hely és vezéri sír is tartozott. De lehetséges az is, hogy maga a „cserjés, tüskés, szúrós” jelentésű Csengele szó sem rejt más, mint előkelő halottunk, Csengele-vezér nevét, amelyről a betelepülők szállását elnevezték. A rejtélyes kör közepén kun és oguz-uz törzs és nemzetségnevek találhatók (Kötöny, Tázlár, Bodoglár).

Ha ez a feltevésünk beigazolódná, a kunok korai településrendje új megvilágításba kerül. Egyrészt a kör-alakzat északi sávján újabb

A sisak rajza. Czabarka Zsuzsa grafikája
The outline of the helm. Graphic by Zsuzsa Czabarka

vezéri sírok előkerülésével számolhatunk, másrészt láthatóan megjelenik előttünk a kunok sajátos, védelemre és támadásra egyaránt ugrásra kész településrendje. Ebből jól érzékelhető a korai kun közösségnek eddig csupán a kor politikátörténetéből ismert politikai-katonai súlya, amellyel önálló nemzetközi kapcsolattartásra, királyok trónigényének érvényre juttatására is jutott erő. Közismert, hogy IV. (Kun) László kun-magyar dinasztikus házasságból született, és Róbert Károlyt is ők segítették a magyar trónra.

Márpedig a legújabb kutatások támogatni látszanak a rejtélyes kör valós létét. Munkatársam, Kürti Béla egy régóta elfelejtett leletegyüttesre hívta föl a figyelmemet. A Szegedi Egyetem gyűjteményében ugyanis még 1934-ben kerültek be egy kun vezéri sír leletei Kiskunmajsa-Kuklis-tanya lelőhelyről. Az előkelő kun sírok száma ezzel 14-re nőtt, de ami még ennél is fontosabb, a jól azonosítható lelőhely Csengele és Csólyos között jól beleillik a megsejtett kör-alakzatba. Ugyancsak egy további sír létét feltételezi a közelben található Kömpöc helységnevét, ami nem más, mint a korai Kömpöcszállása rövidült változata. A török (kun) szó többek között kupola, halom, sírhely jelentéssel bír.

Folytatva a sort: egyik frissen szakdolgozó régészhallgatóm, Rosta Szabolcs régészeti terepbejárással azonosította Jakabszállás, Zomokszállás és Ferencszállás korai kun te-

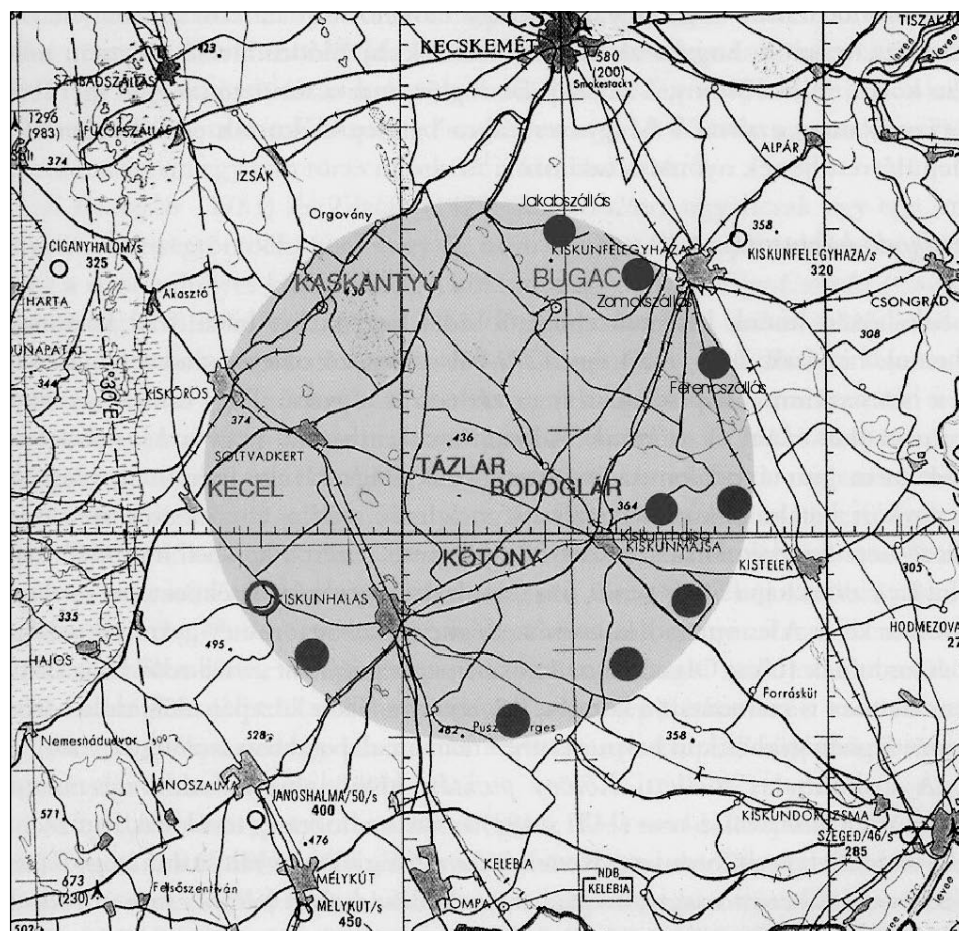
lepülések helyeit. Kitűnő szemmel vette észre, hogy azok pontosan a kör északkeleti, vezéri síroktól egyelőre mentes sávján sorakoznak. Nos, a „kör” lassanként bezárul. Aligha lehet a fantázia szüleménye.

De térjünk vissza a csengelei sírhoz. A különös temetkezési szokás, amely során a harcost lovától alacsony kőfallal választották el, időben és térben messze, a VIII-IX. századi Belső- és Közép-Ázsiába vezet vissza bennünket. Különösen fontos, hogy kelet-európai sztyeppén ez a temetkezési mód csak a XII. században jelent meg, a kunok elől kijevi szolgálta szegődött oguz-uz, besenyő, berendi néptörödékekből összeállt „feketesüvegesek” szövetsége körében, akikhez később kunok is csatlakoztak. Majd a XIII. században tűntek föl hasonló, mégpedig a mindent elsöprő mon-

A csengelei történet itt megszakad. A bizonyosságok, amelyek a feltárás során kiderültek, újabb kérdések sorozatát is felvetették. Ezek megválaszolása azonban már egy következő felfedezés, egy újabb vezéri sír előkerülése után lehetséges. Kérdés, kell-e újabb kétszáz év az előkerüléséhez.

Mindenesetre a kunok továbbra sem tágtának mellőlem. Nem kis háborúsággal sikerült kivínom, hogy huszonnyolc évvel ezelőtt megkezdett, majd negyedszázad után váratlan eredményeket hozó ásatásokat most újra folytathatom. Fialat munkatársaim – valamikori és éppen felcseperedett egykori régészhallgatóim – ugyanis nagy önbizalommal, ám minden tisztesség nélkül máris szemet vetettek a Bogárhátra. Munkámban, a megszületett eredményekben „úton-útfélen”,

szetünk mértékadó körei, az Ásatási Bizottság és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal még időben keresztülhúzta a sanda és etikátlan szándékot: a közlekedési szabályokat a tudományban is illik betartani.

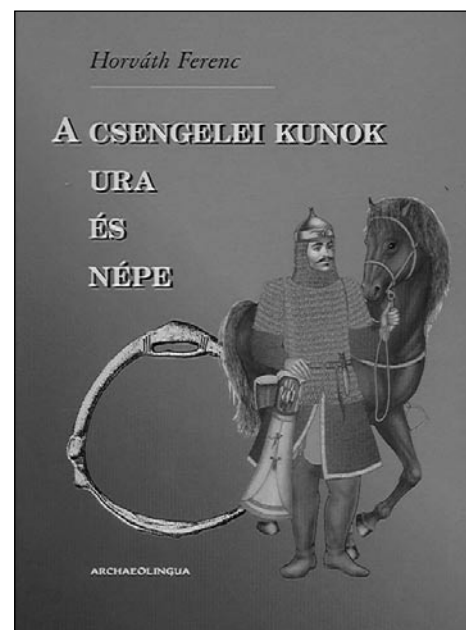

A kunok településrendje a Kiskunságban az eddig előkerült, és még várható vezéri sírok elhelyezkedése szerint

The Cumanians' structure of settlement according to the position of chiefs' graves both known and yet to be uncovered

gol invázió elől menekülő közép-ázsiai eredetű néptörödékek körében. A csengelei vezér használati tárgyainak egy része is azokhoz hasonló, amelyeket a kijevi vazallus szövetség harcosai használtak. Ezért még az is megkockáztatható, hogy a kiskunsági kunok egy része ebből az oguz-uz jellemzőket is hordozó közegekből csatlakozott Kóten kán a mongolok elől menekülő népéhez. Erre egyébként nyelvészeti adatok is beszédesen utalnak.

pusztán a „szerencsét” látták meg. Hiszen a könnyű siker, a „szencáció”, a meghökkenés türelmetlenül áhított célja egyre inkább megfertőzi az autópálya-ásatások kényszerű, de korszerűnek korántsem nevezhető megrekedt és eltorzult gyakorlati módszerein felnövő ifjú „tudósok” némelyikét. Meggondolkodtató, súlyos jelzés ez egy tudomány egészségi állapotának alakulásáról. De még mindig jól működő immunrendszeréről is. Ugyanis régé-

A csengelei feltárásokat bemutató könyv címlapja
The cover of the book presenting the uncoverings in Csongrad

Újra zajlik a mentő ásatás a csengelei Bogárhát mellett. Már új, fontos eredmények születtek, ezáltal a „szent körzet” további részleteiről. Pontosan a várható helyen, az előrejelzés szerint előkerült a harmadik, déli szertartási ház is. Méreteiben, elhelyezésében, jellegében egyaránt beleillik a „szent körzet” korábban feltárt jelenségei sorába. A feltárára váró területet sűrűn és sokat sejtetően borítják a kun-történet apró mozzanatait rejtő beszédes elszíneződések a csengelei homokon.

The Tomb of a Cumanian Chieftain near Csongrad

The history of the Cuman people was first described by Péter Horváth in 1802. Since then 12 tombs have been discovered in South-East Hungary which are supposed to contain the remains of several Cumans. Unfortunately, several pieces of the treasure have been stolen or simply have not been reported to the authorities. A mediaeval church was found in 1975 surrounded by a lot of graves and some of the people in them seemed to belong to the Cumanian tribe. 23 years later, during the motorway constructions, another tomb was discovered, containing the remains of a rich warrior, probably one of the leading class of the Cumans, from around the middle of the 13th century. Several analyses and investigations have been carried out to identify as many details as possible. New theories have been set up according to the new evidences which hopefully lead to new discoveries and the completion of the theory about the history and traditions of the Cumanian people.

Debercsény középkori temploma

Majcher Tamás

A Nógrád megyei Debercsény török háborúk idején elpusztult templomának ma helyét is alig találni. Sokáig csak dűlőnév őrizte emlékét, s egyetlen látható részlete a Varga-féle ház istállójába befalazott gótikus szentségtartó fülke volt. E pastofórium ma Sente templomában van, ismét eredeti funkciójában.

Magáról a településről sem sok adat áll rendelkezésünkre. Első említése csak 1335-ből való, de újabb kutatások szerint valószínűleg azonos az 1260-ban említett Csabád faluval. Egyházát a források a XV. századtól datálják s eredetileg az esztergomi érsekséghez tartozónak mondják. A templom pusztulását egyesek 1573-ra, mások 1663-ra teszik. A sokáig templom nélküli település Árpádházi Szent Erzsébetet tekintette védőszentjének, a középkorban feltehetően az ő tiszteletére szentelték a templomot.

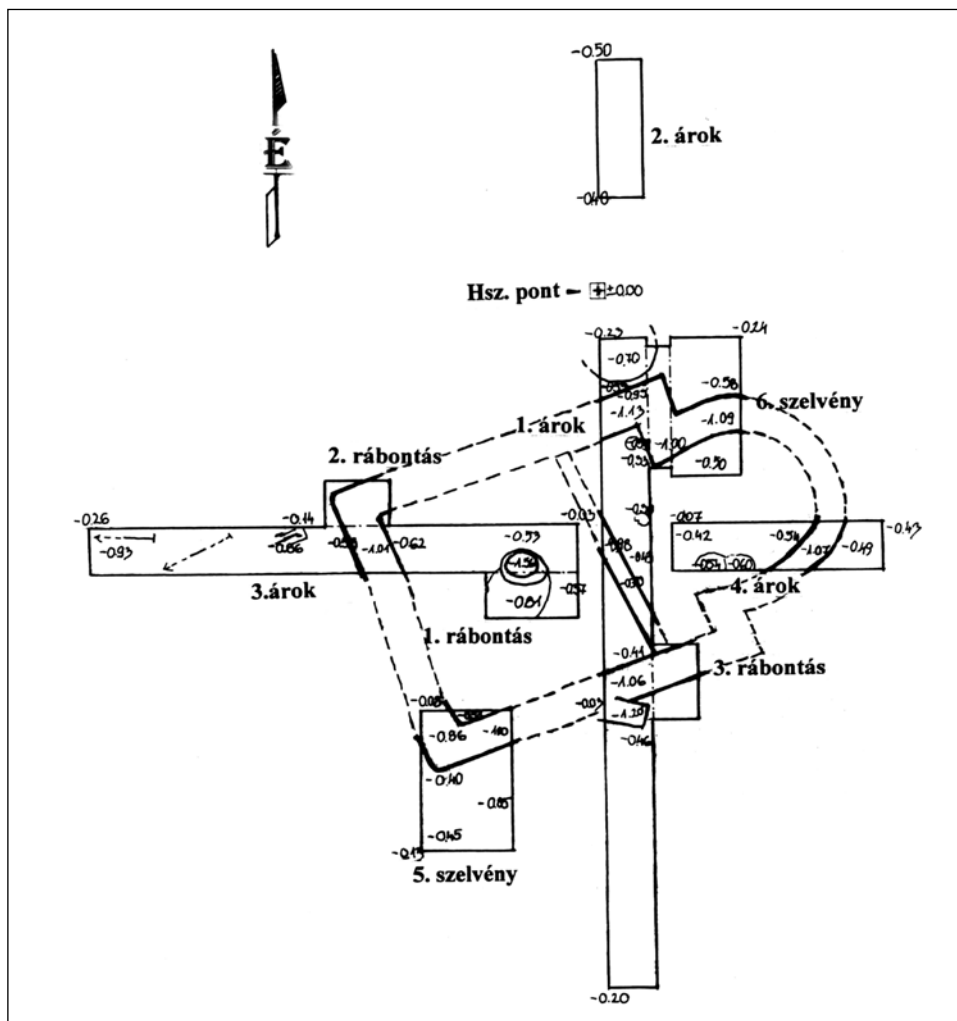
A feltárás helyszínrajza

The ground plan of the uncovering

A templom elvi rekonstrukciója

The theoretical reconstruction of the church

Rajzok – Design: Majcher Tamás

Az 1999-ben végzett régészeti kutatás eredményeként előkerültek a templom alapfalainak árkai. A falak kőanyagát az évszázadok során a környékeliek építkezésekhez kibányászták. Az alapárkokból rekonstruálható alaprajz egy, valószínűleg a XIII. században, román stílusban épült kis falusi templomot mutat. A kis négyzetes hajóhoz enyhén patkó ívű félkörös szentély

kapcsolódott. Az előkerült freskótöredékek műves belső festésről tanúskodnak. Az épület bejárata feltehetően a déli oldalon helyezkedett el. A templomot körbevette a falu temetője. Az épület a későbbiekben kisebb átalakításon eshetett át. A hajó szentély felőli harmadában futó alapárkok egy később épült karzat meglétére utal. Talán e karzat oszlopának helye a hajó közepén talált gödör.

Ha a feltételezett karzat és a Szentén látható szentségtartó egy időben készült, akkor az átépítés a XIV. századra tehető.

A templom pusztulását tűzvész okozta valamikor a XVII. században. További kutatások pontosíthatják az épület történetét, és bővebb információt adhatnak a temető vizsgálatán keresztül eleinkről. A Magyar Millennium zárásaként a község feszülettel jelölte meg egykori templomának helyét, míg a jelenlegi katolikus templomban kis kiállítás mutatja be az ásatás eredményeit. A 2000-ben elfogadott új településcímerben is hangsúlyosan jelenik meg a középkori templom, mint a múltat a jelennek összekötő elem.

A régészeti kutatás Debercsény község Önkormányzata és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzeti Örökség Program 1999. évi támogatásából történt. A munkát számos intézmény és magánszemély segítette.

The Medieval Church in Debercsény

The church in Debercsény was demolished during the Turkish wars in Hungary. Thanks to the archaeological excavations the ditches of the church's ground walls were exposed. According to the latest researches the church, which supposedly was built in the 13th century in Romanesque-style was ruined in the 17th century. As the last event of the Millennium program-series, the community of the village erected a cross on the spot of the church.

Visszatekintés

150 éve született Pulszky Károly

Papp Katalin

1853. november 9-én Londonban született a kiváló művészettörténész, Pulszky Károly, ahol apja, Pulszky Ferenc – Kossuth egyik közeli munkatársaként – a száműzetés éveit töltötte. Pulszky Ferenc, a kitűnő műértő és régiségbúvár, a magyar politikai emigráció londoni rezidense Solferino (1859) után kiábrándultan hazatért, és 1867-ben elfogadta a Nemzeti Múzeum főgazgatói állását. Jeles közéleti szereplőként, többek között, mint országgyűlési képviselő, egyike volt azoknak, akik megalapozták az új Magyarország kivezetését a „szellemi rabszolgaságból”. Külföldön folytatott tanulmányai után ekkoriban tért haza fia, Károly, az alapos felkészültségű és széles látókörű műtész. Magas szintű szakértelemmel párosult aktivitása bőven kapott kibontakozási lehetőséget. Szerencsés korszakban kezdhetette meg működését. Még báró Eötvös József minisztersége alatt, 1870-ben, az Esterházy Képtár megvásárlásával az országos közgyűjtemények alapításának nagy fellendülése vette kezdetét. Közöttük említendő a Rómer-Xántus-féle gyűjtemény megvásárlása (1873), az 1873. évi bécsi világkiállításon egy kollektív Pulszky Károly nevéhez fűződő megvétele, amely a leendő Iparművészeti Múzeum gyűjteményeinek alapját képezte, továbbá a későbbi Természettudományi Múzeum gyűjteményének jelentős részét alkotó Lobkowicz-féle ásványgyűjtemény megszerzése Pulszky Ferenc által.

Pulszky Károly tevőleges részese volt két jelenlegi országos közgyűjtemény, az Iparművészeti Múzeum és a Szépművészeti Múzeum alapításának. Működésének fénykorában, az 1890-es évek elején még minden esély megvolt arra, hogy Magyarországon európai rangú közgyűjtemény jöjjön létre. Az ország európai státusa emelésének általános szándéka kedvezett a reprezentatív intézmények születésének. A fellendülés légkörében magasrátörő terveihez Pulszkyknak a kormány támogatását is sikerült megszereznie. Szakértelemmel párosult ösztönös megérzései segítségével, virtuóz gyűjtőként jó és kiváló műveket vásárolt Magyarországnak az európai műtárgypiacon. E működésének koronája volt a Szépművészeti Múzeum állandó kiállításáról ez alakommal kiemelt *Sebastiano del Piombo* festmény. A vásárlás megítélésének kapcsán a korabeli saj-

tó felkorbácsolta a közhangulatot, az országos politika ellene fordult. A Pulszky-ügy, a parlament politikai csatározásaitól kísérve, több mint két éven át volt napirenden. Az ügy és a körülötte keletkezett hangulat Pulszky Károlyt az ország elhagyására készítette.

A következőknek életrajzából tudhatjuk meg. Herczeg Ferenc így írt a történekről (A gótikus ház, 256. p.): „A legmegrázóbb és mondhatnám: a legmagyarabb halált

megírja, hogy azért is volt annyira fontos a kép megvétele Pulszky számára, mert a reneszánsz portréban valamiképp önmagára ismert.

Születésének 150. évfordulója alkalmából a Szépművészeti Múzeum reneszánsz körfolyosóján „A hónap műtárgya” sorozat keretében együtt állítottuk ki Sebastiano del Piombo remekművét azzal a 31 éves Pulszky Károlyról készített portréval, amely Temple János munkája. A bemutatás kezdetének időpontja, november 11-e, a festmény 108 évvel ezelőtti megvásárlásának az évfordulója.

A műtárgyak adatai:

Sebastiano del Piombo (Velence, 1485 körül – Róma, 1547): Férfiképmását, általában korai római éveire, 1511-15 közé datálják. Nyárfa, olaj, 115 x 94 cm. Szépművészeti Múzeum, Ltsz.: 1384. Vétel 1895. november 11-én Milánóban a Sambon cégnél tartott árverésen 141.750 líráért. „A modenai hercegi képtárba Aresi gróf tulajdonából került. Ott Sebastiano del Piombónak tulajdonították, amikor I. Francesco d'Este megszerezte. Később a modenai képtárban, mint Raffaello önarcképét tartották nyilván. Aztán 1797-ig Luigi Cerretti modenai íróhoz, 1808-ban pedig Antonio Scarpa tanárhoz, Páviába került; ennek örökösei Motta di Livenziában őrizték. A Scarpa-gyűjteményből, mint Raffaellónak Antonio Tebaldeo római költőről készült arcképe került aukcionálásra. Pulszky Károly e kép Magyarországra hozatalával betöltötte a maga történelmi küldetését. Az ábrázolt nem Tebaldeo, sejtelmünk sincs, ki lehet. Talán az segíthet valamit, hogy Aresi gróf tulajdonában volt; talán a háttér lovasa alapján, vagy a hídból asszociálható neveken el lehet indulni (Cavalli, Da Ponte). Mindez azonban spekuláció. Nincsenek »szarvas szavaink«, hogy a kép csodájához, Mona Lisa e szellemi fivéréhez méltók lehessenek.” (Mravik László)

Hans Temple (Littau, 1857 – Bécs, 1931): Pulszky Károly arcképe, 1884. Váson, olaj, 67,5 x 55,5 cm. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, Ltsz.: 58.8. Szerzés magántulajdonból, 1958-ban.

Pulszky Károly egyéniségét csak a közel-múlt érdeklődése ragadta ki a feledésből. Szerepét a műtörténetírás érdemben az 1980-as években kezdte értékelni és rehabilitálni. 1988-ban Mravik László és Szigethi Ágnes művészettörténészek rendeztek emlékkiállítást tiszteletére, amelyhez Mravik László, máig autentikus tudományos tanul-

Sebastiano del Piombo: Férfi képmás, 1515

körül, Szépművészeti Múzeum

Sebastiano del Piombo: Male portrait, circa 1515. Museum of Fine Arts, Budapest

Pulszky Károlynak rendelte a sors. 1896-ban a kultuszminisztérium büntető följelentést tett ellene. Azzal gyanúsították, hogy hűtlenül kezelte az állami pénzt, melyet rábíztak, hogy műtárgyakat vásároljon Olaszországban. Mivel a Pulszkyak rendületlen és harcias hatvanhetesek voltak, a közjogi ellenzék részéről olyan embervadászat indult meg, amely ritkaságszámba ment a híres magyar vadászterületen is... A képviselőház tudós esztétikusai főleg azt vették zokon, hogy Pulszky az állam pénzén valami Piombo nevezetű festőtől is szerzett képet. A magyar politika szótárában Piombónak olyan hangzása lett, mint Franciaországban a Panama szónak...”

Thomas Shapcott *Száműzött fehér szarvas* című életrajzi regényében (Európa Kiadó, 1988), dokumentumokra támaszkodva

mányokkal tisztelgő kötetet szerkesztett. E katalógusból a Szépművészeti Múzeum állandó kiállításain ma is követhető Pulszky vásárlásainak aránya és súlya.

A kötetből idézem Mravik László megállapítását, amely rádöbbenet szakmai felelősségünkre: „... az is tanulság, hogy Pulszky Károly emlékét jobban kellett volna őriznünk”. A két festmény ezúton történő együttes közlésével is a nagy múzeumgyarapító emlékének kívánunk adózni.

Lásd még- See also: Borító 2 – Cover 2

Károly Pulszky was Born 150 Years Ago

The great art historian Károly Pulszky was born in 1853 in London, where his father, Ferenc Pulszky spent his years of exile after the defeat of the Hungarian war of independence. In 1859 he returned to Hungary and took part in the political events leading to the 1867 reconciliation. The same year became the director general of the National Museum. His son Károly returned also and started working for Hungarian museology. His name is closely linked with the establishing of the Museum of Applied Art and that of the

Museum of Fine Arts, since he, with the support of the government, visited Europe's best antiquities markets and bought works-of-art for the Hungarian museums. Probably his most significant purchase was the painting by Sebastiano del Piombo but it caused his downfall also. He was accused of misusing the governmental fund and though the succeeding generations acquitted of the accusations, he was forced to leave Hungary and died in Australia by his own hands. The Museum of Fine Arts celebrates the 150th anniversary of his birth by displaying the Piombo painting and his portrait and by presenting the volume of essays on his life and activity.

Emlékezés Apáczai Csere Jánosra

Villangó István

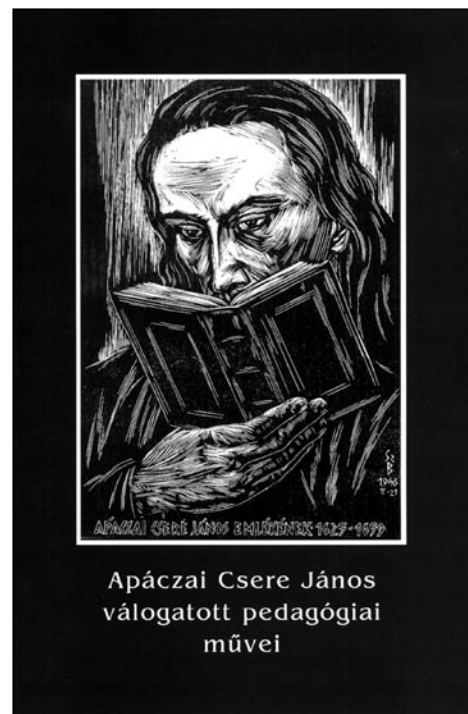
Háromszázötven évvel ezelőtről datálódik művelődéstörténetünk jeles dokumentuma és eseménye a *Magyar Encyclopaedia, azaz minden igaz és hasznos bölcsességnek szép rendbe foglalása és magyar nyelven világra bocsátása Apáczai Tsere János által*.

A korabeli tudományokat magyar nyelven először összefoglaló, a szerző által is iskolai használatra szánt mű megjelenésének évfordulójára emlékeztek hazánkban és a határon túl. Ezt tette az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum is, amikor újra kiadta *Apáczai Csere János válogatott pedagógiai műveit*. Nem csak az ünnepi alkalom indokolta ezt a vállalkozást, hiszen az 1956-ban és 1976-ban kiadott válogatás már elfogyott, elhasználódott. Nem a régi újranyomatásáról van szó, hanem javított, bővített változatról.

Az összeállítást, a latin szövegek fordítását Orosz Lajos végezte. A szövegeket ugyancsak ő látta el a tájékozódást és a további tudományos kutatást egyaránt szolgáló bőséges jegyzetapparátussal. Ő írta azt a bevezető tanulmányt, amely egy korszerű Apáczai Csere kismonográfiának is tekinthető már csak terjedelme (3 nyomdai ív), de méginkább tartalma, a legújabb kutatási eredmények közlése miatt. A tanulmánynak a gyermek- és diákevekről szóló fejezete nem egyszerűen életrajzi leírás, hanem alapos elemzése a XVII. századi Erdély társadalmának, gazdasági helyzetének, szellemi törekvéseinek, elsősorban és hangsúlyosan a magyar puritánus mozgalomnak. A neveléstörténet szempontjából különösen figyelemre méltóak azok a megállapítások, amelyek a korszerűtlen felsőoktatásra, az oktatás és az iskolarendszer általános elmaradottságára vonatkoznak. Ezekből bontakoztak ki ugyanis azok a pedagógiai reformtörekvések (Porcsalmi, Keresztúri, Tolnai), amelyek meghatározták Apáczai későbbi elméleti és gyakorlati tevékenységét. Nem kevésbé

jelentősek azok a hatások sem, amelyek a hollandiai egyetemeken eltöltött fél évtizednyi időből fakadnak. A tanulmány szerzője részletesen taglalja a karteziánusok befolyását Apáczai gondolkodására, Enciklopédiájának tartalmára. A gyulafehérvári és kolozsvári évekre terve a szerző a Magyar Enciklopédia tartalmának, iskolaszervezési rendszerének, gyakorlati megvalósításának bemutatásával lényegesen módosítja, és új vonásokkal gazdagítja, tisztábbá teszi az Apáczai Csere Jánosról korábban kialakított ellentmondásos képet.

Művein és hatásán kívül kevés maradt utána. Nincs például egyetlen portré sem, amely hitelt érdemlően ábrázolná. A jól vagy kevésbé sikerült képeket és szobrokat a fantázia szülte. A személyéhez kötődő, korát hitelesen

Apáczai Csere János
válogatott pedagógiai
művei

megjelenítő tárgyak különösen hiányosak. Nem csoda hát, hogy az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum nem mert vállalkozni még egy múzeumi kamarakiállításra sem. Helyette a kiadványt választotta, azt ami – a könyvet bemutató Vajda Kornél (a Könyv – Könyvtár – Könyvtáros című folyóirat főszerkesztője) szerint is – „Apáczai Csere János legnagyobb és a legfontosabb: írásai. Hogy remek válogatásban, hogy minden lényeges írást felmutatva, hogy épp azokat a részeket emelve ki, hogy a levelekből és versekből is azt nyújtva, ami a messze legfontosabb. Akár természetesnek is vélhetné, aki nem ért a dolgokhoz, és nem tudja, amiként persze a kötet összeállítója, Orosz Lajos tudja, hogy a hatalmas Apáczai irodalom is mennyire tanácstalan sokszor, mennyire félrevezető, mennyire nem a lényegre koncentrált. Nézzük akár Bán Imre alapján irodalomtörténeti, és épp ezért a lényegtől egy kissé mindig messze

járó monográfiáját, akár – mondjuk – Mátrai László filozofikus, de épp ezért egy rossz koncepcióban megrekedt, az igazi Apáczaitól az indulás után egyre távolodó esszéit. Orosz Lajos igazi nagy teljesítménye a ma lehetséges legigazibb, legjelentősebb, leghívebb Apáczai felmutatása, épp írásaiban, írásaival. De persze bámolat és hódolat illeti kismonográfia méretű és alaposságú bevezetését is, amelynek a történelmi filológiai, filozófiai és persze pedagógiai akribián túl az elsőszámú Apáczai-szakértők közé emeli a szerzőt.”

A közgyűjteményben lévő – a félszáznyi közönség előtt zajló – könyvismertetőhöz természetesen kapcsolódott az a néhány tabló és tárló is, amelyben Apáczai eredeti művei (köztük az Enciklopaedia első utrechti, s az 1803-as győri kiadása), illetve a címlap kópiák láthatóak, továbbá Horváth Cyril,

Kremer Dezső, Neményi Imre, Tavasz Sándor nevével jegyzett válogatások, monográfiák a XIX. századból és a századfordulóról.

Itt olvashatjuk többek között Apáczai Csere kolozsvári beszédének másolatát: „Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról...” és benne szenvedélyes intelmét: „*Ideje hát, hogy felébredj, te álmos, te mámoros, te hályogos szemű magyar nép! Végre, végre ébredj fel az álmokból, leheld ki magadból Bakkhoszt, kinek folyton áldozol, oszlasd el gyógyírral tömérdek nyomorúságod, melynek súlya alatt görnyedsz. Drága gyermekeid, hazánk reményei már bölcsőjüktől fogva a tudatlanság feneketlen örvényébe merülnek, és így felnőtt korukban sem látják meg soha a világosságot, sem saját javukat, sem a haza javát. Még egyszer mondom hát, serkenj fel, és állíts alsó iskolákat!*”

2003-ban az OPKM két erdélyi kirándulást is szervezett, amelyben – az évfordulóra való tekintettel – hangsúlyosan szerepeltek az Apáczai Csere emlékhelyek: Apáca, Gyulafehérvár, Kolozsvár, Házsongárdi temető.

Commemorating János Apáczai Csere

The first encyclopaedia written in Hungarian was published 350 years ago. The collection of the sciences of the time was written by János Apáczai Csere, the first great Hungarian educator. The National Pedagogical Library and Museum celebrates the anniversary by republishing the collected pedagogical works of Apáczai. Unfortunately there is no authentic image preserved of the great educator, no material relics connected with his life. His only bequeath are the works, the written text, which non the less draw a highly detailed and colourful picture of János Apáczai Csere.

85 éves a Hadtörténeli Múzeum

Makai Ágnes – Szoleczky Emese

A magyar Hadtörténeli Múzeum létesítésére irányuló törekvések a kiegyezést követően meg-megújuló követelésként jelentkeztek. Bécsben ugyanis volt már egy hadtörténeli múzeuma a Monarchiának, s ezért a magyar hadimúzeum megalapításának érdekében az MTA Hadtudományi Bizottsága 1888 decemberében a Nemzeti Múzeum hadtörténelmi gyűjteményének fokozatos fejlesztését indítványozta. Az országgyűlés is támogatta a hadtörténelmi gyűjtemény kialakítását. 1896-ban a millenniumi kiállítás hadtörténelmi csoportbizottsága azzal fordult az illetékes szervekhez, hogy az országosan feltérképezett hadtörténelmi anyagot tartsák együtt.

Az ezredéves kiállításrész nagy sikerétől indítva az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter támogatásáról biztosította a felállítandó magyar hadimúzeum ügyét, sőt, a Nemzeti Múzeum hadtörténelmi gyűjteményének átadását is kilátásba helyezte számára. Az ügy azonban különféle okokból holtvágányra került. Az összegyűjtött anyag egybentartása is csorbát szenvedett.

Az első világháború új helyzetet teremtett. A jórészt már tudatosan összegyűjtött háborús relikviák sokasága, valamint a hadizsákmány elhelyezésére a Heeresgeschichtliches Museum nem volt képes. Emiatt a közös hadügyminiszter tervet dolgoztatott ki egy

Az egykor tüzér-, ma márványterem részlete

Vágó Pál huszár-képével

Detail of the former artilleryman-, now marbled hall with the Hussar-picture by Pál Vágó

új bécsi múzeumépület létesítésére. Nem zárkozott el a másodlagos anyagnak a „fiók-hadimúzeumokban” való elhelyezésétől sem. A kínálkozó lehetőséget Szurmay Sándor magyar honvédelmi miniszter egy önálló budapesti hadimúzeum alapításának előmozdítására használta ki. 1918 nyarára az uralkodó előzetes jóváhagyásával a Minisztertanács elfogadta az elképzelést, és hozzájárult ahhoz, hogy a főváros által a Gellérthegyén ingyen átengedendő területen építsék fel az új múzeumot.

A Monarchia összeomlása miatt végleges döntés már nem született. Mindez azonban alapot teremtett arra, hogy 1918 november közepén a Honvédelmi Minisztérium 1/a osztályának munkatársai, Gabányi János és Aggházy Kamil megteremték a Hadtörténelmi Levéltárat és a Hadtörténelmi Múzeumot. A tényleges munka – a Magyar Országos Levéltár épp csak elkészült épületének helyiségeiben – azonnal megindult, hiszen a világháborús anyagon túl a két nagy politikai átalakulás tárgyainak és dokumentumainak szisztematikus gyűjtésével sem lehetett késlekedni.

Múzeumunk 1920 júniusában már az Üllői úti Mária Terézia laktanya egy részében kapott helyet a mintegy 5400 muzeális tárgya számára. Noha a súlyos gazdasági viszonyok a szakszerű múzeumi munka lehetőségeit a minimumra csökkentették, itt került sor a későbbi országos közgyűjtemény szervezeti és működési rendjének kidolgozására, itt kristályosodott ki a későbbi munkatársi gárda. A Gubacsi úton létrehozták a nagytechnika befogadására alkalmas raktárt. Az immár önállóvá szerveződött múzeum első igazgatója Lucich Károly lett.

A múzeum kialakításában és felvirágoztatásában elvülhetetlen érdemeket szerzett *Aggházy Kamil* (1881-1954), akinek élete autodidakta hadtörténészként, tudomány- és intézményszervezőként elválaszthatatlanul egybefonódott e közgyűjtemény sorsával. Rendkívül szerencsésen választotta meg munkatársait: a numizmatikus *Karny Rezsőt* (?-1958), a művelődéstörténész *Borsody-Bevilaqua Bélát* (1885-1962), *Hochwarter Ivánt*, az ügyeskező fegyvermestert vagy éppen *Görgey Aladárt* (1883-1945), a könyvtár vezetőjét, aki 1945 őszén bekövetkezett halálának pillanatáig mentette a műtárgyakat.

A múzeum a budai várban lévő Nándor laktanya 1926-1929 között átépített, Vérmezőre néző szárnyában lett végső otthonra. A volt kaszárnya korszerű múzeumépületté alakítása, a törzsgyűjtemény átszállítása, és az állandó kiállítási koncepció kimunkálása azonban csak 1937-ben fejeződött be. Így ez év május 29-én, a Hősök Napján nyílt meg az első kiállítás, 36 kiállítóteremben és 260 méternyi folyosón. Az épület földszintjén az 1686-1914 közti időszak történetét tekinthették meg a látogatók, az első emeleten a „Nagy Háború” emlékeit helyezték el, míg a

*Az 1848/49-es szabadságharcot bemutató kiállítás részlete
Detail of the exhibition presenting the 1848-49 War of Independence*

másodikon a szakgyűjtemények kaptak helyet. A megnyitót Horthy Miklós kormányzó is megtisztelte jelenlétével.

A múzeum az 1920-30-as években egyre növekvő számú és értékű nemzeti kincs birtokosa lett. Közülük kiemelkedett a Heeresmuseum által 1926-ban az osztrák szövetségi kormánnyal kötött badeni egyezménynek megfelelően átadott, 2000 darabot meghaladó magyar vonatkozású tárgyegyüttes hazakerülése. Ugyanakkor magánszemélyektől, testületektől származó adományok, letétek, vásárlások, kül- és belföldi aukciós vételek révén a gyűjtemény számos kiemelkedő, pl. 1848/49-es nemzeti ereklyével, a Habsburg-család több tagjának egyenruháival, csapattestektől begyűjtött emlékannyal is gazdagodott. Múzeumunk ezekben az években építette ki országos gyűjtőhálózatát, kapcsolatait más hazai és külföldi társintézményekkel.

1920-ban indította el a múzeum a budavári honvédünnep sorát. Kezdeményező szerepet játszott a mohácsi emlékűnnep (1926) megrendezésében. Elvülhetetlen érdemeket

szerzett az intézmény a hősi sírok kataszterének összeállításával, a különböző temetőben nyugvó jeles katonák emlékének ápolásával. 1924-ben megalakította az Országos Magyar Hadimúzeumi Egyesületet, ennek útján szak- és népszerűsítő cikkeket, múzeumi és bajtársi híreket közlő újságot – Hadimúzeumi Lapok – adott ki, megszervezte a vidéki fiókegysületeket (Debrecen, Nyíregyháza, Szeged stb.).

A Magyar Nemzeti Múzeummal való kapcsolatunknak sajátos története van. A Hadimúzeum „honfoglalása” után a honvédelmi miniszter elrendelte az intézmény és gyűjteményei tíz esztendőes tevékenységének felülvizsgálatát. A Nemzeti Múzeum szakembereinek bevonásával végzett átvilágítás tanulságai mellett arra is alkalmat nyújtott, hogy 1935 októberében a két intézmény egymást óhatatlanul átfedő gyűjtőkörét elhatárolják egymástól: határköül 1715 – az állandó hadsereg megteremtésének éve – szolgált. Ennek alapján megtörtént az érintett anyagok kölcsönös átadása.

1943 nyarán még a múzeumi kiállítások mindegyike látogatható volt, sőt újabb lát-

ványosságokkal – mint pl. az „orosz terem” bővült. – A kiemelt nemzeti gyűjtemény megóvása érdekében a honvédelmi miniszter 1944 októberében elrendelte az intézmény személyzetének és anyagának kitelepítését. A menteni kívánt gyűjtemények a Veszprém megyei Doba községhez tartozó somlóvári Erdődy-kastélyig jutottak el. Ma már nem állapítható meg, hogy pontosan mi került evakuálásra. A fennmaradt kimutatás 883 ládát sorol fel, amelyet 10 vagonban szállítottak el. – Somlóvárott Turányi (Turner) Géza (1892-?), 1920 óta a múzeum titkára megakadályozta a gyűjtemény megsemmisítését vagy külföldre vitelét. 1945 márciusában a kastélyt a közeledő szovjet csapatok elől menekülve mindenki elhagyta, utóbb a személyzet szovjet fogságba került; a muzeális értékek így őrízetlenül maradtak, mintegy 80%-uk tönkrement. Később a szovjet parancsnokság egy részüket – köztük a zászlógyűjteményt – elszállította.

1945-ben a bombázások, s különösen a Várnegyedért vívott harcok során a múzeum épülete súlyos károkat szenvedett. Délnyugati

októberben Budapestre szállították. Közben a Hadimúzeumban is folyt a romeltakarítás: a hazahozott ládákat nyolc, úgy-ahogy helyreállított földszinti teremben zsúfolták össze. A helyzetet nehezítette, hogy az 1918 óta az Országos Levéltárban működő Hadilevéltár anyagainak biztonságba helyezésére is csak a múzeum épen maradt helyiségeit használhatták.

1949-ig a múzeum – kevés kivétellel teljes egészében kicserélődött – munkatársai lsősorban az épület tatarozására, illetve a gyűjteményi munka újraindítására koncentráltak. Minden anyagcsoportnak külön szakelőadója lett, aki a hadtörténelem egy meghatározott korszakáról is referált. Bevezették a szakgyűjtemények szerinti leltározást, ezzel párhuzamosan elkülönítették a főbb gyűjteménycsoportokat. Megkezdődött a háború előtti „rég” anyag megmaradt részének újrael tározása. Meg kell emlékeznünk *Csillag Ferenc*ről (1907-1989), aki a szovjet hadifogságból hazatérve 1947-től 1971-ig fegyvertörténészként, majd parancsnokként meghatározó alakja volt az intézménynek; és

az 1848-as zászlók második hazahozatala 1948 szeptemberében.

A Hadtörténeti Múzeum csupán Budavár visszavívásának századik évfordulóján, 1949. május 21-én nyithatta meg saját épületét a nyilvánosság előtt. A korábbiakhoz mértén szerény, hat teremből álló kiállítás négy terme az új néphadsereget és a kor szellemében elődjének tartott 1848/49-es honvédsereget, az 1919-es Vörös Hadsereget és az 1936-1945 közti időszak magyar antifasisztáit mutatta be, további két helyiségben pedig a fegyver- és a levéltári anyagból kaptak a látogatók ízelítőt.

Az Elnöki Tanács 1949. évi 13. számú, november 16-án megjelent törvényerejű rendelete létrehozta az állami tulajdonú nemzeti múzeumokat, valamint az állam által fenntartott közületi múzeumok hálózatát, utóbbiak közé szakmúzeumként a Hadimúzeum is bekerült. A kiállítási tematikát egyértelműen a politikai elvárások szabták meg. Ebbe azonban jól illeszkedett 1950-ben a Bem József halálának 100. évfordulójáról való megemlékezés, valamint 1953-ban a Történeti Múzeummal közösen megvalósított Rákóczi-kiállítás, amelynek létrehozásába az Országos Levéltár és a Széchényi Könyvtár is bekapcsolódott. 1955-ben megnyílt a felszabadulás tizedik évfordulójára rendezett látványos kiállítás, amely négy teremben és egy folyosórészen mutatta be az országos gyűjtés eredményeként újolag összeállt emlékanyagot.

Az 1952 után felgyorsult épületrekonstrukció fontos állomása volt, hogy a múzeum északi szárnyában kialakítottak egy két szint belmagasságú, mintegy 300 m²-es termet, amely lehetőséget kínált a tekintélyes tüzérségi anyag bemutatására. A hat ló vontatta tüzérfogat, több mint 30 löveg, lövegcső, műszer jelentette meg a XV. századi bombardától a XX. századi 120 mm-es aknavetőig a tüzérség fejlődését.

Az 1963. évi 9. sz. Elnöki Tanácsi törvényerejű rendelet a Hadtörténeti Múzeumot országos hatáskörű intézménnyé emelte. Ez nemcsak annak elismerését jelentette, hogy a múzeum gyűjteménye nemzeti kulturális örökségünk szerves része, hanem széles körű jogok biztosításával kötelezettségeket is rótt a múzeumra, például az országos szakfelügyelet vagy a gyűjteményfeldolgozás minősége tekintetében.

A kultúrpolitikai elvárások a korábbi gyűjtőkori fegyelem fellazulásához vezettek. Így került sor a honvédelmi nevelés irányelveinek tükröződéseként a magyar hadtörténelem 1848-at megelőző kilenc évszázadát bemutató állandó kiállítás létrehozására. A honfoglalástól Magyarország felszabadításáig terjedő korszak hadtörténelmét 10 teremből álló, 1960-1968 között rendezett állandó kiállítás reprezentálta.

Az 1963-1964-ben létrehozott Haditechnikai Park a Hadtörténeti Múzeum udvarán generációk számára emlékezetes módon mutatta be

Hazatért gyűjtemények – a Ludovika-terem
Collections returned – the Ludovika Hall

sarka földig rombolódott, az északi szárny közepén hatalmas ék alakú rés tátongott; de a megmaradt részek is használhatatlanná váltak. A hadiállapot megszűnte után a múzeum különféle katonai, polgári és pártszervek révén azonnal igyekezett lehetőséget teremteni a megmaradt muzeális anyagok felmérésére, illetve a széthordott tárgyak összegyűjtésére. 1945 őszére viszonylagos képet nyertek a pusztulás mértékéről, s keserves körülmények közt megteremtették a kitelepített múzeumi anyag hazahozatalának személyi, anyagi és szállítási feltételeit: a megmaradt tárgyakat

utódjáról, a hasonlóan méltatlanul eltanácsolt egyenruha-gyűjtemény-vezetőről, a régészettel, katonazenével ma nyugdíjasan is foglalkozó Galván Károlyról.

A háború utáni első ideiglenes kiállítását saját romos falain kívül a vármegyeházán nyitotta meg: a közigénynek megfelelően 1947. március 15-én a magyar partizánemlékeket és 1848-49-es anyagát tárta a látogatók elé. 1948-ban összes megmaradt 48-as relikviáját felvonultatta a Magyar Nemzeti Múzeumban megrendezett központi centenáriumi kiállítás. Kiemelkedő nemzeti eseményt jelentett

a gyűjtemény újabb részét képező haditechnikai eszközeit, harckocsikat, repülőgépeket, lokátorokat, lövegeket. Ezt követte a vidéki parkok kiterjedt hálózatának megteremtése, majd a hadseregben kampányszerűen létrejövő csapatmúzeumok szakmai támogatása. 1969-től az egész országot bejárta első vándorkiállításunk, a páncélvonat.

Az első fegyvernemi múzeum felavatására 1977-ben került sor Várpalotán, az e célra felújított Zichy-kastélyban, és gondozott környezetben átfogó tüzérségtörténeti kiállítást és parkot nyitottunk meg.

Az 1970-es évek óta múzeumunk ad otthont a Fegyverbarátok (ma: Magyar Fegyvergyűjtők és Fegyverbarátok Országos Egyesülete) találkozóinak, akiknek szakmai fejlődését előadásokkal, filmvetítésekkel, konzultációs lehetőségekkel segítjük.

A szakkiállítások közül a tüzérség-történeti bemutató mellett 1973-ra elkészült a pisztoly, - illetve a szálfelegyver-történeti, majd 1974-re az első nagy, héttermes kézfegyver-történeti kiállítás. Megélenkült a tudományos kutatás is: 1971-tavaszaán megjelent a múzeum 1. számú Értesítője. 1973 márciusában nívódíjjal tüntették ki az „1848-49-es forradalom és szabadságharc” című kiállítást; ugyanebben az esztendőben nyílt meg az első átfogó időszak egyenruhátörténeti kiállítás: „A magyar katonaviselet száz évé”-nek látványos bemutatója. 1976-ra elkészült az új állandó kiállítás-sor következő eleme, „Az Osztrák-Magyar Monarchia és az első világháború”. Rendszeressé váltak a kortárs művészek hadseregről készült képzőművészeti alkotásaiból, másfelől a múzeum új szerzeményeiből évente megrendezett időszak bemutatók. 1979-ben az állandó kiállítások sora újabb, 1918-19-es eményeit tárgyaló részlete nyílt meg. Érdekes újdonságnak számított 1980-ban a szovjet-magyar űrrepülés tárgyi emlékeit, műszereit, sőt a Szojuz-35 visszatérő egységét első ízben a nagyközönségnek bemutató tárlat. Majdnem fél évtizedig vándorolt 1981-től országszerte iskolákban, helyőrségi és „civil” művelődési otthonokban az „Elődeink fegyverei – fegyvereink elődei” kiállítás.

1984 óta folyamatosan nyújtunk lehetőséget a vakok és gyengénlátók különböző korszaltályai számára, hogy tapintással megismerhessék múzeumunk anyagát. Rendszeresen fogadunk – főleg általános iskolás – mozgássérülteket is, akikkel foglalkozásokon, kiállításnézéseken, előadásokon túl vetélkedők rendezésében, lebonyolításában is együttműködünk. E munkálkodásunkkal vívtuk ki a Zsótér Pál Alapítvány által alapított díjat, amelynek közösségi elismerésként való adományozását első ízben a Hadtörténeti Intézet és Múzeum érdemelte ki 1999-ben. Az esélyegyenlőségi törvény értelmében ezért tervezzük intézményünk minél előbbi akadálymentesítését.

1980 folyamán készült el, 1985-ben pedig anyagában bővült és átrendezésre került a

kor színvonalán álló installációs körülmények között a második világháború eseménytörténetét és a demokratikus hadsereg létrejöttét tárgyaló állandó kiállításrész.

Állami és katonai ünnepségeken állandó szükségletként merül fel a magyar hadimúlt zászlóinak szerepeltetése. Annak kiküszöbölésére, hogy az eredeti lobogókat lengessék – sajnálatos példa erre a 48-as zászlók sorsa – egyetlen megoldás kínálkozott: egy olyan történelmi zászló-sor elkészítése, amely teljes vagy részleges rekonstrukciók alkalmazásával, valamint másolatokkal eleveníti fel históriánk fényes eseményeit, és utal jeles alakjaira. A történelmi zászlósor először 1985 folyamán szerepelt díszszemlén.

1986-tól egyre közelebb került a megvalósuláshoz a műemléképület rekonstrukciója. Emiatt költözött el – mostohább körülmények közé – a Haditechnikai Park. Ezt a biztató folyamatot akasztotta meg az intézmény udvarán a XIII. századi városfal, patkótorony és egyéb XIII. századi régészeti leletek megtalálása. A feltárás miatt a rekonstrukciós munka halasztást szenvedett, majd anyagiak híján végképp elmaradt.

A kihelyezett Haditechnikai Park eszközei közben a látogathatatlant telephelyen pusztulás közeli állapotba kerültek. Ebben a helyzetben sikerült a keceli Pintér József vállalkozót ügyünknek megnyerni: régióinkban egyedülálló mecénási tevékenységének eredményeként 2000. május 18-ától látogatható a Pintér Művek területén a Hadtörténeti Múzeum már első rátekintésre is hatalmas területű, gondozott, katonás rendet mutató és napjainkban is állandóan bővülő *Haditechnikai Parkja*.

Ugyanebben az esztendőben még két jelentős évfordulós kiállítást adtunk át a látogatóknak: a sort a „Budavár 1686” nyitotta meg, egy hónapon belül pedig elkészült a látványos és hihetetlen anyaggazdagsággal ismereteket nyújtó, négy termes „Kézfegyverek története” című tárlat. Az intézmény 70 éves fennállása alkalmából reprezentatív bemutató készült „Évtizedről évtizedre” címmel, amely jórészt még soha nem mutatott muzeális tárgyaitól nyújtott válogatást. A múzeum támogatását élvező Haditechnikai Makettezők Klubja „Évszázadok, huszárhadak” címmel rendezte meg első önálló bemutatkozó kiállítását, melyet több-kevesebb rendszerességgel további időszak kiállítások követtek (A második világháború haditechnikája, 1989; Napóleon-kori seregszemle, 1991; Öbölháború 1991).

„Ármádia, fotográfia – 150 éves a katonafotózás” című tárlatunk 1989-ben egy szakgyűjtemény átfogó ismertetésére vállalkozott. 1991 folyamán két olyan kiállítás is készült, amely addig érinthetetlennek tartott témát dolgozott fel: a „Megfogyva bár... – katonai lelkészek és egyházaik 1945-51” időszak kiállítás megnyitásával szinte egy időben nyílt meg a bécsi Hadtörténelmi

Szolgálatnál közösen készített „Dávid-csillag és kétfejű sas – Zsidó katonák a császári és királyi szolgálatban 1788-1918” című időszak tárlat. Országos viszonylatban elsőként múzeumunk vállalkozott 1956 múzeumi eszközökkel történő méltó, szélsőségektől mentes megőrkítésére („13 nap...” – Forradalom és szabadságharc Magyarországon 1956. október 23. – november 4.). A kiállítás 1991. október 23-án nyílt meg. – Első, komolyan szponzori támogatással készült szakkiállításunk a bútoroknyvek varázslatos világából ízelítőt adó „Könyvszalón” volt 1991-ben.

A rendszerváltást követően felélenkült a nyugati magyar emigrációval tartott kapcsolatunk. Ennek eredményeként az általuk nagy becsben megőrzött hadtörténeti emlékgűjtemények sorra hazakerültek, és szervesen beilleszkedtek a múzeum kiállítási rendjébe („A hazáért mindhalálig – a m. kir. Ludovika Akadémia története 1808-1944”, 1992.; „Magyar Aero Múzeum, Oshawa”, 1992.; „A Magyar Királyi Fegyveres Erők Múzeuma Torontó”, 2000). Az anyagegyüttes ma közös kiállításként: „Hazatért gyűjtemények” címmel tekinthető meg.

Ugyancsak a rendszerváltás szentesítette azt a hangsúly-eltolódást, amely a mai napig jellemzi intézményünket. Az alapkövetelménynek számító korszerű állandó kiállítások megteremtésének anyagi háttere hiányzik, viszont megszaporodott a kisebb anyagi erővel létrehozható időszak bemutatóink száma. Így megbomlott a harmónia a gyűjtés, feldolgozás és bemutatás között.

1993-ban, a magyar királyi honvédség létrejöttének tiszteletére készült el a „Híretek együtt él velünk...” évfordulós időszak kiállítás. 1994-ben szintén az emlékezés adta a keretet az „...és Magyarország hadszíntér, 1944.” kiállításához. Ugyanez a „Kitüntetések művészete” a Nemzetközi Éremszövetség XXIV. kongresszusa alkalmából a szakma figyelmét más szempontból is intézményünkre irányította.

Életmód-kiállításaink sorában, intézményközi kapcsolatainkban mérföldkönek bizonyult az „Ember az embertelenségben – emlékezés az első világháborúra” című anyaggazdag tárlat, amelyet az Országos Széchényi Könyvtárral közösen, a nemzeti gyűjtemény falai közt készítettünk.

1996-ban a honfoglalás 1100. évfordulóját „Huszárok – egy könnyűlovas csapatnem évszázadai” címmel a legmagyarabbnak tartott fegyvernem történetéből rendezett bemutatóval ünnepelte múzeumunk. A visszafoglaló háborúk időszakát három egymást követő évben az OSZK-val közösen rendezett szakkiállításokon idéztük fel („Buda eliberata 1686” [1996]; „Hungaria eliberata 1683-1718” [1997]; „Theatrum Europaeum 1648-1748” [1998]). A Széchényi Könyvtárban volt látható egyik legnagyobb szakmai és közönségkért arató, széles anyagkölcsonzáson alapuló bemutatkozásunk, a „Táncról táncra – Bálók és

A hegyivadász-kiállítás enteriórja – Interior of the exhibition on mountain infantrymen

Fotók – Photos: Szikits Péter

táncvígalmak a kiegyezéstől a 40-es évekig”.

A múzeum két világháború közti életéhez szervesen hozzátartozott a halottak napi megemlékezés, amelynek hagyományát szintén a rendszerváltást követően felújította. Kamarakiállítással, gyertyagyújtással emlékezünk az elesett hősökre, a háborúk áldozataira úgy, hogy ezt már legmagasabb állami szerveink és a diplomáciai testületek is hivatalos programjukba illesztik.

A katonai és polgári együttélését az 1997-es „Budapest Helyőrség 1868-1997” kiállítás érzékeltette a Széchényi Könyvtárban. 1998-ban „A honi hadiipar története” című kiállítás szintén a hadtörténeti kutatás eddig mostohán kezelt területére irányította a figyelmet.

1997 tavaszán magánkezdeményezésből, de a legmesszebbmenőkig közcélal múzeumunk pártfoglalására, erkölcsi és anyagi támogatására létrehoztuk a Hadimúzeum Alapítványt. Kiadványokkal, műhelyszerelesek gyarapításával, rendezvények, kiállítási költségek részbeni átvállalásával segíti a mindennapi ténykedést, ugyanakkor emlékérmek alapításával és évfordulós

ünnepségekkel kapcsolja össze az aktív és egykori kollégák körét.

Újabb nívódíjunkt az 1848-49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára rendezett, országos szinten elismert, nagyszabású „Fényesebb a láncnál a kard” című tárlat – amelyet a múzeum első reprezentatív katalógusa kísért – hozta meg 1998-ban. Külön sikerként könyvelhettük el, hogy a szabadságharcot bemutató kiállítás kapcsán sikerült korrekt szakmai kapcsolatot teremteni az aradi ereklyéket őrző aradi Városi Múzeummal.

Az Alapítvány és a Múzeum szerepet vállalt több emlékmű-felújításban is: pl. a hűvösvölgyi katonai objektum területén elhelyezett Hentzi-emlékmű maradványát – a Budavár 1849-es ostroma során elesett császári katonák közös nyughelyét – 1999. május 21-ére részben helyreállította, részben új emlékjellel látta el.

A sokoldalú, áldozatos tevékenységet követelő múzeumi munka 2000-ben hozta meg gyümölcsét: május 18-án a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület kö-

zös elismerésében, az országos múzeumok számára kiírt kategóriában „Az év múzeuma 1999” fődíjban részesültünk.

A 2000. évben a milleniumi megemlékezés a konferenciával és kötetekkel kísért „Kard és koszorú – ezer esztendő katonai jelképeiből” című kiállítás jegyében zajlott. 2001 folyamán intézményünk bekapcsolódott a Magyar Millennium bécsi megünneplésébe (Der Eiserne Vorhang; Kaiser und König. Eine historische Reise Österreich und Ungarn 1526-1918). – A katonamesterség generációkon át történő „átörökítését” szemléltettük egy család történetiáján át („Katonapák, katonafiúk”). „Vitézséért...” című tárlatunk a második világháború alatt Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntettek hőstetteinek állított emléket.

2002-ben került megrendezésre a múzeum első régészeti kiállítása (Bajcsavár – egy stájer erődítmény Magyarországon). A vízi régészet speciális lehetőségeit egy horvát vendégkiállítás, a Szent István cirkáló leleteinek tükrében ismerhették meg látogatóink. 2003. január 12-én nyílt meg a „Don-kanyar – A magyar királyi 2. honvéd hadsereg a keleti harctéren 1942-43”, amely a doni katasztrófának állít újszerű látásmóddal emléket. Ennek előzményét jelentette az a 2001. október 31-én megnyílt kegyeleti kiállítás, amely múzeumunk, a Központi Irattár, valamint a Hadi-sírgondozó Iroda együttműködésében készült el „Béke poraikra...” címmel, és a hasonló témakört felölelő kötetek megjelenéséhez kapcsolódott.

A helyszűke miatt nem szólhatunk részletesen külföldi kapcsolatrendszerünkről, amely a múzeum megalapításától jellemezte intézményünket. Európa szerte, Isztambultól Helsinkig, Moszkvától Brüsszelig prezentáljuk a magyar hadtörténelem korszakait és tárgyi emlékeit. Az 1980-as évek végétől különösen az első világháborús emlékhelyekkel – a szicíliai Vittoriával, a szlovéniai Caporetto-Kobariddal, az ausztriai Oberdrauburggal és Kötschach-Mauthennel, valamint a lengyelországi Przemysllal és Gorlicével élénkült meg kapcsolatunk.

Lásd még – See also: Borító 3 – Cover 3

The Military History Museum is 85 Years Old

The Museum, the collector and preserver of the material heritage of Hungarian military history, was established in November 1918. Due to problems of storing, its first independent exhibition was opened only in 1937, at the Palatine Barracks on the Buda Castle Hill, which is still the museum's permanent home. During World War II significant parts of the collections were destroyed or dispersed. From 1945 up to our time the institution became an integral part of the Hungarian museum network, although structurally had not always been independent, and as the Military History Institute and Museum is still part of a multi-component cultural establishment. The museum collects mainly the material heritage of the 18th-19th-20th centuries.

Ötven éves a mezőkövesdi Matyó Múzeum

Viszóczky Ilona

2003. november 3-4-én, a Magyar Tudomány Napjához kapcsolódó néprajzi konferenciával ünnepelte a Matyó Múzeum fennállásának félszázados évfordulóját Mezőkövesden a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatósága és a Néprajzi Múzeum. A tanácskozás előadásai két fő téma köré rendeződtek. Az elsőben a tájmúzeumok feladatrendszerének változásait, az intézménytípussal szembeni újabb elvárásokat vették számba az előadók. A második tematikai egységben a matyóság kutatásának évszázada volt a téma, hangsúlyosan érintve a néprajzi csoportok korszerű múzeumi reprezentációjának elvi, módszertani és gyakorlati feladatait.

A matyóság a későn, a XVIII-XIX. században megformálódott néprajzi csoportjaink közé tartozik. Elsősorban Mezőkövesdet értjük alatta, bár a helybeliek ide sorolják a két szomszédos falut, Tardot és Szentistvánt is. Maga a matyó elnevezés – a viselőik által preferált, a Mátyás személynév becéző formájából való származtatással ellentétben – vélhetően a református tömbbe ékelődött, az ellenreformáció hatására katolikussá lett csoport megjelölésére szolgált. A csoport megformálódásában a török kiűzését követő gazdasági reorganizáció, az erőteljes demográfiai növekedés, valamint a XIX. század elejétől érvényesülő mezőgazdasági konjunktúra játszott alapvető szerepet, amit erősített Mezőkövesd mezővárosi jogállása is. Ekkor a még hagyományos, jobbára önellátó földművelő gazdálkodás mellett jelentősnek tekinthető a Tisza menti legelőkön folyó extenzív állattartás. A nagyhatarú, alföldi jellegű gazdálkodást folytató mezővárosi tradicionális jellegét minden vonatkozásban a XIX. század második felének változásai formálták át. Mezőkövesd népessége az országos vidéki átlagnál gyorsabb ütemben nőtt, ami a lakosság erős differenciálódásához, nagy tömegek elszegényedéséhez vezetett. 1883-ban a mezőváros lélekszámának növekedése kikényszerítette a dél-borsodi legelők egy részének feltörését és kiparcellázását, s jellemzővé vált az 1880-as évek második felétől a summás munkavállalás. A XX. század elejére Mezőkövesd agrárnépességének több mint a fele nincstelen, mezőgazdasági cseléd volt, és többnyire a summásmunka biztosította megélhetését.

A közismert matyó népművészet kivirágzása a XIX. század derekán kezdődött, elsősorban a szépműves szücsök kezén, akik a báránybőr bundákon, különösen a kuzsunak nevezett, rövid női kisbundák hátán teremtették meg színes selyemcérnáikkal a térkitöltő,

a szabad felületeket egyre inkább beborító szabadrajzú hímzésvilágukat. A XX. század második felében a magyar néphagyományt, népi kultúrát világszerte a matyó népviselettel, népművészettel azonosítják. A lakástextileken, a hímzett lepedővegeken, az ünnepi lobogós ujjú ingeken, valamint a női és férfi surcokon (kötények) alkalmazott matyó minták a XIX-XX. század fordulóján már nem csupán a népcsoport jellemzőiként voltak ismertek, hanem a magyar nemzeti kultúra, a közös történeti gyökerek kifejezésére kiválasztott reprezentatív magyarságkép megjelenítőivé is váltak. A XX. század idegenforgalma pedig világszerte elterjesztette a matyó hímzők alkotásait, mint a magyar népművészet jellemzőjét.

Az első, matyó népművészetet ismertető múzeumi kiállítás 1903-ban Miskolcon készült el a Borsod-Miskolczi Múzeumban. A „Matyó szoba” néven bemutatásra került anyag a Mezőkövesd városától ajándékba kapott teljes matyó szobaberendezésből és viseleti darabokból állt. A kiállítást Morvai János mezőkövesdi főjegyző és felesége rendezte, amit a nagyközönség hatalmas érdeklődéssel fogadott. A néprajzi gyűjteményt megalapozó tárggyűjtés további fejlesztésére a Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeum-Egyesület néprajzosi Bizottsága ezt követően felkészült néprajzosi munkatársat bízott meg ifj. Kóris Kálmán személyében, amihez jelentős anyagi forrást biztosított. Az 1904-től elindított matyó kutatás eredményeként több száz tárgy és üvegnegatívra készített fotófelvétel került

a múzeumba, melyből 1910-ben egy nagyszabású kiállítást rendeztek. A gyűjtemény textiljeinek bemutatására Mezőkövesden 1911-ben Izabella főhercegnő látogatása teremtette meg az alkalmat.

Az állandó néprajzi kiállítás létrehozásának gondolata is megfogalmazódott már az 1900-as évek első évtizedeiben, a gimnázium új épületének elkészülésekor. A polgárosodással együttjáró változások, az 1910-es évektől fellendülő idegenforgalom a matyóság életformájának átalakulását, a hagyományok és a díszítőművészet eredeti formáinak fellazulását is magával hozta, ami az értékes népművészeti darabok magángyűjtőkhöz kerülésével, és a kereskedők kezére jutásával járt. A település vezetői és a helyi értelmiség számára így egyre égetőbb kérdésként fogalmazódott meg az, hogy Mezőkövesd hagyományos eredeti értékeit miként tudja megőrizni? Az első világháborút követően ismét megerősödött a múzeumalapítási törekvés, és 1925-ben felvetődött a Mezőkövesdi Múzeumi Egyesület megalakítása, amelynek célja „az egymást túllícitálás, az álmatyó munka meggátlása, a matyó népművészet megmentése”. A miskolci múzeum igazgatójával, Leszih Andorral előzetesen egyeztettek a miskolci gyűjtemény matyó anyagának kölcsönzéséről, a mezőkövesdi bemutatás lehetőségéről. A helyi lelkesedés odáig jutott, hogy a gimnázium igazgatója, Bayer Róbert nyilvánosan, újságcikkben követelte vissza a két évtizeddel korábban Miskolcra adományozott tárgyakat.

*A Matyó Múzeum állandó kiállításának részlete, a tisztaszoba berendezése
Detail of the permanent exhibition of the Matyó Museum, the furnishings of the so-called Clean Room
Fotó-Photo: Kulcsár Géza*

Mezőkövesdi család – Family from Mezőkövesd
Fotó-Photo: Kóris Kálmán, 1906.

Az 1920-as évek második felében végül létrejött a gimnázium „Szülőföldgyűjteménye” az iskola alapító igazgatójának és fiatal munkatársának, Dala József rajztanának az irányításával. A gimnázium két emeleti nagyertermében került bemutatásra a gazdag anyag, mely a matyó népi kultúra sok területét reprezentálta, nem csupán a hímzett viseleti darabokat és lakástextíliákat sorakoztatta fel. A második világháború végére az évtizedek alatt lelkesen összegyűjtött anyagnak azonban csak töredéke maradt meg.

A mezőkövesdi múzeum újbóli megalakításának gondolatát Dala József 1947 nyarán vetette fel. A létrehozandó múzeum céljaira a XIX. század második felében épített, egykori Korona vendéglő és szálloda épületének emeletét bocsátotta rendelkezésre a község vezetése. A földszinti épületrészben a Matyó Népművészeti és Házipari Szövetkezet kezdte meg működését. A Matyó Múzeum 1952-ben kapott működési engedélyt, s ekkor kezdte meg a múzeumi gyűjtemény létrehozását Dala József, az intézmény első igazgatója Fél Edit szakmai megerősítése mellett. Az állandó kiállítás Barabás Jenő forgatókönyve alapján, Balassa Iván közreműködésével készült el, amely a matyó népviselet és hímzés fejlődését mutatta be. A kiállításrendezés munkálatai során a miskolci és az egrí múzeum néprajzos muzeológusai, Lajos Árpád és Bodgál Ferenc is sok segítséget nyújtott. A textilanyag előkészítésében a Néprajzi Múzeum munkatársa, Dajaszászné Dietz Vilma is részt vett. 1953. július 26-án nyílt meg a kiállítás, melyhez a tárgyakat a Néprajzi Múzeum, valamint a miskolci és az egrí múzeum kölcsönözte. A továbbiakban azonban a saját múzeumi anyag folyamatos gyarapodásával a Matyó Múzeum tárgyai kerülhettek a kiállítási vitrinekbe, így lehetővé vált a kölcsönzött tárgyak visszaadása. A múzeumi anyag kezdeti jelentős gyarapodásához hozzájárult a mezőkövesdiek érdeklődése és támogatása, sokan a múzeumnak ajándékozták a család-

ban megőrzött matyó népművészeti tárgyakat, emlékeket.

Jelenlegi helyét 1964 elején foglalta el a múzeum a Járási Művelődési Központ földszinti szárnyában, külön bejáratú megközelíthetően. A nagyerterm matyó szobája és viselettörténeti kiállítása 1965 januárjában nyílt meg, majd októberben készült el két teremben a szentistváni és a tardi szoba. Tovább bővült a múzeum kiállítása 1967 októbertől, amikor a folyosón öt vitrinebe került a múzeumi anyag. Ezt a közel egy évtizedig működő bemutatást 1975-ben váltotta fel a ma is látható *Matyó élet — ünnepek és hétköznapok* című állandó kiállítás. Az anyag megformálása Fügedi Márta forgatókönyve alapján készült el, a munkák során sok segítséget nyújtott a gyűjtemény akkori igazgatója, Lukács Gáspár is.

A múzeumi leltárkönyvek bejegyzései 1953-tól a múzeum első évtizedeiben az igazgatók, Dala József és Lukács Gáspár kézírását őrzik, akik nagyformátumú tanárebereként igazi ügyszeretettel vállalták a múzeumi gyűjtemény vezetését. A Matyó Múzeum 1962-ben lett a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumok Igazgatósága tagintézménye. Ebben az évben a Matyó Múzeum néprajzi anyaga 1202 db tárgyat és könyvtára 200 db kötetet tartalmazott. Szakképzett néprajzos-muzeológus és gyűjteménykezelő munkatárs csak az 1980-as évek elején került az intézményhez. Ekkor került kialakításra az adattári gyűjtemény és a fotótári anyag elkülönített nyilvántartása. A 2002-es év végi statisztikai adataink szerint a Matyó Múzeum néprajzi tárgyi anyaga 4 635 db tárgyat jelent, a fotótár 2 483 bejegyzett tételen tartalmaz negatívokat, diapozitívokat és pozitív nagyításokat vegyesen, az adattár 430 tételen mintegy 9 000 lapnyi, a múzeumi szakkönyvtár 1060 kötetből áll. A múzeum látogatottsága az 1990-es évek derekáiáig még közel 27 000 főt jelentett évente, azonban napjainkra jelentősebben visszaesett és 15-20 000 fő közötti létszámban ingadozik.

A Matyó Múzeum hagyományosan a nyilvános bemutatkozást, az első állandó kiállítása létrejöttének időpontját tekintve működése kezdetének. Fél százados jubileuma megünnepléséhez nemcsak a több évtizedes eredményes munkálkodás adhatott alapot, hanem a múzeum megújuló lehetőségei is bizakodásra adnak okot, örömtelivé tették a megemlékezést. A jelentősen megnőtt muzeális anyag raktározási gondjainak megoldására, a megfelelő mútárgyraktárak kialakítására és megújuló állandó kiállítás létrehozására, időszakai kiállítótér kialakítására lesz lehetősége intézményünknek: 2001 folyamán Mezőkövesd Város Önkormányzata 100 milliós központi támogatás segítségével a múzeum új, méltó elhelyezésére vásárolta meg a város központjában álló ingatlant. A Matyó Népművészeti és Házipari Szövetkezet főépülete, a XIX. század második felében épült egykori Korona Szálló lesz a múzeum otthona a felújítási munkák elkészültével, az az épület tehát, melyben 1953-ban az első kiállítását megnyitotta a Matyó Múzeum. A város részéről az idei évben elkészítették az épület műemléki jellegű, múzeumi funkcionak megfelelő felújítási tervét, és hozzáálltak a kivitelezési munkák első lépéséhez. Reményeink szerint az elkövetkező években ezen a régi-új helyen méltó módon tudjuk elhelyezni gyűjteményi egységeinket, megszüntethetjük a külső raktárt és az új állandó kiállítással, valamint az időszakai tér megújuló bemutatkozási lehetőségével XXI. századi korszerű múzeumban fogadhatjuk a látogatókat és a kutatókat.

Irodalom

- Fügedi Márta: Múzeumalapítási törekvések Mezőkövesden, a század első felében. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei (továbbiakban HOM Közl.) 20. Miskolc, 1982.
Fügedi Márta: Mítosz és valóság: a matyó népművészet. Officina Musei 6. Miskolc, 1997.
Fügedi Márta: Repräsentáns népcsoportok a 19-20. század fordulójának népművészetképében. Miskolc, 2001.
Hankóczy Gyula: A Matyó Múzeum múltjából. Beszélgetés Dala Józseffel. HOM Közl. 22. 158-160. Miskolc, 1984.
Lukács Gáspár: 30 éves a Matyó Múzeum. HOM Közl. 22. 151-153. Miskolc, 1984.

Lásd még – See also: Borító 3 – Cover 3

The Matyó Museum in Mezőkövesd is Fifty Years Old

The museum of Mezőkövesd, situated in Borsod-Abaúj-Zemplén county, celebrated the 50th anniversary of its foundation. The museum preserves the most important collections of the cultural heritage of the ethnic group Matyó. The group, evolving during the 18th-19th centuries, turned well-known for its characteristic, colourful wear and embroidery. From the turn of the 19th-20th centuries Matyó handicraft became one of the most famous representatives of Hungarian folk art. Its characteristic textile culture developed in a contradictory social environment and this was one of the reasons why Hungarian ethnography and anthropology have always been deeply interested in the Matyó traditions.

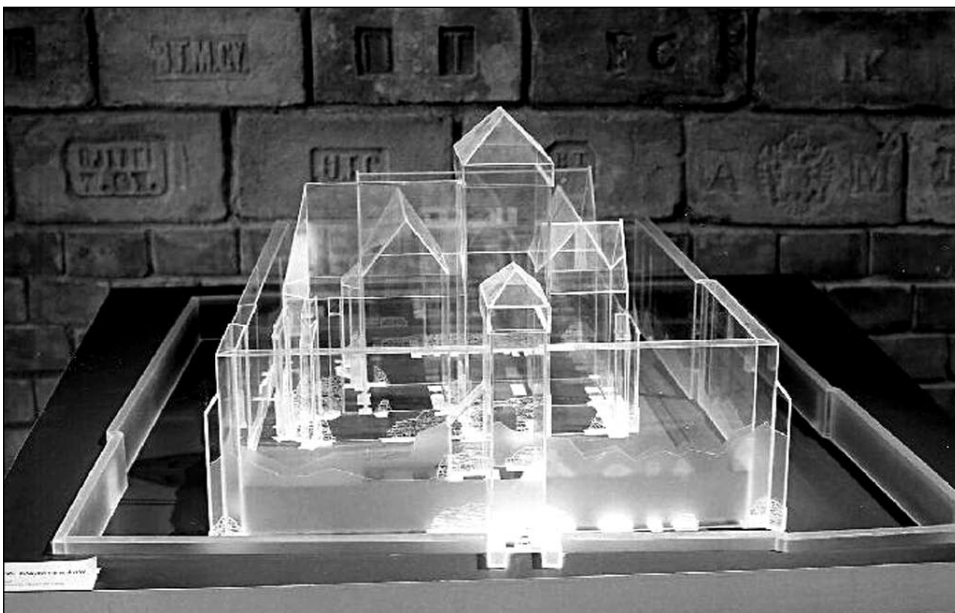
30 éves az Óbudai Múzeum

Új Írisz

A főváros egyik legszebb műemléki környezetében, a III. kerületi Fő tér 1. és 4. szám alatti, XVIII. századi műemléképületekben: a Zichy kastély délnyugati szárnyán, illetve a Kórház utca Fő téri sarkán láthatóak ma az Óbudai Múzeum gyűjteményei. Születésünkről, amely Pest-Buda-Óbuda városok egyesítésének századik évfordulóján, 1973. november 16-án történt, egy fehér márványtábla aranybetűi tanúskodnak. A sors furcsa fordulata, hogy miközben készülnünk a születésnapunk megünneplésére, akkor kísérjük utolsó útjára, az Óbudai Temetőbe azt a Kurilla Józsefet, aki mint lelkes pedagógus és tanácselnök-helyettes a legtöbbet bábáskodott a helytörténeti gyűjtemény megszületése körül.

Az elmúlt 30 év a városrészünk kétezzer éves történelméhez képest csak egy pillanat, a kétszáz éves magyar muzeológiában csak egy rövid periódus, a múzeumunk számára viszont maga a teljes élet, amelynek minden napja eseményekkel teli, meghatározó jelentőségű. Innen, közelről nézve a három évtized történéseit, a változások nagyok voltak, tele a lét-nemlét gyötrődéseivel, miközben egy szobányi irodalomtörténeti kiállításból mintegy nyolcszáz négyzetméteresre növekedett, a műtárgyak száma pár százról tízezerre, a munkatársak létszáma egyről tizenötre, az éves költségvetési támogatásunk az utóbbi tíz évben a húszszorosára. Igaz, ugyanígy

A királyi vár makettje
The model of the royal castle

az évente hozzánk látogatók száma is pár százról közel tízezerre nőtt, de a látogatottság nem minden. Még biztosítanak bennünket szűkebb pátriánk nagy öregjei, hogy milyen fontos ez a múzeum, amely megmentett az ő emlékükből élő világból valamit, de felmerül a kérdés, hogy vajon milyen küldetése lesz a múzeumunknak a most felnövekvő generáció életében, lesz-e, lehet-e időben és térben távolabbi hatása annak az igyekezetnek, rengeteg munkának, amit az itt dolgozó muzeológusok a helyi értékek mentése, bemutatása ügyében kifejtettek.

Az intézményünk három évtizedes élet-története röviden, négy tételben:

I. 1973-1989 között a helytörténeti kiállításból helytörténeti gyűjtemény lett. Az intézményi működés kereteit a művelődési ház, majd az Óbudai Társaskör biztosította. Janek Beregi Éva muzeológusnak, az akkori egyszemélyes vezetőnek köszönhető, hogy a múzeum törzsanyagát, a hely- és a játéktörténeti gyűjteményt, Kun Zsigmond népművészeti gyűjteményéből a Lakás-múzeumot, múzeumunk bázisát létrehozta. Ez az a hőskorszak, amikor a lokálpatrióták lelkesen, önzetlenül gyarapították a múzeum anyagát.

II. 1990-93 között zárva tartott a gyűjtemény, és a lét-nemlét kétségei között vergődött. A rendszerváltást követő időszak a helytörténeti gyűjtemény számára a végleges bezárás veszélyét hozta. A túlélés Merényi Judit Társaskör-igazgató és Janek Beregi Éva gyűjteményvezető érdeme.

Üvegpadló alatt a 2000 éves múlt
The 2000-year-old past under glass floor

1992-ben kaptam itt állást, mint néprajzos-muzeológus azzal a megbízással, hogy az éppen nyugdíjba készülődő elődömmel keltsük életre újra a gyűjteményt, aztán vegyem át a stafétabotot.

III. A megszűnés veszélye 1993-ban, egy komolyabb átalakítás-felújítás után, az állandó kiállítások megnyitásával múlt el. A folyamatos működés, a sikeres időszak kiállítások és a pénzt hozó pályázatok készítették elő, hogy 1996-tól önállóvá váljon az intézmény, Óbudai Múzeum néven, amelynek Óbuda-Békásmegyer Önkormányzata a fenntartója.

IV. Az 1997-től napjainkig tartó időszakban az önálló intézményi léttel járó előnyökkel és hátrányokkal terhes hétköznapok következtek. Ezt az időszakot számos kiállításrendezés, kiadvány-gondozás és rendezvény-szervezés mellett a rogyadozó és korszerűtlen műemléképületekkel való folyamatos foglalatosság jellemezte.

1998-tól 2000-ig a Fő tér 1. szám alatt, a Zichy kastély délnyugati szárnyépületének felújítása közben, épületkutatásra és leletmentő régészeti ásatásra kényszerültünk, amihez a Nemzeti Örökség Program keretében jelentős pályázati támogatásban részesültünk. Kovács Gábor, az akkori kulturális alpolgármester kezdeményezésének köszönhető, hogy létrejött a kerület költségvetésében az ún. „Millenniumi keret”,

amely lehetővé tette, hogy a múzeumban nemcsak a leletmentő régészeti ásatás, hanem annak eredményeit méltón bemutató lapidárium és régészeti bemutató is létrejött, éppen a tervezett középkori Óbudát bemutató millenniumi kiállítással egy időben. Ekkor, 2000-ben nyerte el a fenntartónk a „Múzeumpártoló önkormányzat” III. díját. Három éve az Óbudai Múzeum Közalapítvány is segíti a működésünket.

2001-2002-ben a Fő tér 4. szám alatti műemléképület felújítása következett, ahol a korábbi 150 m²-es kiállítóterhez további 50 m²-es lakást adott át múzeumi használatra az Önkormányzat, Csire János és Pokorádi Gizella alpolgármesterek közbenjárásának köszönhetően. Itt is meglepő eredménnyel járt Nándori Klára, Ybl-díjas építész kutatása. A megtalált szabadvényes konyha a kialakított múzeumi vendéglakás konyharészeként megcsodálható.

Szóval az elmúlt években folyamatosan építési törmelékben jártunk, pályáztunk és nyertünk, elköltöttük a pénzt, majd elszámoltunk, majd újra és újra, és még mindig nincs vége, mert jövőre fűtés korszerűsítés és invalidus bejárat kerül kialakításra, a belső kert felé eső külső fal lábánál feltárt régészeti feltárás bemutatásával.

Egyrészt örvendetesnek mondható ez a páratlan gyarapodás, másrészt szomorú-tanulságosnak, mert nagy árat fizetett ezért a város. A régi Óbuda, az „ódonóságok városa”, a régi Békásmegyer pusztult el, hogy mi megszülethessünk. Az 1970-80-as évek nemcsak a régi épületek szanálását, új lakótelepek felépítését hozta magával, hanem a tradicionális helyi társadalom szétesését is, párhuzamosan a nagylétszámú, csekély kohéziójú új lakosság betelepülésével. Így múzeumunkra kettős feladat hárult: menteni a menthető tárgyi világot, és menteni a hozzá kapcsolódó, az emlékezet labirintusában tovább élő hagyományokat.

Az első feladatunknak folyamatos tárgygyűjtéssel, kiállításainkkal és a helyet adó műemléképületek gondozásával igyekszünk megfelelni, a másíknak az 1996-ban újtára indított Helytörténeti Füzetek periodikával. Az első füzet a kerület történeti kronológiáját tekintette át. A rákövetkező évben az aquincumi víziorgona újabb rekonstrukciójáról számoltunk be, és két 100 éve alapított intézményre emlékeztünk, a Szent Margit Kórházra és a Kisfaludy Színházra. 1999-ben a *Volt egyszer egy hajógyár...* és az *Asztali örömök a régi Óbudán* című helytörténeti füzetek jelentek meg, majd a *Csúcshegy története*, később *Budapest templomai / III. kerület*, ebben az évben pedig a *Németföldről gyalogszerrel tutajjal... / a Braunhaxlerék 300 éve Óbudán és az Ódonóságok városában / Krúdy Gyula írásai Óbudáról* című kiadványok. A sorozatot újtára indító és figyelemmel

kísérő Tarlós István, Óbuda-Békásmegyer polgármestere felhívta a sorozat szerzőinek a figyelmét arra, hogy a lokálpatriotizmus megerősítéséhez nem elég a száraz történelmi tények ismerete. Ahhoz, hogy az utóbbi évtizedekben ideköltözött polgárok is megszerethessék szűk pátriájukat, meg kell ismerniök a helyi „ízék” és „illatok” világát is.

Budapest III. kerületének múzeuma alapvetően arra hivatott, hogy a helytörténet újkori évszázadait hozza a képzelet számára közelebb. A helytörténeti anyagon kívül azonban számos, kuriózumot jelentő gyűjteménnyel is rendelkezünk, ami növeli vonzerejét, mint pl. a helytörténeti, játéktörténeti gyűjtemény, a Földes Andor Emlékszoba, a Magyar Millennium évében megnyílt Lapidárium és Birkl László, óbudai magángyűjtő 1848-49-es szabad-

a Zichyek, az 1659–1766 közötti korszak a kiállításban még nicsenek kellőképpen reprezentálva, saját anyag hiánya miatt. Ez a közeljövő feladatai közé tartozik.

A rendezvényeinknek is helyet adó fogadóban újkori téglák, árvízjelző táblák, épülettöredékek, metszetek és fényképek idézik meg az utóbbi évszázadok hangulatát. Jól megférnek egymás mellett a római kori sírkert falának szőlőindákkal behálózott töredékei, egy szintén szőlőfürttel díszített, de középkori zárókőfaragvány, s a közelmúlt Óbudájának házairól megmentett kovácsoltvas kapuk, ajtó- és ablakvasalások. Kollár István 1812-ben készített felnagyított tusrajza és Kunike metszete 1852-ből, amely a Margitszigetről láttatja Óbudát. Szintén itt kapott helyet a békás-

*A 100 éves Kun Zsiga bácsi még a gyűjteményében
The 100-year-old Zsigmond Kun with his collection*

ságharchoz kapcsolódó hagyatéki anyaga, illetve Kun Zsigmond népművészeti gyűjteménye lakásmúzeumként berendezve, amihez múzeumi vendéglakás kapcsolódik. Helytörténeti kiállításaink része lett a múzeum zezugos előterében *A kőbezárt múlt – Lapidárium* című kamarakiállítás, amellyel csak érzékeltethetjük a kétezer éves városi múltat, a helyben, illetve a környéken talált régészeti leletek bemutatásával. Térképen és légi felvételen mutatjuk be az őskori, római, népvándorlás- és középkori régészeti lelőhelyeket.

A középkori Óbuda, a fejedelmi, királyi központ, királynék otthona (896–1242) korabeli oklevelek nemes másolataival, a Képes Krónika képeivel, a feltárt, de a valóságban betemetve maradt királyi, királynéi vár forgó makett rekonstrukciójával került bemutatásra. Az óbudai uradalom és

megyeri Herhoff szikvízgyártó kétszárnyú kovácsoltvas kapuja, a századfordulón készült, mégis barokk stílusjegyeket magán viselő útszéli kereszt, öntöttvas corpussal és a Hableány vendéglőnél álló Schuster-malom modellje.

Jelenleg a folyosón, kicsit zsúfoltan csak egy tárlót kapott Radl szíjjártó mester eszközkészlete, az Óbudai Hajógyár egy-két eredeti emléktárggyal, és méltatlanul kevés hely jutott – igaz, csak a jelenlegi elrendezésnél – a Birkl László rendkívül gazdag, 1999-ben átvett hagyatékából összeállított *Óbuda a szabadságharc idején 1848–49* című kamarakiállítás számára, amely eredeti numizmatikai, írott és tárgyi emlékeket tartalmaz.

Régi kiállításaink közül felújítva újra

*Birkl László gyűjteménye a folyosón
The collection of László Birkl in the corridor*

látható a „Szecessziós enteriőr – Köszegi István hagyatéka, Lajos utca 38.”, amely egy óbudai család polgári lakása az 1910-es években. Korabeli datált tárgyak a vitrinben, kávépörkölő és morzsaszeprő a konyhában, a hálószobában pedig még az éjjeliedény is szecessziós festésű porcelán. Ugyanebből az időből, szinte összehasonlítható módon, megtekinthető a „Békásmegyeri szoba–konyha–kamra enteriőr”, amely az önellátó paraszti réteg életmódját reprezentálja. Sok, a mai fiatalok számára rácsodálkozást kiváltó tárgy került itt elhelyezésre, a csizma-húzótól a jégcsákányon át a kézi mosógépig. A német feliratú falvédő hitelesíti, hogy ez a millió egy német nemzetiségű özvegyasszonyé volt. Ebben a helyiségben, a kamra egy sarkába szorult Tóbiás Simon kádármester műhelyének egy részlete is, helyhiány miatt.

Múzeumunk mintának tekinti a Nürnbergi Városi Múzeumot, ahol a történeti kiállításokat, mintegy mézesmadzagként a játéktörténeti gyűjtemény követi. Tapasztaljuk, hogy e nélkül a gyűjteményünk nélkül sokkal kisebb lenne a múzeumunk iránti érdeklődés. A játéktörténeti anyagunk olyan mértékben gyarapodott, hogy már két kiállítóteremben sem fér el. Csak részben tudtuk megvalósítani a kronológikus bemutatást, inkább a látványosságra, érdekességre, a mobil játékokra kívánjuk a figyelmet felhívni.

Ahogy az időkálán haladunk, úgy a folyosón is az utolsó helyiségben került bemutatásra Óbuda szülőtte, Földes Andor (1913–1992) zongoraművész hagyatéka. Az emlékszobában elsősorban

fotókkal, angol- és németnyelvű méltatásokkal követhetjük az egész Földet bejáró művész életútját Óbudától – minden kontinensen át – Zürichig. Közben Földes zongorajátéka szól és videófelvételen is megtekinthető. A külföldi látogatóink számára ez a kiállítás a legnépszerűbb.

A Fő tér 4-ben Kun Zsigmond népművészeti gyűjteményét kedvezményes jeggyel ajánljuk a látogatóinknak, hasonló módon onnan meg ide, a Fő tér 1-be irányítjuk őket. A Kárpát-medence XVIII–XX. századi népművészetét bemutató kiállítás egyedülálló a fővárosban, talán országos összehasonlításban is. Különleges ez azért is, mert ebben a gyűjteményben sikerül az év végére egy digitális és tárgyfotókkal is ellátott mintaszerű nyilvántartást létrehozunk. Kresz Mária TKM sorozatban megjelent ismertetője mellett, ez a múzeumrész teljesebb kiállításvezetőt érdemel. István Erzsébet közeljövőben megjelenő, csak a butellákról szóló írását ajánljuk figyelmükbe. A többségük feliratos, ezért különleges néprajzi értéket képvisel.

Minden születésnap, kerek évforduló arra készíti az embert, hogy számvetést végezzen, mit tett meg eddig. Abban a pillanatban, ahogy némi elégedettséggel nyugtázza, hogy rengeteget, rögtön riadtan észreveszi, hogy mennyi minden hiányzik, mennyi van még hátra. A kiállító és közösségi területek, a raktárak bővítése, a digitális adatfeldolgozás végeláthatatlan folyamata, a helytörténeti kutatás és publikálás szinte kimeríthetetlen lehetőségei, és így tovább. Ugyanakkor a legfontosabb feladat a

múzeumunk jövőbeni helyének, szerepének, küldetésének megtalálása, mert ez mindennek a fundamentuma. Ha sikerül a helyi társadalomban és a fővárosban a fontosságunkat bizonyítani, csak akkor tudunk minden előbbi feladathoz támogatókat találni. A látogatóbarát és vendégszerető attitűd szinte kötelező, de mindig újabb és újabb ötletekkel kell ezt a látogató és a támogató számára is bizonyítani. Ez a rugalmas, alkalmazkodó, mégis az örök értékeket, a nemzeti kulturális örökség mentését, védelmét prioritásként kezelő magatartás reményeink

*A játéktörténeti kiállítás részlete
Detail of the toy-history exhibition
Fotók – Photos: Sárospataki Györgyi*

és tapasztalataink szerint alkalmas lesz arra, hogy a „változó világban” is biztosítsa múzeumunk számára a túlélés és megélés esélyét.

Magunkról többet és friss híreket az elektronikus sajtó útján kívánunk az idén megújított honlapunkon közölni. Cím: H-1033 Budapest Fő tér 1. Tel/fax: 250-1020, 437-8682. e-mail: obmuzeum@axelero.hu. 2003. december 20-tól: www.obudaimuzeum.hu.

Lásd még – See also: Borító 3 – Cover 3

The 30-Year-Old Óbuda Museum

Óbuda, the third district of Budapest, with its Roman Age background has a history of 2 thousand years. The Óbuda Museum was established 30 years ago with the intention of researching, collecting and preserving both the material and intellectual heritage of the town. The history of the museum has its own periods also. From the opening of the first local history exhibition in 1973 a real museum evolved, supported by the local cultural centre and the Óbuda Social Club. Unfortunately in 1990 the museum had to be closed and its gates stayed locked till 1993, when, after a significant reconstruction they were opened again to the public with the inauguration of the permanent expositions. In 1996 the museum became independent, its up-keeper being the municipality of Óbuda-Békásmegyer (3rd district of Budapest).

Tíz év a sport történelmének templomában

Székely Ferenc

Tíz év egy ember életében a gyermekkor. Tíz év egy múzeum életében reménykeltő pillanat. Tíz év, és az azt megelőző 40 éves gyűjtői és alkotói időszak már kornak tekinthető. Egy múzeum korát sokféleképpen lehet megközelíteni. Ha mindezt egy sporttörténeti gyűjtemény tekintetében, az összefogás szellemében értékeljük, az már nemcsak idő, hanem eseménysorozat is. Különlegesnek tekinthető, ha egy megye, egy város, és talán kimondható, hogy egy ország e téren jegyzett nemzetközi értékrendjébe is beépült.

Különleges azért is, mert Magyarországon a sporttörténelem értékeinek védelme aligha került eddig előtérbe, múzeumi rendszerezése is kevésbé ismert. Országosan egy központi és néhány vidéki város küzd a XX. század egyik legnagyobb, leggazdagabb és legértékesebb sportereklyéinek megmentéséért. Küzd, mert létezni akar, és küzd, mert anyagi támogatása messze elmarad bármely más humán múzeumi szakterületről. Hogy miért? Arról érdemes elmélkedni.

Egy sportág – az úszás és a vízilabdázás – különleges körülmények között és módon indulhatott el nemzetközi sikerei felé már az 1910-es években. A sportág történelmi fejlődésének feltételei az uszodák, amelyekben megszülettek a sportsikerek, kényszerítően hatottak és lehetővé tették annak múzeumi körülmények közötti bemutatását. A tíz év rögös útján végig kellett menni. Meg kellett küzdeni azért, hogy értékeket menthessünk, és meg kellett küzdeni nemcsak a hivatalokkal, de a kincseiket féltve őrző, egykor a hazának dicsőséget szerző, kiemelkedő sportolók szemléletével is, akik sokszor így vélekedtek: „úgysem lesz abból semmi!”

Tulajdonképpen honnan is indultunk el? A spontaneitás alapozta meg azt az elvet, hogy a sport sikereit megjelenítő relikviák legalább olyan értéket képviselnek, mint a humán kultúra bármely szakterülete. Ez mondható el itt, Egerben is. Az idők során nyíltak ugyan időleges sportkiállítások, amelyek már akkor is visszaigazolták a sport múzeumi igényét. Már csak azért is, mert megvoltak – és szerencsére még ma is megvannak – azok a relikviák, amelyekre büszkén, de féltve néztünk, kérdezvén, meddig maradnak még meg köztünk. Azt is tudtuk, hogy a magyar sport világsikereit visszatükröző érmek, serlegek a sportolók-

Részlet a kiállitásból – Detail of the exhibition

nál, az otthon falai között is szolgálják a dicső emlékeket, mégsem láthatóak mindazok számára, akik egykor e sikerekhez személyes jelenlétükkel, az uszodákban drukkolva hozzájárultak.

Ez vetette fel a múzeumi kiállítóhely létrehozását. Mert ennek hiányát igazán azok érezték, akik valamiképpen kötődtek a sporthoz, a sport sikereihez, mindahhoz a dicső múlthoz, mely minden időben a himnusz hangjaival tette maradandóvá az ország hírnevét, egyben Heves megyéét és Eger városát. Felismerve ezt, 1983-ban az akkori politikai, közigazgatási és sportvezetés magáénak vallotta a sporttörténeti kiállítóhely megvalósításának gondolatát. Mindez 1984. január 2-i dátummal okmányszerűen is rögződött. Ezzel megindulhatott egy olyan szervezőmunka, ami a világ minden szegmensét elérte. A ma már történelminek is tekinthető „Nyílt levél” – aláírva az akkori első számú vezetők által – eljutott több mint 126 világhírű egykori egri úszó és vízilabdázó sportolóhoz, sportvezetőhöz és sportdiplomatahoz Ausztráliától Brazilián át az Amerikai Egyesült Államokon keresztül Európa majd minden országába. Itthon – a nyílt levéllel együtt – személyes baráti tárgyalásokat kezdeményeztünk. Megkezdődött a tudatos, megalapozott gyűjtőmunka.

Közben keresve a kiállítás helyét, hat épületegységre nyújtottunk be pályázatot. A küzdelem és az akarat kudarcait is megélve, bekövetkezett az a két reménykeltő pillanat, amely alapjaiban előrevetítette a megvalósulás lehetőségét. Ez az 1988-89. évekhez, a rendszerváltás időszakához kapcsolható. Ennek egyik momentuma, hogy az uszodák építésének történeti sorozatát folytatva, előtérbe került az új fedett uszoda megépítése. Az akkori vezetés bizonyításként olyan sporttörténeti kiállítást igényelt, mely igazolta az uszoda megvalósulásának szükségességét a város polgárai és a választott testület előtt.

Az úszás és vízilabdázás három generációs sporttörténetét dokumentáló látványos kiállítás megalapozta nemcsak az uszoda építését, de a múzeumalapítás igényét is, amely az illetékesek részéről akkor ki is mondatott. Isten malmai azonban lassan örölnek, de öröltek. A kész terv és elgondolás alapozta meg azt, hogy a megyeház börtönépülete a sportkultúra igényeit szolgálja. Ha ez a terv akkor nem lett volna, lehet, hogy az épület ma más-ként funkcionálna. Mindez végül is megfogalmazódott a 111/1991. számú megyei közgyűlési határozatban. 1993. április 16-án nyitottuk meg a *Heves megye úszó- és ví-*

zilabdasportjának története című kiállítást. Létrejött a „soha nem hitt sportmúzeum”, ugyan az eredetileg ígért két emelet helyett csak egy szinten, de létrejött.

Az úszás és vízilabdázás egri története mellett – két országos sportszövetség elnökségének döntése értelmében – a válogatottak sikereit reprezentáló díjak is a kiállításba kerültek. Később, felkutatva és feldolgozva az egri sportdiplomácia nemzetközi sikereit, országosan is elismert sportdiplomáták relikviáit mutathattuk be. A harmadik időszakban az olimpia szellemisége is előtérbe került. A megvalósított olimpiai emlékmű, az olimpiai park, a Heves megyei olimpiakonokat megőrkítő

Részlet a kiállításból
Detail of the exhibition

egység újabb kiállítási részzé vált. Mindezt lehetővé tette dr. Kemény Ferenc neve és az újkori olimpia megvalósításáért Egerben végzett alkotói munkája, aki még ma is a NOB protokoll listáján – száz év multával is – a nyolcadik helyet foglalja el. Mindehhez hozzájárult 158 olimpiai részvétel és olimpiakon – az 1896-os Athéni olimpiától a 2000. évi sydney-i olimpiáig – 14 olimpiai bajnoki aranyéremmel, 13 ezüst- és 8 bronzéremmel, a több mint 19 olimpiai pontot érő helyezéssel. Ez a kiállítórészleg – ismereteink szerint elsőként az országban – „paraolimpiai” érmet is bemutat.

E három fejlesztési időszakot és témakört áttekintve ma már elmondhatjuk, hogy több mint 2674 leltározott szobor, serleg, érem, oklevél, okmány és egyéb relikvia van kiállítva. A gyűjtemény száznál több sporttörténeti könyvet őriz, köztük országosan is egyedülálló példányokat, ma már archív anyagnak tekinthető 9260

Részlet a kiállításból – Detail of the exhibition
Fotók – Photos: Székely Ferenc

perc videofelvételt. Van 5440 méter archív filmanyagunk, 1550 perc interjú hanganyag, 8720 db fotónegatív és 326 olyan archív fotó, amely a sporttörténelem szemszögéből az 1920-30-40-es évek eseményeit örökíti meg. Értékét tekintve felbecsülhetetlen, de a kötelező értékelés alapján pénzben is kifejezve százmillió forintot jóval meghaladó értéket mondhat magáénak a gyűjtemény, amely alig száz négyzetméteren, önkéntes alapon, az összefogás szellemében valósult meg.

Ezzel együtt vált ismertté nemzetközileg is, hiszen a tíz év alatt a hivatalos külföldi delegációk száma meghaladta az ötvenet, nem számolva a külföldi látogatókat, akik az idegenforgalom keretei között tekintették meg. Elmondhatjuk, hogy a föld minden pontjáról fogadtunk látogatókat: Ázsiából, Japánból, Szaúd-Arábiából, a Fudzszi szigetekről, de jártak itt Kínából, Koreából, Ausztráliából, Új-Zélandból, Dél-Afrikából, Egyiptomból, Kaliforniából, Floridából, Kanadából, és természetesen Európa majd minden országából hivatalos olimpiai, sportegyesületi, nemzetközi sportszövetségi küldöttségek, vagy éppen válogatott csapatok játékosai. Megtisztelt látogatásával Göncz Árpád, a Magyar Köztársaság volt elnöke, akinek a NOB által adományozott olimpiai Arany Érdemrendjét is őrizi a gyűjtemény. 1995-ben felkereste a kiállítást Freddy Serpieris, a Nemzetközi Olimpiai Akadémia Elnöke, vagy például Deák Sándor, Puskás Ferenc, Szusza Ferenc, Puhl Sándor. Számtalan államtitkár és miniszter volt a vendégünk. Mégis legfontosabbnak a magyar és külföldi ifjúság több tízezer látogatóját tekintjük, mert a jövő nemzedékét a sportra, az olimpiai eszmére, szellemiségre nevelő eszközzé vált az intézmény. Több külföldi

és hazai sportmúzeummal építettünk ki kapcsolatot, köztük a (svájci) Lausanne-i NOB olimpiai múzeummal, vagy éppen az amerikai halhatatlanok múzeumával, ahol két egri sportnagyság is megtalálható.

Az egri Sporttörténeti Kiállítóhely nemcsak létezik, de él is. A napi sporteseményekkel együtt fejlődik és bővül, hiszen alapvető feladata, hogy a múlt sikerei mellett napjaink eseményeit, eredményeit is megőrizze. A tízéves kiállítás falai közé egy világnagyság, Bárány István földi maradványait is befogadtuk, relikviáival, szellemi alkotásaival együtt, s végső akaratként előtte is tiszteleghet az ifjúság. Ez a gyűjtemény nemcsak kiállítóhely, hanem a megye, a város társadalmi életével együtt lélegzik, alkotói munkájában részt vesz. Teheti, mert létét, megvalósítását alapítványi rendszer támogatja. Politikamentes. Igyekszik az alárendeltségtől távol tartani magát, és a törvények tiszteletben tartásával küzdeni felvállalt célkitűzéseiről.

Ten Years at the Temple of Sports History

The Heves County Sports Museum, Eger was opened 10 years ago, but it had been in preparation for a long time before that. Eger has always been famous for its swimmers and water polo teams and the idea to establish a museum to commemorate them had long been raised, and had been met with scepticism and reluctance. There had been temporary exhibitions before, but the new museum is something different: it keeps the memory of the famous sportsmen from the region, celebrates the national teams and Olympic medal-winners as well as remarkable figures in sports diplomacy and the Olympic movement. It focuses not only on the past, but also the present, and a very important thing, the future of our generations, to show an example and to offer a perspective.

Számvetés

Szent Miklós ajándéka Múzeumpedagógia a Magyar Nemzeti Galériában

Veress Ágnes

Frissességet hoz magával a múzeumba beözönlő vidám gyerekhad. Kipirultak a hidegben az emelkedőtől, míg eljutottak a kapuig. Végül is ők most megmázták a várhegy oldalát azért, hogy eljussanak hozzánk. Máris tele vannak élményekkel, hiszen a fölénk magasodó várfalak, bástyák meglódították képzeletüket: egészen a középkorban járnak, királyok útját tapossák. Tanító nénijük úgy mozdul közöttük, mintha tartozékai lennének a gyerekek: öten-hatan mindig feléje irányulnak, kérdezik; hol itt, hol ott megérintik, hogy magukra hívják figyelmét: az ő kérdésüket válaszolja meg hamarabb. Őket nézve rajtam is elhatalmasodik valami izgalom: csak megőrizni ezt a lendületet, sikerüljön továbbvinni az érdeklődést a múzeumi témára, amely talán nem sokat jelentett eddig számukra, s az én feladatom bevezetni őket rejtelmibe.

Nincs könnyű dolgom. Hiába számos megtartott foglalkozás, mindig van bennem izgalom, mert minden gyerekcsoporthoz más; különböző alapokkal jönnek, más és más a pillanatnyi szellemi és lelkiállapotuk attól függően, hogyan készítette föl őket a pedagógus a foglalkozásra. Fontos, hogy az első percekben megtaláljuk a jó hangot, hogy hajlandóak legyenek utánam jönni a nagy szellemi kalandra, a középkori templomok világába, ahol idősíkok váltják majd egymást: a biblia, a szentek világa elevenedik meg középkori díszletek között. A szárnyasoltárok ábrázolásain, a csillogó aranyfelületeken pedig összetalálkozik apostol és középkori mesterember, istenanya és városi polgárasszony, szent és profán. Mindezt a mából nézzük, otthonról hozott világnézettel vagy anélkül, tudományos alapokon még a 9-10 éves gyermek számára is. S hogy felfogható, beilleszthető legyen korábbi ismereteikbe, segít az átélés, az alkotómunka során pedig az újratereztetés csodája.

A Szent Miklós-oltár előtt letelepedve tekintetük sokszor végigpásztázza az egész oltárt: hamarosan megértik, hogy egy kis templom névadó védelmező szentjének tiszteletére készült sok-sok évszázaddal

ezelőtt, s azt is, hogy kik és hogyan készítették: találgatják a mesterségeket, hogy milyen mesteremberek dolgozhattak rajta. Mindvégig mesterségbeli tudásról beszélünk, hiszen a középkor céhműhelyeinek a világa elevenedik meg képzeletünkben. Látjuk az asztalost tervrajz alapján deszkát mérni, főrészelni, gyalulni; a kőműves mestert, aki talán a legtöbb tudással és művészi érzékkel vezet, összefogja a munkákat: figyel a még festékkészítést tanuló egyik segédre, eligazítja a fatáblák, faragott faszobrok alapozását végző többi segédet, majd elvonul, és saját munkájával foglalkozik; keze alól színes alakok kelnek életre. Fialatasszony

*Részlet a foglalkozásból, 2002
Detail of the children program, 2002*

ül a műhely sarkában, karjában ringatgatja kicsinyét, míg a mester rá-rápillantva keresi a legszebb mozdulatot egy kép szentjelene-téhez.

Megismerkedünk Szent Miklós szemé-lyével: a Keresztény Lexikon és a „Szentek élete” című könyvek segítenek ebben. A közepén álló nagyméretű püspök-szoborra szegeződnek a tekintetek. Nézzük a békés arcot, az ősz szakállat, a gyönyörű magas süveget, az arannyal átszótt palástot, keres-sük a hiányzó kezét. Vajon miért emeli? Fel-ismerjük a tárgyat, amit a képeken mindig a kezében tart: egy díszes pástortbotot.

Közelebb húzódva, hogy jobban lássunk, az oltárszárnyak képei mesélnek emberi furfangról, kapzsiságról, önzetlen emberi segítségéről, gonosz erők felborbácsolta viharról, kétségbeesésről, lopásról és csodásan érkező igazságtételről. Innen fi-

gyelhetjük meg a finom részleteket is, pont úgy, mint a középkori imádkozó ember, aki letérdelve az oltár elé, Szent Miklós segedel-mét kérve bajában, az ima alatt nézegette a képeket. Figyelmét vezette a legenda fonala, s hosszabb időzésre megkötötte a tetszetős, gazdag részletezés. A gyerekek pedig szem-füles megfigyelők, s az apró részletek sok érdekességet rejtenek: az aranyozó mes-terek csillogó hátterei már nekik is jelzik a csodákat, de találnak égszínkéket is. Akkor itt hol a csoda?

Itt másképp találunk csodát: a termé-szetre terelődött figyelem sok új tapasztala-sa tudományos ismerethalmazba gyűlt, aminek nem állhatott ellen még a régi széphez szokott alkotó ember sem! Meg kellett mutatni a világ-nak az újonnan szerzett tudást, hol nyíltan és büszkén, ahogy itt a távolodás, a perspektíva tör-vényeinek megtalált jelenségei tűnnek elénk, vagy máskor akár örök titoknak szánva, de már biz-tosan nekifeszülve a régi felfogás tilalmainak.

A figyelő szemek felfedezik a fallal védett várost, benne a soktoronyú csipkés kőfaragásos templomot, a hegycsúcsok tete-jén ülő lovagvárat csapóhíddal, a lajtos kocsi. A hajó vitorláján a színes hímzés öltése még ma is használatos az erdélyi nénik eladásra kínált abroszain, megbámuljuk a kardok, lán-dzsák, páncélok formáját, a drága kelmék aranyhímzéses mintáját, a büszke férfinép kalpagjait, hegyes orrú fűzőt cipőit, s a köpönyegeket, palástokat minden rangúnál és minden formában. Utánozzák az embe-rek mozdulatait, lenyűgözi őket, hogy men-nyire kifejezőek, majd az arcoknál időzünk: méltóságteljes öregemberek, bánatos női alakok, kevés mosoly, sokféle gesztus a kétségbeesésre, a felháborodásra, a meg-nyugvásra.

Rövid egyeztetés a képek és a leírások között, s mindjárt világossá válik, hogy az egyszerű bemutatáson túl az oltár képei különleges válogatás alapján kerültek egy-más mellé: mindegyik üzenetet hordoz. De kiknek szól a tanító üzenet? Fel-felhangzik egy-egy ötlet, majd csönd, hosszú csönd következik. Mindenki érzi, fontos kérdéshez érkezünk. A válaszhoz újra a képzeletünket kell előhívni: a középkori régi idők világát

Részlet a foglalkozásból, 2002 – Detail of the children program, 2002

kell felidézni: az élet ridegségét, a kiszolgáltatottságot, a tanulás lehetőségét, a tudás mértékét, a templomok és a vallási nevelés jelentőségét. Mindjárt érthetővé válik, hogy miért nevezték a szárnyasoltárokat a szegények képes bibliájának.

Egy pillanat alatt újra végigpásztázzuk a képeket, már csak a tanító üzenetekre figyelve. Ez a csúcspont. Mindenki úgy érzi, már mindent tud, sőt azt is, miért mondtam nekik az elején, hogy ők, a kilenc-tízéves gyerekek szinte tudósoknak számítanak a középkoriakhoz képest. Felszabadult beszélgetés, majd elkerekedik a tekintetük, amikor azt javaslom, menjünk az oltár mögé. Más világ, más üzenet, amely egy újabb rejtelembe vezet: a húsvét előtti nagyböjt templomi szokása tárul elénk. Felfigyelünk Júdás sárga ruhájára, Jézus köpönyegének változó színezésére, vagyis a színek szimbolikájára. Már megszokták, hogy folyamatosan a jelenből kutakodva ugrunk a nagyon régi múltba: Szent Miklós korába, onnan a középkori életbe. Ha újabb probléma merül föl, már maguktól járják végig gondolatban ezeket az utakat. S milyen érdekes! Oly sok tudás összegződik, olyan sok hallott, olvasott, filmen látott ismeret tolszlik elő, kerül rendszerbe, világosodnak meg összefüggéseik, amennyire senki sem gondolna korábban.

Már rég úgy érzem, hogy tartozékaim a gyerekek: lógnak rajtam, egymás szavába vágva kérdeznek, mutogatnak, egymást figyelmeztetik, hogy ne menjenek túl közel a műalkotásokhoz, mert már tudják, miért pótolhatatlanok, s kezdik érteni: miért felbecsülhetetlen az értékük.

Pedig még csak most jön az igazi csoda! Kezdem felemlengetni Szent Miklós ünnepét, amely a naptárakban ma is és régen is december 6-ára van jelölve. Azonnal kapcsolnak: ez a Mikulás-várás napja. Sorolják a tennivalókat: tiszta csizmák az ablakba, s várni a reggelt. Jelentőségteljes csönd után teszem fel nekik az utolsó kérdésem: Találnak-e valami hasonlóságot a legenda-jelenetekkel? Szent Miklós titkos ajándéka

a három szegény lány megsegítésére – így lesz a keresztény családok számára évszázadok multáival is az önzetlen szeretet kinyilvánításának, az örömszerzésnek a visszatérő ünnepe.

S hogy mi jöhet még ezután? A műhelyben sokféle alkotómunka: felszabadult lélekkel, sok-sok új ismerettel, kitágult szellemi horizonttal újratereztünk a látottakat és az eddigi élményeket: színes pasztell-képek, nagyméretű, több színnel nyomtatott karton-metszeteken, finomrajzi monotypiakon, maguk színezte-mintázta hengerelt-nyomatott papír-kollázsokon, agyagreliefeken.

Ennyi lenne hát, amivel távoznak? Ennyi sem kevés. Bár minden gyerek kaphatna alkalmasint Szent Miklós csodájából ennyi érzelmi töltést, s a szárnyasoltár megismerése kapcsán ennyi alapozó ismeretet a keresztény szentek világáról, a középkorról: világképről, művészetről, ábrázolási módokról, szokásokról. Viszik az alkotásikat, s már tervezik, hogy hová helyezik, ha hazaérnek az iskolába. Visznek egyebet is. Feladatlapot, melyen képek emlékeztetik őket a látottakra, hogy tudjanak válaszolni a feltett kérdésekre, hogy még ezáltal is megerősítést nyerjen a feldolgozott téma, s a pedagógusnak is lemérhető legyen a múzeumlátogatás hatékonysága.

Sokoldalú feldolgozásra és élménynyújtásra törekszünk. De el kell mondani, hogy minden foglalkozás más és más, attól függően, hogy milyen korosztály mennyi időt szán a múzeumi tartózkodásra. A gótikus szárnyasoltárok bemutatásakor számos helyre tehetjük a hangsúlyt. Hol a középkori életre, s az ábrázolások ilyenkor segítenek tetten érni a hiteles valóságot a városok iparos-kereskedő polgári miliójában, amikor is agyagból várat építünk, amellyel otthon, az iskolában el lehet játszani várvédelmet és támadást; vagy viseleteket rajzolgatunk a kiállításban, hogy készüljön egy szép tábló a középkori társadalom minden fontos rétegéről; vagy élményfeldolgozó festményt készítenek egy-egy meghatározó jelenségről, mint pl. a lovagi tornákról.

Máskor az egyházi művészetre koncentrálnunk, hogy színes üvegablakok kerüljenek ki a gyerekek alól, bár lehet, hogy az ábrázolások mai témájuk lesznek, de a használt színek mutatják a középkori szokást és lehetőségeket; vagy akár fél éven keresztül szárnyasoltárokat készítenek, persze céhes keretek között. De építettünk már kis és nagy templomot agyaglapokból, miután kipróbáltuk a gótikus katedrálisok faragott köveiben feszülő erőviszonyok csodáját, saját testünket állítva a pillérek helyébe, s felemelt karjaink futtatták le mint bordák az oldalnyomást a boltozatról, összekulcsolt kezeink képezték a záróköveket, s hátulról hátunkat támasztva alacsonyabb gyerekek ferdén felfelé tartott karjai képezték a támíveket és támoszlopokat. Így az is átélhetővé vált, hová kerültek az oltárok a templombelsőben, melyik térrésznek milyen szerepe volt, milyen szerkezeti megoldásokkal építették meg. Ha a szerkezet nem is utánozható teljességgel, modelljeink így is lehetőséget adnak a megértéshez. A teremtés minden fajtája nagy boldogságot nyújt kicsinek és nagyoknak egyaránt.

A múzeumpedagógia felelőssége nagy az ifjúság iránt. A tudományok és művészetek talán legnagyobb hatású közvetítőjeként eredeti művek, tárgyak atmoszférájával segíti az érdeklődés felkeltését és fokozását. E páratlan hatás pedig a megfelelő időben kialakít egy belső érdekeltséget, melynek hajtóereje semmi mással nem mérhető össze. Múzeumaink pedagógiai törekvései évtizedek óta, különböző formákban ennek a belső érdekeltségnek a kialakítását célozzák. Partnernek várjuk az iskolák pedagógusait, akik nemcsak a nehézségeket sorolják, hanem tájékozódva, céltudatos fellépéssel megkeresik az órarendi-időbeli lehetőségeket a múzeumpedagógia kiteljesedéséhez, hogy minél több gyerekhez, ifjúhoz minél többször juthasson el az oktatás-nevelés e speciális lehetősége.

St. Nicholas' Gift Museum Education at the Hungarian National Gallery

The National Gallery offers a series of lectures for schoolchildren, choosing different topics in order to be a medium of sciences and arts, to raise and maintain their interest in culture, and thus establishing an inner interest or motivation. This objective is supported by the proximity and atmosphere of the original objects or works of art. The schoolteachers and the schools must be partners in this process. In this case the children learn about a mediaeval altarpiece which depicts the story of St. Nicholas, who is also known by them as Santa Claus. They are given a lot of new information, they can ask questions and in many cases they have to find out the answers themselves, they do tests and workbooks, and they are engaged in artistic activities as well – which they seem to enjoy very much.

Kápolnát építettünk

Vajdai Ágnes Viktória

A templomépítészeti foglalkozás sorozat első gondolatát egy német múzeumpedagógiai kezdeményezés keltette életre. A bonni múzeum munkatársai könnyűszerkezetes alapvázra szerelt hungarocell táblákból egy román kori templomot készítettek érdeklődő múzeubarát diákokkal. Indítástukat az 1985-ös „Román kori templomok” éve adta meg, melyet a gyerekekkel így módon ünnepeltek meg. E német ötlet nyomán kaptam azt a feladatot a Gödöllői Kastélymúzeumot megalapító és egyben vezető munkatársától, hogy adaptáljam e programot hazai keretek között.

Mivel Gödöllőn nem maradt ránk sem román kori, sem gótikus templom, ezért a városban ma is fellelhető történelmi és műemléképületek jöhettek csak szóba. Így esett a választás a XVIII. században a Grassalkovich I. Antal kegyúr által Máriabesnyőn építtetett lorettói Szent Ház másaként ismert kápolnára. A program kidolgozása 1999-ben kezdődött el. Az eredeti tervek alapján Máriabesnyőn épült volna fel a kis kápolna az épp akkor készülő Mária Múzeum mellett. Nagy Tamás rendfőnök 2000-ben bekövetkezett halála miatt azonban mind a Mária Múzeum, mind a kápolna terve meghiúsult. A kápolnának végül egy gödöllői általános iskola biztosított helyet a saját udvarán, s partner volt ahhoz is, hogy a templomépítészeti foglalkozás sorozatnak otthont adjon. Időközben a kastélymúzeum is átalakításra került, így a programot az intézmény keretein belül tovább folytatni nem lehetett.

A hosszasan magára maradt kezdeményezésnek aztán a pártfogója és szponzora az Architekton Építő és Műemlékfelújító Rt. lett, amelynek köszönhetően 2002-ben felépítették a kápolnát Pomozi István vezető tervező és Gergely Zsolt marketing igazgató irányításával. A program tehát új intézményi keretek között, a Műemlékek Állami Gondnoksága (MÁG) égisze alatt folytatódott, és a felmerülő költségeket, kiadásokat, amelyek a foglalkozásokra fordítottak, az intézmény vállalta.

A bizonytalanságok ellenére ügyeltünk arra, hogy a 2000-2001-es tanévben elkezdett szakmai program folytatódjék az iskolai oktatás keretén belül. A templomépítészeti foglalkozás három fő részből állt: elméleti oktatás (honismeret, múzeumlátogatás, művészettörténeti ismeretek); kézműves oktatás (rajz és technika órák keretén belül); építkezés és templomdíszítés (rajz és technika órák, valamint szabadidő

foglalkozáson a tanulók el tudták helyezni azt a kort, amelyből merítettük ötletünket, vagyis a lorettói kápolnák létrejöttét és történeti-hitéleti hátterüket. A honismereti órához természetesen kapcsolódtak Máriabesnyőn tett templomlátogatások is.

Az egyházi iskolákban a tantárgyak között szerepel a hittanóra, melyben a kereszténység létrejöttét, hitünk alapját (szeplőtelen fogantatás) is tanítják. A hittanórák azonban nem csak egyházi történetekről szólnak, hanem betekintést adnak a példamutató emberi cselekedetek motivációjába és a viselkedés kultúrájába is. Mindehhez nagy vizuális-ikonográfiai segítséget nyújtott a Magyar Nemzeti Galéria Gótikus szárnyas oltárképek című állandó kiállítása. A diákok a rajzóra keretein belül tanulnak a különböző művészeti stílusokról, irányzatokról, a világi és egyházi építészetéről, továbbá kőfaragással, agyagozással és festéssel, rajzolással is foglalkoznak. Ezekre az órákra alapozódott a templom berendezési tárgyainak elkészítése. A technika órán a tantervben szerepelteknek megfelelően tanulnak a házépítésről az alapozástól kezdve a tetőfedésig, amely ismeretek, szerszámfogások, egyéb manuális tevékenységek szintén nélkülözhetetlenek voltak. Ehhez a munkakörhöz kapcsolódik a rézlapok megmunkálása, amelyhez az anyag- és eszközgény mellett szakmai segítséget kaptunk Kovács László kecskeméti iparművésztől.

A programsorozat *Templomépítés* címszó alatt zajlott, jölle-

het az elkészült építmény méreteit tekintve inkább a kápolna megnevezés illik rá. Így keresztelődött el (mind a nevében, mind a tartalmában) a templomépítészeti foglalkozássorozat eredménye Mária Nagyszonyunk Kápolnájává, ahol egyedülállóan jött létre a hét Mária ünnepeinek megjele-
nitése. (Ehhez munkáink során Molnár V. József kutatótól kaptunk segítséget.) Hosszú utat tett meg Mária Nagyszonyunk Kápolnája, amely a lorettói Szent Ház másaként, vagy ahogyan a XVIII. századi kor nevezte, lorettói kápolnaként készült el, és lett belőle az, amivé válni akart a gyerekek csodálatos munkái által.

*A kápolna bejárata
The entrance of the chapel*

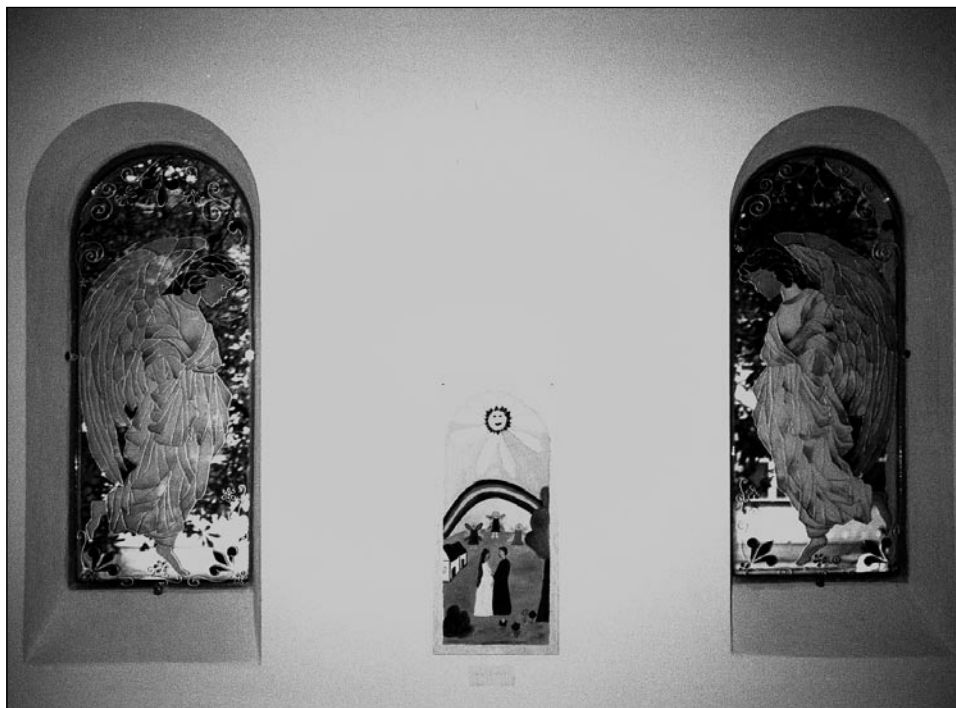
keretén belül). A foglalkozás összeállítása-
kor ügyeltünk arra, hogy az érintett témák kapcsolódjanak az iskolában folyó elméleti és gyakorlati oktatáshoz, valamint a diákok életkori sajátosságaihoz. Ehhez magyarr-
hittan, valamint rajz-technika szakos taná-
roktól kaptam a segítséget.

A felsőtagozatos tanulók a történelem
órákon tanulnak a XVII-XVIII. századi
Magyarország uralkodóiról, kultúrájáról,
hitéletéről, gazdaságáról, politikájáról és
művészetéről. Így a templomépítészeti

*Az oltár a gyerekek alkotásaival
The altar with the children's works*

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik segítettek e kápolna létrejöttét. Különösen nagy tisztelettel és köszönettel tartozom azoknak a kisdíákoknak, akik lelküket megnyitva oly csodálatos alkotásokat hoztak létre, hogy újabb erőt és kitartást adtak és adnak a múzeumi szakmának. S annak is, hogy érdemes a múzeumpedagógiát összekapcsolni az iskolában folyó

*A gyerekek által festett üvegablakok – The stained-glass window, stained by the children
Fotók – Photos: Vajdai Ágnes Viktória*

pedagógiai-nevelési munkával, mert ezzel az élmény erősebb, maradandóbb lesz. Ehhez persze olyan nyitottságot mutató intézményekre és pedagógusokra is szükség van, mint ahogy a gödöllői Szent Imre Általános Iskola és tanárai támogatták a munkánkat.

We Built a Chapel

An interesting church-building educational program for children started in 2000, organised by the Gödöllő Castle Museum. The program consisted of three main parts: the teaching of local history and art history with the help of visiting museums, handicraft education during art lessons and finally building and church ornamenting. The outcome of the program-series is the Our Lady Chapel, which is the replica of the Saint House of Loretto, or the Loretto Chapel.

A kismúzeumok szerepe, feladata, helyzete

Füköh Levente

Igen nehéz helyzetben vagyok, amikor a magyarországi kismúzeumokról, szerepükről, kell beszélnem, mert pontosan az sincs definiálva, mit értünk a kismúzeumok gyűjtőnév alatt. Egy nem szakmai megfogalmazás szerint azok az intézmények tartoznak ide, melyeknek az elmúlt években meg kellett tanulniuk zsákban futni. Komolyra fordítva a szót, a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület ugyan rendelkezik kismúzeumok tagozattal, de ez a tagozat neve ellenére igen heterogén. Megtalálhatók benne a tényleges kis intézmények, mint például Budapest egy-egy kerületéhez kötődő gyűjtemények, ugyanakkor vannak köztük a jelenlegi besorolás szerint országos gyűjtőkörű múzeumok, s még az is előfordul, hogy megyei intézmény is ide

sorolandónak érzi magát. A meghatározás, jobb híján egy munkacímnek az átültetése a hazai gyakorlatba. Az elmúlt években sikeresen zajlottak a holland-magyar nemzetközi együttműködés keretében (Matra Projekt) azok a tréningek, melyeknek célja volt, hogy a napjainkban zajló változások okozta kihívások előtt álló intézmények vezető munkatársaiban egyfajta közös szemléletet alakítsanak ki, az intézmények feladatkörének átalakulásából adódó tennivalók megoldásában nyújtsanak segítséget. Ennek az együttműködésnek a keretében akkor úgy határoztunk a holland kollégákkal, hogy az ún. kis intézmények, vagy ahogyan a tréning angol nyelvén ezt meghatároztuk a „smaller museums” alkalmazottai vegyenek részt. Ennyi a név eredetéről! A névén talán fontosabb a funkció, mert leginkább ezek azok az intézmények, amelyeknek az elmúlt években leginkább át kellett

formálniuk – az adott lehetőségek figyelembevételével – működésük tartalmát. Sarkosan fogalmazva „gyűjteményi raktárból” kultúrateremtő intézménnyé kellett válniuk. Megállapíthatjuk, ezt a változást eredményesen hajtották végre.

A kismúzeumok hagyományos szerepe Magyarországon elég speciális, hiszen mindenki előtt köztudott, hogy évtizedeken keresztül ide jobbra a városokban működő, nem egy esetben „kis nemzeti múzeumként” megjelenő intézményeket sorolták. Ezek a múzeumok – kevés kivételtől eltekintve megyei szervezetekbe vannak tömörítve, s ez messze nem a legideálisabb struktúra – elsősorban helytörténeti jellegűek, s egy meghatározott gyűjtőterületen belül szinte mindent raktáraikba zsúfoltak, zsúfolnak.

Ugyanakkor, s ez nem vitatható el egyik intézménytől sem, a mai szóhasználattal élve regionális intézményekként is

működtek, s ennek megfelelően működési engedélyükben legtöbbször a tájmúzeum meghatározás szerepelt. A legspeciálisabb jellemvonásuk ezeknek az intézményeknek az, hogy egy-egy jól körülhatárolható földrajzi körzetben a tudományos intézmények szerepét is betöltötték, betöltik.

Főleg a rendszerváltást követően szaporodott meg azoknak az intézményeknek a száma, melyek e körből kitörve egy-egy helyi önkormányzat fenntartása alá kerültek. Hogy ez szerencsés-e, arról az utóbbi években megoszlanak a vélemények, az itt dolgozó munkatársak szerint jelentős pozitív változást hozott az intézmények életében. Ugyancsak említeni kell azokat a múzeumokat, melyek az utóbbi évtizedben elvesztették korábbi fenntartójukat, s ma alapítványi intézményként működnek. Talán ezek a magyar muzeológia legmosztóhább gyermekei. Szerencse azonban a szerencsétlenségben, hogy ezek az intézmények többnyire egy-egy kiemelt gyűjtőkör mentén szerveződtek, s így a szakkuratóriumok létrehozása nem okozott olyan nagy nehézséget.

Az utóbbi időben egyre több olyan muzeális intézmény alakul, melynek fenntartója ún. közalapítvány, melyben igen jelentős szerepet játszanak a helyi önkormányzatok. Ezeknek a táborához csatlakozott a „Hamza Múzeum és Jász Galéria Közalapítvány”, melynek működési engedélyét *Hamza Gyűjtemény és Jász Galéria* néven adta ki a minisztérium. Itt jegyzem meg zárójelben, hogy a hazai muzeális intézmények körében uralkodó kissé zavaros helyzetet jól példázza a két név közötti különbség, melyet ugyan a törvényt ismerő szűk szakma helyén tud kezelni, de a közvélemény – beleértve nem egy esetben az írott és elektronikus sajtót is – igencsak heterogén módon használ. Mielőtt a Hamza Gyűjtemény és Jász Galéria szerepét elemezném, érdemes rövid kitekintést tenni, hogyan is működnek másutt az ún. kismúzeumok.

Mivel a fentebb említett holland-magyar együttműködés következtében a legjobban a holland intézményeket ismerem, a példákat innen hoznám. Úgy vélem, nem egy esetben tanulságul szolgálhatnak a hazai muzeális intézmények számára. Hollandiában a kismúzeumok sajátosan a helyi közösség által létrehozott és működtetett kulturális intézmények. Talán hazai viszonylatban igazán analóg példát nem is tudunk felhozni, mert ezek az intézmények, mint ezt a Katwijks Museum példája is igen jól tükrözi, a mi felfogásunk szerint ötvözik a tájház és a művelődési intézmény funkcióját. A Katwijks Museum központi osztatlan tere, igaz szinteltolással, magába foglalja az állandó kiállítás egy részét, és a közösségi teret, mely egyszerre étterem, előadóterem és társalgó, szóval a közössé-

gi lét tipikus színtere. Ez a helyiség biztosít teret a múzeumot működtető helyi lakosságnak közös rendezvényeikhez, melyek között a múzeumi gyűjtőmunkán alapuló élő népművészet kiemelt szerepet játszik. Itt gyűlnek össze azok, akik a gyűjteményi háttérre támaszkodva készítik az ünnepeken, fesztiválokon ma is viselt tradicionális öltözéket, de itt találkoznak a helyi népzene, népdalkincs ápolásával foglalkozók is. Mint alkalmunk volt tapasztalni, ezáltal lesz élő az intézmény, s nem azzal, hogy a távoli vidékek kicsit kívülálló látogatóit szolgálja elsődlegesen. Érdemes ezt figyelembe venni akkor, amikor a hazai felfogás szerint a muzeális intézményekre, mint az idegenforgalom legfőbb letéteményeseire számítanak sok helyen. Magyarországon a hagyományos intézményben a kiállítást helyi és többnyire nem helyi szakemberek állítják össze, melynek aztán a látogatói között a legkisebb létszámmal a település lakossága található meg, s az éves statisztikák összeállításánál sok esetben az arc nélküli látogató előrébb való, mint a rendezvényeket működtető helybéli. Nálunk a múzeum még mindig az az intézmény, ahol csendben kell szemlélődni, mert a teremőr szigorúan ügyel a rendre.

Szerencsére az elmúlt években ez a merev rend már lazulni látszik, de ez nem általános. Sokan a múzeum „múzeum jellegét” féltik a változástól. Az intézmények popularizálása nem tesz jót a tudománynak, vélik, s sajnos az esetek túlnyomó többségében nem járnak messze az igazságtól. A hazai tudományban is, mint mindenütt a világon, érvényben van a „Publish

or perish!” (publikálj vagy pusztulj) elve, s ez alól a kutatóhelyként működő múzeumok sem tudják kivonni magukat. Ennek az ellentmondásnak a feloldása két irányból képzelhető el, egyrészt a helyi kezdeményezésekkel, amire itt Jászberényben igen jó példákat láthatunk, másrészt egy átfogó intézményi struktúra átalakítással, mely határozottan körülhatárolja a tudományt magas fokon művelő, klasszikus értelemben vett múzeumokat.

Ha már a tudománynál tartunk, nézzük meg, milyen egy holland múzeum szakmai felépítése. Előljáróban leszögezhetjük, csak nagyon ritka esetben, s csak az igazán nagyok működnek tudományos intézményként. Számos intézmény található a kismúzeumok kategóriában (ezt a kategóriát ott is ismerik, csak sokkal körülhatároltabban használják). Ezeknek az intézményeknek az élén álló vezető ritka esetben főállású muzeológus, többnyire volunteer, amit nem szívesen fordítanék társadalmi munkásként. Ha azonban az intézmény vezetője főállású muzeológus, a többi munkatárs már biztosan a volunteer-ek közül kerül ki. A már korábban is példaként szereplő múzeumban, s más intézményekben is volt alkalmunk a szakmai, muzeológiai munkát tanulmányozni, megtekinteni a raktárakat, a nyilvántartást, a műtárgyvédelmet. Irigylésre méltó állapotokat találtunk, a tárggyegetesek csoportosításával kialakított szakraktárak szinte mindenütt megtalálhatók, a raktárak a műtárgyvédelmi követelmények messzemenő figyelembevételével kerültek kialakításra, s a nyilvántartás mindenütt elektronikus adathordo-

A Hamza Gyűjtemény és Jász Galéria állandó kiállításának részlete

Detail of the permanent exhibition of the Hamza Collection and Jazygian Gallery

Fotó – Photo: Faragó László

zók, nem egy esetben, a raktári térben elhelyezett számítógépen futtatható. A munkákban részt vevők minden esetben volunteer-ek, akik messzemenő szakmai ismeretekkel rendelkeznek. Itt kell megjegyezni, hogy a szakfelügyelőknek, ill. a Hollandiában honos szaktanácsadóknak igen nagy a szerepük és felelősségük ezekben a munkákban. A regionálisan szervezett, de központosított főállású szaktanácsadók rendszeresen látogatják az intézményeket, s ezek a látogatások jobbra nem protokollárisak, hanem kézzelfogható eredményeik vannak. Előírásaikat, pl. a műtárgyvédelem területén, maximálisan végrehajtják. Ez ma Magyarországon még nem általános, de egyre több pozitív példa említhető nálunk is, amelyet mint szakfelügyelő a saját tapasztalataim alapján is meg tudok erősíteni. Megfontolandó lenne esetleg a jövőben nálunk is a szakfelügyelői hálózatot megerősíteni megfelelő jogi környezettel.

A külföldi kitérő után tekintsük át röviden a helyi lehetőségeket. Maradva Jászberény példájánál, azt kell mondani, hogy a város számára adott egy több évtizedes múltra visszatekintő intézmény, mely ugyan a megyei szervezet tagja, azonban igen hatékonyan vesz részt a szűkebb környezete kulturális életében. Tevékenységét itt nem tisztzem méltatni, de aki kicsit is ismerősen mozog a hazai múzeumi életben, annak számára ez a megállapítás egyértelmű. Hogyan kapcsolódott, kapcsolódhat be ebbe a munkába a Hamza Gyűjtemény és Jász Galéria? Egyrészt azzal, hogy az alapítói szándéknak megfelelően olyan tevékenységet folytat, mely korábban nem tartozott a Jász Múzeum feladatai közé. Nevezetesen,

hogy az alapító szándéka szerint őrzi és feldolgozza a Hamza hagyatékot, másrészt azzal, hogy a terület képzőművészeti múltjának és jelenének alkotásait, dokumentumait gyűjti. Teszi ezt 18 jász településre kiterjedő gyűjtőkörrel.

Az intézmény életében – s ez már nem a hagyományos magyar múzeumi modell – igen jelentősek a közösségi tevékenységek, rendezvények, melynek alátámasztására legyen elegendő megemlíteni a gyűjtemény körül kialakult Képzőművészet-barátok Klubját, a Hamza Stúdió tevékenységét és a nyári képzőművészeti gyermektáborokat. Ugyanakkor annyiban őrzi a magyar specialitásokat is, hogy rendszeresen jelentet meg kiadványokat, melyek nagymértékben épülnek az intézmény tevékenységi körére. Végezetül meg lehet és kell állapítani, hogy Jászberény város önkormányzata igen jelentős kulturális missziót teljesített az intézmény létrehozásával, vállalva azt a kötelezettséget, hogy a közalapítványon keresztül rendszeres anyagi támogatást nyújt azokhoz a feladatokhoz, melyeknek végső célja a Jászsághoz kötődő képzőművészek állandó kiállításának létrehozása.

Úgy vélem, a város a Hamza Gyűjtemény és Jász Galéria fenntartásával s a Jász Múzeum rendezvényeinek támogatásával olyan modellt mutat a hazai múzeumi életben, amely más önkormányzatok számára is példaértékű lehet. Mind a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület, mind a magam nevében kívánom, hogy a Hamza Múzeum a jövőben is folytassa azt az utat, melyet az alapítása óta jár, mert ezzel olyan értékteremtő műhellyé válik, melyet ma joggal vár el muzeális intézményétől

egy település, egy tájegység, egy olyan erős identitással rendelkező etnikum, mint a Jászság.

(Elhangzott a Hamza Gyűjtemény és Jász Galéria működési engedélyének ünnepélyes átadásán 2002. december 14-én.)

The Role, Tasks and Position of Smaller Museums

It is rather difficult to determine what makes a museum small. Even though there is the Smaller Museums' Section of the Pulszky Society, among the members one can find really small museums dealing with the history of a certain district of the capital and country museums with a nation-wide collection interest. Actually the name of these institutions are naturally not as significant as the role they have to play in our ever changing cultural and social environment. Most of the smaller museums' collections are connected to local history, functioning as regional institutions and a great number of them have scientific and scholarly importance. After the transformation of the political system in Hungary many small museums lost their original up-keepers and with the necessity of finding supporters these institutions had to reconsider the role they are to play. There are many examples from abroad, especially from Holland, where small museums have a clear image of themselves and work accordingly. These museums are for the local community and although they are run mostly by volunteers, thanks to the system of consultants registration, preventive conservation and storing are of very high quality. Regarding to Jászberény it is easy to point out that the Hamza Collection and Jazygian Gallery Public Foundation effectively takes part in the cultural life of the town by tending the Hamza bequest and collecting the works of the locality's contemporary art, reacting to the demands and cultural interest of the public in the region.

Nemzetközi kapcsolatok

Betlehemek Selmecebányáról Kiállítás és szimpozium a Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhelyben

Kalmár Ágnes

A Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely kiemelt figyelmet fordít a Kárpát-medence kultúrájának megismerésére és közvetítésére. Az itt élő népekkel szervezett közös rendezvények, kiállítások és szakmai találkozók végigkísérik az intézmény fennállása óta eltelt bő két évtizedet. Mindennek nyomán különlegesen szép és ritkaságnak mondható muzeális értékű játékokkal, sőt tárgyak nagyszabású együtteseivel gyarapodott a gyűjtemény a környező országok szinte mindegyikéből. Olyanokkal, amelyek a készítés különböző helyszíneinek eltérő műveltségét őrzik tartalommal, megformálásban és díszítésben egyaránt.

A Szlovák Bányászati Múzeum Selmecebánya (Banská Štiavnica) és környékének páratlanul gazdag és sokféle tárgyi emléket őriz. Mindezek nehéz és szorgalmas munkáról, számos mesterségről, szegénységről és gazdagságról szólnak.

A Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely a *Fából faragott betlehemek Selmecebányáról* című kiállítással köszönti az ünnepek közeledtét 2003. október 25. – 2004. február 2. között, mely a szlovák Bányászati Múzeum egyik szép gyűjteményét tárja a látogatók elé. Ezzel egy időben együtt jelent meg a muzeá-

Fából faragott betlehem, festett. Ismeretlen szerző, XIX. század második fele, Úrvölgy (Špania Dolina)
Christmas crib carved of wood, painted. Unknown maker, second half of 19th century, Úrvölgy (Špania Dolina)

Fából faragott betlehemi figurák, festett. Ondrej Zorvan, 1900 körül, Tópaták (Banský Studenec)
Nativity figures carved of wood, painted. Ondrej Zorvan, circa 1900, Tópaták (Banský Studenec)

lis intézmény időszaki kiállításait bemutató többnyelvű, új kiadványsorozat első kötete a kiállítást rendező *Eva Lovásóvá* asszony tanulmányával, számos fényképes illusztrációjával. Mindennek alapján megismerhetjük az érintett környék bányászembereinek ezen bibliai ihletésű naiv művészeti alkotásait, melyek többnyire a XIX. század közepétől a XX. század derekáig terjedő időszakban készültek, s amelyek az itt élő emberek életét, annak fontos és meghatározó eseményeit sűrítik.

A többnyire hársfából faragott, színesre festett betlehemek szorosan kötődtek a karácsonyi ünnepekhez, melyeket gyakran éppen ilyenkor ajándékoztak egymásnak. Karácsonykor a betlehemek nem csak a templomokban és a bányások otthonaiban voltak felállítva, hanem a bányák azon földalatti helyiségeiben is, ahol a bányászemberek az ércek kifejtése előtt és a műszakból visszaérkezve találkoztak. Az itt lévő földalatti falmélyedésekbe ugyanis gyakran helyeztek el egyszerűen faragott figurákat.

A Szlovák Bányászati Múzeum gyűjteménye mintegy negyven fából faragott betlehemet

Fából faragott betlehem, festett. J. Macho, 1950 körül, Szentantal (Svätý Antol)
Christmas crib carved of wood, painted. J. Macho, circa 1950, Szentantal (Svätý Antol)

tartalmaz, mellettük kőzetdarabokkal és ásványi ércekkel díszített vagy textilbe öltöztetett figurákat, valamint papírból kivágott betlehemeket is. Mindebből 19 együttes látható most Kecskeméten 6 festménnyel kísérve, mely utóbbiak egyes betlehemek kiegészítő-, díszítőrészei voltak. A két-három méter hosszú, húsz-hatvan centiméter széles akvarellek, tempera- vagy olajfestmények Hont megye északi térségének helyi sajátosságai közé tartoznak, és a környékbeli pásztorok életének jeleneteit ábrázolják. Megfestették a bárányok

legeltetését és őrzését, a fejést, a sajtőzést, a vajköpülést és a gyapjúvágást, de megfestették a szórakozó pásztorokat is hangszereikkel, a tűz körül iszogatva.

A fából faragott betlehemek, valamint a pásztorszállások festményei között egyaránt találhatóak ismeretlen szerzők és ismert alkotók művei. Készítésük hagyománya napjainkban is él Selmechányán és a környék kisebb településein egyaránt. A vidék faragóhagyományai hozták létre a közeli Hegybánya-Szélaknán – ma Hegybánya (Štiavnica)

Bane) – az Osztrák-Magyar Monarchia idején a gyermekjátékok gyártására alapított tanműhelyt, ahol hivatalosan 1887. április 18-án kezdődött el a tanítás. A sokalakos betlehemekben megjelenő kicsinyített világ rendkívül közel áll a játékokhoz, de a betlehemet faragó bányász is gyakorta fabrikált különböző alakocskákat a gyermekek számára.

Az iskola története több nemzet történetének szerves része. Éppen ez indított engem, a magyarországi játékok történetének kutatóját arra, hogy a kiállítás megnyitójának napján (2003. október 25-én) előadások keretében ismertessük egymás számára az érintett területen folytatott tanulmányainkat, és ehhez fűződő gondolatainkat. Ennek keretében Eva Lovasová történész a kiállított betlehemekről szolt bővebben, valamint a Hegybánya-Szélaknai Gyermekjátékkészítő Tanműhely 1921 utáni történetéről. Az ezt követő előadások a szlovák vendégszakemberek számára nyújtottak sok újdonságot. Magam egy közelmúltban folytatott levéltári kutatásról számoltam be, melynek témája szintén a pjerg-szélaknai játékforgás oktatásának története volt. A kivételes művelődéstörténeti anyag mind szlovák, mind magyar nyelven kiadásra kerül a közeljövőben. Tészabó Júlia művészettörténész az említett tanonciskolát a korabeli magyar sajtó tükrében mutatta be. Miszory Franciska szakfordító, a selmechányai tudós Péch Antal, az utolsó felvidéki bányagróf és egykori országgyűlési képviselő dedunokájaként közvetlen élmények alapján beszélhetett dedapjáról, aki az Osztrák-Magyar Monarchia idején alapított faragóiskola első pártfogója volt, s akitől nemzedékeken át fennmaradt selmechányai játékforgványokat

Papírbetlehem. Štefan Knopp, 1921, Úrvölgy (Špania Dolina)
Paper Christmas crib. Štefan Knopp, 1921, Úrvölgy (Špania Dolina)

magyar történelemben betöltött szerepéről szólt, Kéthely Nagy Sándor földmérnök pedig az egykori selmeci diákszokások Magyarországon való továbbéléséről tájékoztatta a résztvevőket.

Mindezzel nem zárult le az érintett intézmények közötti együttműködés, hiszen 2003. november 11-én a Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely játékgyűjteményéből nyílt kiállítás

Papírbetlehem. Ismeretlen szerző, Hegybánya (Štiavnické Bane)

Paper Christmas crib. Unknown maker, Hegybánya (Štiavnické Bane)

„Pásztor szállás”, festmény. Ismeretlen szerző, XX. század eleje, Hegybánya (Štiavnické Bane)

„Shepherd's shelter”, painting. Unknown artist, early 20th century, Hegybánya (Štiavnické Bane)

örökölt. A mívesen faragott, jó állapotban lévő, kerek talpakra rögzített, 110-120 éves festett állatfigurák meglete igazi meglepetést jelentett a jelenlétüknek, mivel más fennmaradt tárgyat nem ismerünk az egykori iskola készítményei közül, melyek a XIX. század végének szinte minden iparműkiállításán sikerrel szerepeltek.

A kiállítás megnyitását követő szakmai rendezvényt még két körültekintő és izgalmas előadás tett teljesebbé. Bihar Mária néprajzkutató és történész a felvidéki bányavárosok

„Pásztor szállás”, festmény. Oswald, XX. század eleje, Hegybánya (Štiavnické Bane)

„Shepherd's shelter”, painting. Oswald, early 20th century, Hegybánya (Štiavnické Bane)

Fotók – Photos : Ing. Lubomír Lužina (Szlovák Bányászati Múzeum)

Selmecbányán, a Szlovák Bányászati Múzeum egy intézményében, az Óvár egyik hatalmas termében, melyet a kecskeméti munkatársak hagyományos játékok készítésének tanításával kísérték. Ez a kiállítás 2004. január 6-ig látható.

Lásd még – See also: Képmelléklet I.

Christmas Cribs from Selmecbánya Exhibition and Symposium at the Szórákaténusz Toy Museum and Workshop

The Slovakian Mining Museum preserves the material cultural heritage of Selmecbánya (Banská Štiavnica) and its vicinity. One of the most interesting group of its objects is the collection of Christmas cribs, which were closely connected to the lives of the miners, since these cribs, usually carved from lime, were given as presents and were set up not only in churches or in the homes of the miners but in the mines as well, in underground galleries where the miners met before or after working. In the exhibition opened at the Szórákaténusz Toy Museum and Workshop in Kecskemét in October 2003 19 cribs are displayed, along with 6 paintings, which were supplementary parts of the cribs. The tradition of crib making exists even today in Selmecbánya and the surrounding settlements.

Az Öntödei Múzeum vándorkiállítása Szlovákiában

Klug Ottó

Az Országos Műszaki Múzeum Öntödei Múzeuma 2002-ben vendékiállítást rendezett művészi igényű öntöttvas tárgyai-ból. A kiállítás tematikáját Lengyelne Kiss Katalin dolgozta ki, mely felöleli az 1860-1920 közötti magyar öntöttvasművesség fénykorában Magyarországon gyártott fűtésre, háztartási célra és lakásdíszként szolgáló tárgyakat. A közel száz darabból álló kiállítási anyag 15 művészi igényű öntöttvas kályhát tartalmaz, közöttük az „energiatakarékos” ún. Bólyai-kályhát, a felvidéki és erdélyi vasöntődékben készült kisebb-nagyobb töltőkályhákat, néhány ún. főzőkályhát, melyek ételmelegítésre is alkalmasak voltak. A díszítőmotívumok e tárgyaknál igen változatosak: vadászjelenetektől szecessziós virágokig, bányászjelvénytől solymászat ábrázolásáig terjedtek. Több kályhán művészi keretben jelenítették meg a gyártás helyét (pl. Kassa, Dolha, Anina).

A kiállítás másik kollekcója a 16 darabból álló lépcsőházi korlátelem- és erkélykorlát-díszítmény, amelyek egy része vetezkedik a kovácsoltvasból készült hasonló tárgyakkal. A korlátelemek díszítése valamivel egyszerűbb, mint a kályháké, hiszen ezeknél a funkciónak meg kellett előznie a látványt. A háztartási eszközöket egy öntöttvas elemekből készült kétkarú konyhamérleg, két faszénnel hevített vasaló, két mozsár, egy áttört mintázatú vasalóalátét és egy szarvasbogarat utánzó csizmahúzó képviseli. Ezek a „konyhai eszközök” mindig önálló vitrinben nyertek elhelyezést. A lakószobadíszek közül a gyertyatartók és a petróleumlámpák mellett a tinta- és íróeszköztartók (kalamárisok), asztali levélnehezékek és szobrocskák sora érzékelteti, hogy milyen sokféle célra használták az öntöttvasat. A szobadíszek között külön helyet foglalnak el a tálak, pl. a levélmotívumos, áttört gyümölcsöstál, vagy a páfránylevél alakú tál, továbbá a művészi falitányérok, amelyek már súlyuk miatt sem voltak alkalmasak asztali használatra.

Az öntöttvas tárgyak művészi kivitelezése nehéz, mert igen precíz formázást és öntést igényel. Az öntöttvas maga rideg és törékeny, ezért öntés után már nem lehet megmunkálni, csak tisztítani. Ez a tény megnehezíti a formázást, pontosabban nagyobb követelményeket jelent a formakészítésnél. Tulajdonképpen ez az oka annak, hogy a történelmi Magyarországon nem minden vasöntöde foglalkozott

művészöntéssel. A művészi tárgyakat készítőik közül is kiemelkedik a két munkácsi, továbbá az aninai (Erdély) és a Kassahármori öntöde.

A vándorkiállítássá alakított anyagot először Magyarországon Zalaegerszegen, Barcson, majd Tamásiban és Dunaújvárosban mutattuk be, ez volt a felkészülés a

Szekrény alakú kályha. Kassa, 1880 körül

Boot stove. Kassa, circa 1880

Fotó – Photo: Hajdú József

külföldi kiállításra. Az öntöttvas dicsérete című vándorkiállításunk első szlovákiai helyszíne Selmečbánya volt, ahol a Szlovák Bányászati Múzeum az állandó kiállítása melletti gótikus teremben mutatta be anyagunkat. A közel négy hónapos kiállítást sok százan nézték meg. A selmečbányai kiállítást más múzeumok képviselői is megtekintették, így jöttek sorra az ajánlatok Szlovákia más városaiban való bemutatásra. A Rozsnyói Bányászati Múzeum főtéri kiállítótermében kaptunk két hónapra helyet, ahol 2002 őszén több mint 800 látogatója volt az öntöttvas dicséretének. Innen 2002 decemberében Kassára vándorolt a

kiállítás, ahol a Szlovák Műszaki Múzeum ugyancsak főtéri szárnyában közel három hónapig lehetett látogatni. Itt is bő ezer látogatót regisztráltak.

2003 márciusában áttelepítettük az anyagot Tóketerebesre, ahol a volt Andrásy-kastély (most Honismereti Múzeum) emeletén kaptunk helyet. Április végén Nagymihályiban mutattuk be újabb két hónapig anyagunkat. A Sztáray-család régi kastélyában, két teremben állítottuk ki a kályhákat, és az ablakmélyedések üveglapokkal való igen ügyes lezárása révén kialakított vitrinekben helyeztük el a kisebb tárgyakat. Ezt követően meghívást kaptunk a Szlovák Nemzeti Múzeumtól pozsonyi bemutatásra. A Szlovák Nemzeti Múzeum vándorkiállításunkhoz csatlakoztatta a kassai Szlovák Műszaki Múzeum részéről átadott mintegy 40, ugyancsak öntöttvas tárgykból álló gyűjteményét, ezzel tematikailag sokszínűbbé téve a közös bemutatót. A két múzeum hosszú évek óta baráti, szakmai együttműködést folytat, mindketten tagjai a Közép-európai Műszaki Múzeumok Uniójának (MUT). A közös kiállítás július 7-én nyílt meg a főváros központjában álló épületben, ahol szeptember 21-ig fogadta a nagyszámú érdeklődőt.

Az eddigiek alapján megállapíthattuk, hogy az Öntödei Múzeum anyaga mind kivitelében, mind összeállításában és elhelyezésében sikeres, vonzotta a látogatókat, és az emlékkönyvi bejegyzések szerint a látottak maradandó élményt nyújtottak mindazoknak, akik megtekintették az öntöttvas dicséretét. Ezzel a kiállítással, amelyet Lengyelne Kiss Katalin rendezett Huszics György, Gécz Dezső, Kakas Géza és Káplán György közreműködésével, sikerült az Öntödei Múzeum nevét a határon túl is ismertté tenni.

The Travelling Exhibition of the Foundry Museum in Slovakia

In 2002 the Foundry Museum organised a travelling exhibition, presenting a selection of the artistic cast-iron objects of its collections. The works displayed were made between 1860 and 1920, the golden period of Hungarian cast-iron industry, used as household utensils, tools of heating, or as ornaments of interiors. Probably the most spectacular pieces of the collection are the 15 cast-iron stoves with sumptuous decoration, varying from scenes of hunting to flower-shaped ornaments. The exhibition was first opened in Zalaegerszeg and other Hungarian towns, then in three Slovakian venues, including the Slovakian Technical Museum in Kassa (Kosice) and the Slovak National Museum in Bratislava.

Transzparens múzeum

A berlini Német Történelmi Múzeum új épülete

Ébli Gábor

Berlinben megnyílt a Deutsches Historisches Museum új, időszerű kiállításoknak otthont adó épületszárnya. A négyemeletes épület az Unter den Linden-re néző Zeughaus kibővítése a hátsó front felé, a Múzeum-sziget irányában. Belső folyosó köti össze a Zeughaus barokk főépületével, ahol 2004 végére várható az állandó kiállítás megnyitása.

A Német Történelmi Múzeumot eredetileg a Reichstag mellé tervezték; 1988-ban az olasz Aldo Rossi terve kapta az első helyet a pályázaton. Az újraegyesítést követően azonban megszűnt a volt kelet-német Museum für Deutsche Geschichte, s ennek főépületét az immáron közös történelmi múzeum kapta meg. Ekkor kérték fel a kínai származású amerikai építész, I. M. Pei-t a Zeughaus átalakítására és kibővítésére.

Pei 1917-ben született Kantonban, s a Massachusetts Institute of Technology-n végzett építészként. Ezután Breuer Marcel tanítványa volt a Harvardon, majd Walter Gropius-hoz nyújtotta be mestermunkáját 1947-ben. Pályáját azóta számos középület fémjelzi, amelyek közül önálló csoportot alkotnak múzeumi projektjei. Stílusosan ezeknek dokumentációjából nyílt meg a berlini épület egyik első időszerű tárlata.

A két legismertebb Pei-féle múzeumi átépítés a washingtoni National Gallery és a párizsi Louvre. Az előző világos szerkezetéről, nemesen egyszerű anyaghasználatáról lett híres, míg az utóbbi középpontjában az üvegpiramis áll. A Berlinben most elkészült megoldás e két koncepció ötvöze, amely egyértelműen magán viseli Pei „építési aláírását”.

Nagyvonalúan tervezett, világos, ám matt lapokkal borított az épület fő szerkezetének külseje és belseje. Ezt óriási üvegfelületek egészítik ki, a bejárat egy háromszintes üvegszpirálban csúcsosodik ki. Az üzenet nyilvánvaló: Pei átlátható múzeumot tervezett, amelynek formái programot adnak az intézmény tartalmi munkájának. Hiszen aligha van kényesebb muzeológiai kihívás ma Európában, mint új nemzeti történelmi múzeumot létrehozni, különösen Németországban. Nem véletlen, hogy a főépület világosan tagolt, késő barokk, erősen klasszicizáló szerkezete is érintetlenül megmarad, s udvarát csupán egy

üvegtetővel fedik be. Mind az állandó, mind az időszerű bemutatók otthona építészetében szinte parancsolóan arra utal, hogy a történelem múzeumi reprezentációja ideológiai misztifikációtól mentes, lehetőleg mindenki számára áttekinthető és befogadható legyen.

Pei munkája szorosan kapcsolódik a német felvilágosodás hagyományához és az annak aktualitásáról folyó filozófiai vitához is. Hitvallása Jürgen Habermas gondolataival rokon, amennyiben a maguk eszközeivel mindketten azt sugallják, a felvilágosodás és a modernitás célkitűzései nem a történelmi múlthoz tartoznak, hanem ma is érvényesek, s ebben a németek kezdeményező szerepe nem vitatható el, a huszadik század minden szörnyűsége ellenére sem. Ezt jelképezi a spirál, a haladásba vetett hit szimbóluma, amelynek révén az új múzeumi épület olyan központi fontosságú építészeti alkotásokkal rokonítható, mint a Harmadik Internacionálé emlékműve vagy éppen a New York-i Guggenheim Museum. Külön jelentőséget tulajdonít e programnak, hogy az új épület a Schinkel-féle Altes Museum tőszomszédságában található, s így annak klasszicista, arányosságában a rációt hangsúlyozó tervezői koncepcióját

is feleleveníti. Így születik meg az építészeti kapcsolat Berlin legelső, százhetven évvel ezelőtti és mai, legújabb múzeumi épülete között.

Irodalom

Kretzschmar, Ulrike ed.: I. M. Pei – Der Ausstellungsbau für das Deutsche Historische Museum Berlin. München, Prestel, 2003. 96 p, 160 reprodukció.

A Transparent Museum The New Building of the German History Museum, Berlin

A new wing of the Deutsches Historisches Museum has been opened, to host the new temporary exhibitions of the museum. The Zeughaus, the main building was rebuilt and enlarged as a result of a large project initiated in 1988, led by the famous Chinese-American architect I. M. Pei, who has been well-known for his other, similar achievements, including the rebuilding of the National Gallery in Washington and the Louvre in Paris. A lot of transparent, glass structures were incorporated into the building, which bears a symbolic meaning as well, namely, the importance of the simple, conceivable, transparent representation of history by the museum.

Becsület és kötelesség – Deák Ferenc emlékezete A Göcseji Múzeum emlékkiállításáról

Molnár András

A Deák évforduló legszínvonalasabb emlékkiállítását dr. Hiller István, a nemzeti kulturális örökség minisztere nyitotta meg 2003. szeptember 19-én Zalaegerszegen, a Göcseji Múzeum időszakos kiállítótermében. A hazai bölcsének, illetve a kiegyezés szülőatyjának alakját, magánéletét és közéleti tevékenységét egyaránt felidéző, november 16-ig megtekinthető időszakos kiállítás címét tekinthetjük akár Deák Ferenc hitvallásának is. *Becsület és kötelesség* parancsolt kitartást és állhatatosságot a pozsonyi országgyűlésen eluralkodott pártoskodástól viszolygó fiatal Deáknak; az 1840-es évek derekán, amikor pesszimizmus lett rajta úrrá, szintén a becsület és kötelesség tartotta meg az ellenzéki mozgalom élén, végül 1848 tavaszán ugyancsak a becsület és kötelesség kényszerítette, hogy vállaljon szerepet Batthyány kormányában.

A zalaegerszegi kiállítás elegáns és mértéktartó, ugyanakkor kellőképpen ünnepélyes színvilága Zala megye ősi címerének zöld-arany színeit idézi. Az installáció alapszíne azonban leginkább azért lett a zöld, mert az a reménység színe, és Deák Ferenc számos alkalommal – kiváltképp ellenzéki helyzetben – a reményt testesítette meg az ország közéletében. Deák töltötte meg a szíveket hittel és reménnyel, amikor az 1830-as években a felségárulással vádolt politikai foglyok kiszabadításáért küzdött az ellenzék; 1840-ben fejet hajtott előtte az egész reformtábor, néhány évvel később, a pártalakítások időszakában őt tekintették a szabadelvűek lehetséges vezérének, továbbá Batthyány Lajos is tőle remélt támaszt és segítséget miniszterelnöki munkájához. Deákra figyelt, őbenne bízott az ország az önkényuralom idején, és a megbékélés reményében tőle várt útmutatást az 1860-as években is.

Az emlékkiállítás természetesen nem vállalkozhatott Deák gazdag életművének, maradandó értékű szellemi örökségének teljességre törekvő bemutatására, csupán az életút azon állomásait, a történelmi személyiség és a magánember azon vonásait jeleníthette meg, amelyek leginkább megragadhatóak voltak a fennmaradt tárgyi, képi vagy írásos relikviák segítségével. A tárlat nem pusztán a kiegyezést létrehozó Deák Ferencet igyekszik bemutatni, hanem arányosan az életpálya

*Deák Ferenc Angol Királynő-beli lakosztályát idéző enteriőr
Interior evoking the suite of Deák Ferenc in the Queen of England Hotel*

egészét: a pályakezdő fiatal zalai jogászt, a reformkor ellenzéki vezéregyéniségét, a '48-as minisztert, az önkényuralommal szembeni kitartásra buzdító politikust, és természetesen a rendkívül rokonszenves magánembert is. Az életút egyes állomásainak háttérben megjelenik a család, rokonság és baráti kör, az a szűkebb vagy tágabb környezet, melyben élt, és amely hatással volt Deákra.

Az évfordulós rendezvények sorába illeszkedő, és a helyi önkormányzatok (Zala Megye, Zalaegerszeg Megyei Jogú Város) mellett a Nemzeti Kulturális Alapprogram, valamint a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Nemzeti Évfordulók Titkársága által is támogatott zalaegerszegi kiállítás a valaha létrejött egyik legjelentősebb Deák emlékkiállításnak tekinthető. Deák Ferenc egész életművét ilyen teljességgel és részletességgel, lehetőség szerint eredeti dokumentumok segítségével bemutató tárlatot – tudomásunk szerint – még soha, sehol nem rendeztek, csupán a fővárosi közgyűjtemények Deák emléktárgyait állították ki néhány alkalommal, leginkább csak a kiegyezésre emlékeztetve.

A kiállított festmények, metszetek, könyvmotok és fotók, sajátkezű kéziratok, térképek, könyvek, hírlapok és más nyomtatványok, ruhadarabok, személyes használati tárgyak és bútorok, valamint szerszámok és faragványok zömében mind Deák személyéhez

fűződő eredeti, éppen ezért egyedi és értékes relikviák. A kiállítás törzsanyagát a zalai közgyűjtemények – a Göcseji és a Balatoni Múzeum, a Zala Megyei Levéltár és a Deák Ferenc Megyei Könyvtár – Deák emlékei adják. Mellettük láthatók a Magyar Nemzeti Múzeumban és a Budapesti Történelmi Múzeum Kiscelli Múzeumában őrzött Deák hagyatékok válogatott darabjai, valamint más közgyűjtemények, továbbá több magánszemély (köztük a Deák család tárnoki ágának leszármazottai) féltve őrzött, becses emlékei. A kiállítás külön érdekessége, hogy Deák Ferenc tárgyi és írásos hagyatékának számos, mindeddig rejtve maradt darabja most kerül először a szélesebb nyilvánosság elé.

A kiállítás kronológiai rendben, Deák életútját követve mutatja be az alapos előkészületek után, olykor több évi kutatómunkával összegyűjtött relikviákat. Az előtérben Deáknak 1861-ben a zalaegerszegi vármegyeház számára megfestett egész alakos képmása (Györgyi Alajos impozáns alkotása), valamint a Deák család címerének és családfájának rekonstrukciója látható. Itt kapott helyet a fiatal Deák Ferenc arcvonásait elefántcsontlapon megörökítő kis miniatűr, Johann Clarot különleges festménye is, amelyet a győri Xántus János Múzeum bocsátott a kiállító rendelkezésére.

A családi indíttatással, az iskolákkal és

ifjúkori barátokkal foglalkozó első részben látható többek között a Deák család címerével díszített ezüst cukortartó, és a Kisfaludy Sándornak – költői nevén Himfynek – ajándékozott, Deák Ferenc által 1830-ban faragott bot. Az ezt követő reformkori szobabelső a nevezetes kehidai kúria egykori berendezését idézi. Az üveges vitrinben Deák Ferenc ifjúkori olvasmányai, ill. mindazok a könyvek láthatók, amelyek egykor megtalálhatók voltak Deák könyvtárában. Az enteriőr háttéréül szolgáló paraván túlfoldalán egy ritkaság rejtőzik: a felravatalozott Deák Antalt ábrázoló litográfia (az egyetlen ismert kép Deák Ferenc bátyjáról), és ennek eredeti kő nyomódúca.

Deák Ferenc Zala megyei politikai pályakezdetét, a vármegyei tisztségeket, azután pedig a reformkori országos közélet és a pozsonyi országgyűlési tevékenység időszakát elsősorban eredeti kéziratok jelenítik meg,

*A kehidai dolgozószobát idéző szobabelső – Interior evoking the study in Kehida
Fotók – Photos: Zóka Gyula*

Zala megye hölgyeitől a „Haza Attyának” ajándékozott karosszék a hagyatékából származó kisasztallal

Armchair given as a gift to the “Father of the Nation” by the ladies of Zala county, with side-table from the bequest

de itt látható Deák első, 1836-ból származó, Szakmáry József-féle arcképe, valamint az 1840-ben tisztelői által készített országgyűlési díszalbum is. Eredeti litográfiaiból és metszetekből álló arcképcsarnok jeleníti meg a kehidai kúria neves vendégeit, köztük Széchenyi István grófot, Wesselényi Miklós bárót, Kossuth Lajost és Vörösmarty Mihályt. A következő vitrinben és tablón főként az igazságügyi miniszterség kézíratos vagy nyomtatott dokumentumai, valamint az egyik miniszteri pecsétnyomó kaptak helyet. A Vörösmarty árvákkal kapcsolatos levelek és más dokumentumok – így pl. a Vörösmarty

Ilonának ajándékozott, dedikált imakönyv – már az 1850-es éveket, a kehidai birtokeladást és a Pestre költözést idézik.

A kiállítás egyik fő látványossága a Deák Ferenc Angol Királynő szállodabeli lakosztályát megjelenítő enteriőr, ahol az asztalon Deák nappali szobájának eredeti használati tárgyai láthatók. Egykorú arcképek mutatják be Deák neves pesti vendégeit, azokat a közeli barátokat, akik szinte naponta megfordultak az Angol Királynő szállodában. Köztük látható Eötvös József báró, Csengery Antal, Szalay László, Kemény Zsigmond, vagy Horváth Boldizsár képmása. A továbbiakban az 1861-es országgyűlés, majd pedig az 1854 után Deák második otthonának tekintett Pusztaszentlászlóval kapcsolatos emlékek következnek. Közülük feltétlenül említést érdemel „A Haza Attyának Zala megye hölgyeitől” 1866-ban ajándékozott, és a Deák család címerével díszített, gyönyörűen hímzett bőr karosszék, valamint a híres arany óralánc, amelyet Deák Batthyány Lajostól kapott, az 1863-as nevezetes betyárkalandban még megmenekült, később azonban a múzeumból ellopott órájának tartozéka. Természetesen e kiállításból sem hiányoznak a kiegyezés előkészítésére és megalkotására vonatkozó dokumentumok, így látható pl. a Húsvéti cikk, a kiegyezési törvények és Kossuth Kasszandra-levelének egy-egy eredeti példánya is.

Deák utolsó éveit, betegeskedését és halálát idézi többek között a homeopátiás gyógyszerkészlet, az utolsó szivar, és a cipruság, amelyet az emigráns Kossuth küldött Deák koporsójára. A Deák kultuszra utaló tárgyakal, köztük a tisztelői nevét megőrkítő ezüst

koszorúval záruló kiállítás anyagát Székely Bertalan és Than Mór Deákról festett arcképei, valamint a terem közepén elhelyezett vitrinekben látható személyes használati tárgyak (kalap, esernyő, nyakkendő, sétabot, kulacs, erszény és pohár), faragószerszámok és Deák saját kezű fafaragványai (levélnehézékként használható gyümölcsök és papucsok, címer és bűvös kocka) teszik teljessé. A tablók feletti frízben látható képek Deák Ferenc életének egyes helyszíneire utalnak, és a Zala Megyei Levéltárban készülő emlékalbum anyaggyűjtéséből származnak.

A tartalmas, gazdag és izléses emlékkiállítást a Göcseji Múzeum muzeológusa, Béres Katalin tervezte és rendezte, a reprodukciókat és a fényképnagyításokat Zóka Gyula készítette, a kivitelezésben pedig mintegy húszfőnyi, zömében múzeumi szakembérgárda működött közre.

Lásd még – See also: Hátsó borító – Back Cover

Honesty and Duty – Ferenc Deák’s Memory Exhibition in the Göcsej Museum, Zalaegerszeg

In the framework of the celebration of the 200th Deák-anniversary a temporary memorial exhibition was dedicated to his personal and public life in the Göcsej Museum, Zalaegerszeg. Zala County had a special place in the life of the Deák family; the colours of their coat-of arms are dominant in the exhibition design, anyway, green is the colour of hope, another concept which determined Deák’s activities throughout his life apart from those two quoted in the title of the exhibition, which can be considered the most complete of all the shows that have been set up until now.

Az idő hangja

Kiállítás az Iparművészeti Múzeumban

Békési Éva

Az Iparművészeti Múzeum Ötvös Osztálya 2002 decemberében a gyűjtemény különleges óraszerkezeteiből rendezett kiállítást.

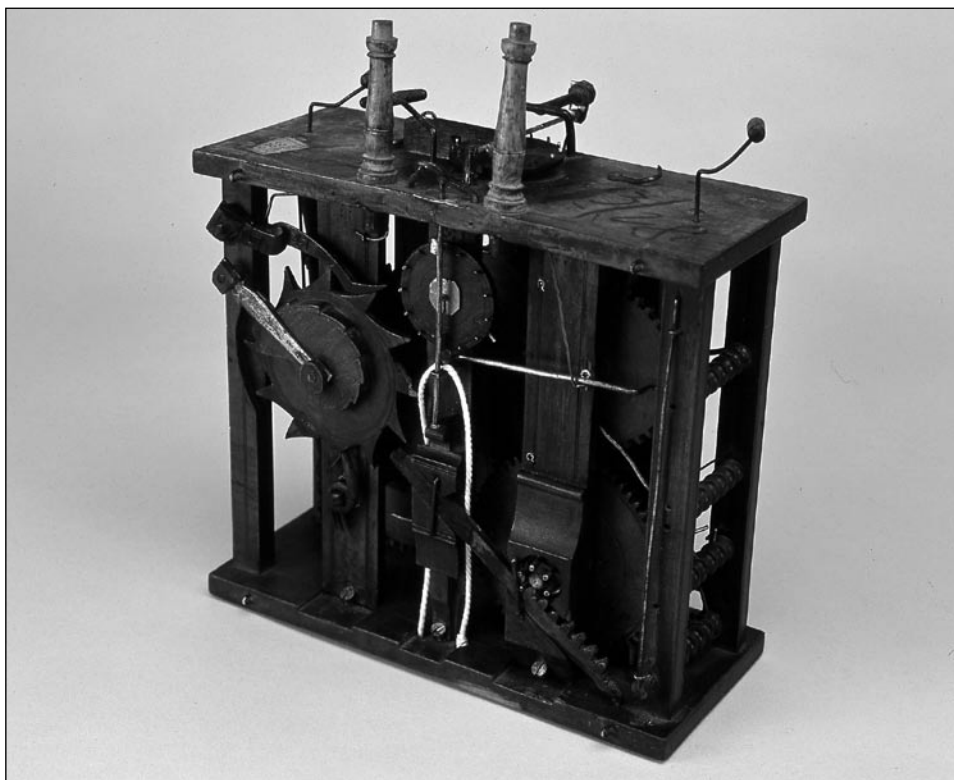
Az időmérés történetét több szakaszra oszt-hatjuk. Egykor az idő múlását a természetben lejátszódó, periodikusan ismétlődő jelenségek alapján mérték. Az első ilyen megfigyelhető jelenség, a nappal és az éjszaka, a világosság és a sötétség változása volt. Az idő természete-tes egysége a nap, melyet két részre, nappalra és éjszakára osztottak. A kétszer tizenkét órás napfelosztás eredete a Kr.e. XVI. századra vezethető vissza. Az ókorban három különböző elven működő órátípust használtak: a napórát, a vízórát és a homokórát. Ezeket nevezik egyszerű időmérőknek, amelyek azonban fo-lyamatos időmérésre alkalmatlanok voltak.

Változást a kerek óra feltalálása jelentett. Az európai hagyomány II. Szilveszter pápának (930-1003) tulajdonítja a gépóra feltalálását. Más források szerint ugyanekkor Kínában már vízierővel meghajtott kerékgátlású órák működtek. Kerékgátlású órák az a szerkezetet nevezték, amelynél a szabályozó (lengő rendszer) mozgása során energiát veszít, amelyet folyamatosan pótolni kell. Az első keréken alkalmazott forgató erő (súly vagy rugó) az egész rendszert mozgásba hozza,

és mozgásban tartja a hajtóerő kimerüléséig. Az időmérésre alkalmas egyenletes változást fogaskerék-rendszer alkotja, melynek kerekai a rajtuk lévő fogak különböző száma következtében áttételt alkotnak. Valamely kerék tengelyére erősített mutató szög elfordulásából következtethetünk az eltelt idő tartamára. Ez az elv működteti a kerek órákat, és a legkorábbi hajtóerő, a súly még ma is használatos az inga-óráknál. Mivel azonban az állandó erő hatása gyorsuló mozgást idézne elő, az egyszerű ke-rekátétel nem alkalmas egyenletes mérésre. Ezért volt szükség az ún. gátlószerkezet alkalmazására, amely a gyorsulást megakadályozta és a mozgást egyenletessé tette.

Az óraszerkezet története, szűkebb értelemben véve, a gátszerkezet fejlődésének története. Az órárok – feltalálásának mintegy öt évszázada alatt – különböző rendszerek tökéletesítésére törekedtek, amelyek között gyakran igen szelle-mes megoldásokat találunk. Mindannyiukat az a cél hajtotta, hogy minél pontosabb szerkezetet készítsenek. A középkori órákésítés sokáig az ókor hagyományait folytatta. A kezdetekben a nap-, a víz- és a homokórát alkalmazta, gyakran pompás művészi köntösbe öltöztetve. Minőségi változást a kerek óra feltalálása jelentett, de pontos adat arról, hogy ki készítette az első mechanikus szerkezetet, nincs. Írásos források szerint az első európai gépórát (toronyórát) Londonban állították fel 1288-ban.

Falióra. Schwarzwald, 1741 – Wall clock. Schwarzwald, 1741

Kereszt alakú függőóra hegyikristály tokban. Német, XVIII. század eleje

Cross-shaped pendentive watch in mountain crystal case. German, early 18th century

Ugyancsak írásos források említik a londoni Dover kastély 1348-ból származó óráját. 1354-ből származik a strassburgi Münster első kerek órája, 1356-ban készült a nürnbergi Sebaldus templom déli tornyának órája. Viszonylag ép-ségben megmaradt a salisbury-i (Anglia 1386) toronyóra szerkezete. A toronyórák egy évszázad alatt egész Európában elterjedtek.

Az időmérő szerkezetek páratlan fejlődése a XIV. században kezdődik. Név szerint alig néhány mestert ismerünk e korból, azt tudjuk, hogy szerzetesek voltak. Egy 1329-ből származó adat szerint Niclaise de Bruges órákészítő mesterről értesülünk egy szerzetesi levéltár anyagából. A túlnyomó részben nagy méretű toronyóra szerkezetek már tartalmazzák nap-jaink óraszerkezetének lényeges elemeit, energiátárolót, fogaskereket, gátszerkezetet, szabá-lyozót és ütőszerkezetet. Számlapjukon csak óramutató volt. Mivel ezek elhelyezésükből adódóan a nagy nyilvánosság számára ké-szültek, már első megrendelőik kifogásolták, hogy sötétben, illetve köd esetén nem látták a számlapot. Ezért kezdetben csak óránként, egy hangjelzéssel jelezték a múlt időt. Ebből adódóan, ha hosszabb időtartamot akartak mérni, különböző bonyolult módszerekkel kellett kiszámolniuk a hangjelzések számát. A megoldás hamarosan megszületett a lyukkár-tya „ősenek”, a tapintó illetve felsikló tárcsának

az alkalmazásával. Ez mindig annyi ütést vezérelt, amennyit az óra mutatott. Pontosság szempontjából elmaradtak a napórától, ezért gyakran együtt alkalmazták őket. Így ha süített a nap, korrigálni lehetett az időeltérést. Az ekkor készült órák egyedi készítésűek voltak. Megrendelőik uralkodók, főurak és főpapok; mestereik a korai reneszánsz művészideáljának megfelelően polihisztorok. Többségük orvosként, csillagászként működött.

A XV. század díszórái torony formájúak, alkotóik a korabeli inventáriumok tanúsága szerint – éppúgy mint a toronyóráknál – a lakatos mesterek közül kerültek ki. A XVI. század elejéig csak helyhez kötött, súlyhajtású konzol- és falórák készültek, amelyek foliot szabályozóval működtek. A XVI. század az óratörténet szempontjából jelentős előrelépést mutat. Még ekkor is készülnek gótikus kezes órák, de mellettük új típusok is megjelennek, amelyek hamarosan kiszorították elődeiket az új találmány, a hajtórugó alkalmazásával. A szakirodalom korábban Peter Henlein nürnbergi lakatosmester nevéhez fűzte a hajtórugó felfedezését, később kiderült, hogy már 1430 körül ilyen típusú, rugóval hajtott, kéttornyú gótikus díszórát rendelt Jó Fülöp burgundi herceg (Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg). A készítő neve ismeretlen. Az óra nyitott szerkezetű, áttört oromzattal, baldachinos fülkékkel, támivekkel és fiálékkel díszített. Felépítése a kor szak díszes ereklyetartóinak architektúráját követi.

Henlein nevét a hordozható, rugós zsebóra tette ismertté, amelynek legelső példányát 1511 táján készítette el. Henleint tévesen az ún. nürnbergi tojás feltalálójaként szokták emlegetni, pedig a különleges tojásformájú függőórakat csak a XVI. század végén, illetve a XVII. század folyamán készítették. Munkái közül egyetlen hiteles darab sem ismert. A korai zsebóra nagyságú órákat – csüngő óráként – rangos főurak ünnepi alkalmakkor díszruhájuk kiegészítéseként láncon, nyakba akasztva viselték. Tokjuk legtöbb esetben dupla fedelű, áttört műves, hogy az ütések hangja is hallható legyen.

A XVI. században az asztali órák egyik érdekes változata a reneszánsz típusú, áttört kupolás, négyoldalú hasábforma, másikuk négy-, hat- vagy többszögletű órák, amelyek fennmaradt eredeti bőr tokjai után az első útióráknak is tekinthetőek. Ezek az emlékeken tűnnek fel az első mester-szignatúrák: a szerkezet, illetve a díszes óraház készítője. Az óraházak ornamentális dekorációja mellett bibliai tárgyú, főként ószövetségi ábrázolások szerepelnek ikonográfiai programként. Mellettük profán témájú – leggyakrabban asztronómiai figurák, hónapok és évszakok allegorikus alakjai – vésések is szerepelnek. Az antikvitás istenei – Fontuna, Venus, Kronosz – mellett a keresztény erények megszemélyesített figurái

ugyancsak helyet kaptak az órák díszei között. Ezek a különleges értékű tárgyi emlékek gyakran asztronómiai számlapokkal jelentek meg. Az európai fejedelmi udvarok előszeretettel támogatták azokat a tudósokat, akik csillagászsattal, geográfiával vagy matematikával foglalkoztak. A német reneszánsz óraművéség egyik leghíresebb asztronómiai órája, amelyet a P. Imser csillagász tervei alapján Gerhard Emmoser augsburgi mester készített 1565-ben Miksa császár (1527-1576) részére. Szerkezete egyedülálló, az órák mellett a napok, hetek és hónapok múlását, az égitestek pályáját, valamint a holdfázisok változásait is jelzi. Figurális díszei az évszakok allegóriái, oldallapjain Kelet és Nyugat-Európa térképe.

A XVI. század második felének manierista

Zsebóra zenélő- és ütőszerkezettel. Perrin Frères, Neuchâtel (Svájc), XIX. század első fele. Pocket watch with musical and striking apparatus. Perrin Frères, Neuchâtel (Switzerland), early 19th century

stílusú díszóráit, ún. fantáziaóráit különleges, bizarr hatást keltő plasztikai megoldások jellemzik. Rendszerint talapzatuk foglalja magába a szerkezetet, az óra számlapja pedig figurákon – emblemikus állatalakok, olykor a mitológia szereplői – került elhelyezésre. Változatos formájú és gazdag díszítésű kereszt- és monstanciaalakú órák is készültek ekkor. A hordozható órák csoportja is két új variánssal bővült. Az elsőbe a doboz és a könyv formájú órák tartoznak. Előbbiek közé ébresztőszerkezettel is ellátott, ágyúcsővel felszerelt, leleményes szerkezetű órák tartoznak, utóbbiak bibliai vagy breviárium-óra néven is szerepelnek. A második csoporthoz különleges formájú, ún. ékszerórák tartoznak. A nyakban viselt ékszerórák között nemegyszer a szerkezetet mutató hegyikristályba foglalt darabokkal is találkozunk, sőt léteznek gyűrű, illetve koponya

alakú változatai. Ugyanekkor terjedt el a percmutatató használata is. Az óratervezők között képzőművészeket is ismerünk, köztük az egyik legkiválóbb ifjabb Hans Holbein, akinek álló óra tervrajzait a British Museumban őrzik.

A XVII. század második felében – Galileo Galilei (1564-1642) 1583-ban felfedezett elmélete alapján – Christian Huygens (1629-1696) németalföldi matematikus, csillagász, jogász 1685-ben készítette el az új, ún. ingás típusú órát, amely felváltotta az addig általánosan használt foliot típusút. Ezáltal az eddig negyedóra eltéréssel működő órák perc-pontossággal mérték az időt. Huygens újabb szabadalma, az 1674-től alkalmazott hajszálrugó lehetővé tette a hordozható órák további elterjedését, amelyeket vésett ábrázolásokkal vagy festett zománc jelenetekkel díszítettek. Témájuk általában híres személyiségek portréi, mitológiai vagy zsánerjelenetek.

A hosszú inga következtében kialakult új forma, a lábasóra hamarosan népszerűvé vált. Az óraszekrény eleinte az órát meghajtó súlyok védelmére szolgált, majd az ún. Graham-gátszerkezetű, hosszúingás óráknál a tok az ingát is védte. Az ilyen típusú órák legtöbbször Londonban készült Daniel Quare (1649-1724) és Johann Arnold (1744-1799) műhelyében. Utóbbi mester 1776-ban mahagóni borítású órát készített az egi Csillagvizsgáló („Specula”) részére. A XVII-XVIII. század során az órák külsejükkel, díszítésük stílusával egyre nagyobb rokonságot mutattak az enteriőr egyéb bútoraival. Hangsúlyosabb szerepet kaptak a különleges fafajták, mint nyersanyag, bőven alkalmazott berakásokkal, bronzveretekkel és figurális díszekkel. E típus csúcspontját a Boulle és követői műhelyéből kikerült darabok képviselik, amelyek Franciaországon kívül hamarosan elterjedtek Európa-szerte is.

Az óras mechanika ugrásszerű fejlődése lehetővé tette a nagyobb mennyiségű órák készítését, az óragyártást. Mindezt újabb felfedezések kísérték: Robert Hooke (1635-1703) ötletét felhasználva, 1680-ban William Clement, angol órásmester új típusú hajszálrugós billegőkkel ellátott gátszerkezetet készített, amely minden további gátszerkezet alapjának tekinthető. Az első hajszálrugós zsebórák készítői közé sorolható az angol Thomas Tompion (1639-1713). Tanítványa Georg Graham (1673-1751) legjelentősebb alkotása a róla elnevezett hengeres gátszerkezet. A rendkívül termékeny mester munkái a világ számos múzeumban megtalálhatók.

A belső terek díszítésére szolgáló nagyméretű órák számos variánsa alakult ki. Szerepel közöttük harangjátékkal ellátott, vagy bronzból készült épületplasztikai elemekkel díszített szekrényóra és Charles André Boulle (1642-1732) asztalosmester működése nyomán békateknőccel, féंबरakásokkal, aranyozott bronz veretekkel díszített fali-, illetve kon-

zolóra. Az empire mellett a rokokó stílus sajátos óratípusa a keret- és a kartusóra. Az 1800-as évektől kezdve az órák gyakran a kor jelentős szobornívei után készültek. Mellettük az ún. képórák divatja terjedt el gyakran zenélő szerkezettel ellátva. Témáik közé városképek, romantikus tájak és a történelemből ismert toposzok (Hunyadi) tartoznak. A XIX. század második felében a historizáló tendenciák hatására a legkülönbözőbb óratípusok együttélése jellemző. A szecesszió új formavilágát teremt, különösen az asztali díszórák megformálásában, de szerkezetileg nem sok újdonságot hozott.

Már a XVIII. században erősen megnövekedett az időmérő eszközök iránti igény. A schwarzwaldi órákésztők fából készítették egyszerű szerkezetű, olcsó falióráikat. Ez a típus 1750 körül egész Európában elterjedt. A faóra készítés munkafázisainak családokénti szakosodása miatt a XIX. század közepére már kb. ötvenezer darab készült Schwarzwaldban. Az első óragyárak Svájcban és Schwarzwaldban a XIX. század közepén alakultak (Patek 1838, OMEGA 1848, Eterna 1856, IWC 1868), ahol az alkatrészeket már úgy készítették, hogy csereszabatosak legyenek. Ezzel a korábbi faliórákésztő háziipar gyáripari jelleget öltött, amellyel az egyedi vagy kis sorozatú órákésztés már nem konkurálhatott. Hamarosan megindult a tömegtermelés, amelynek során egyre olcsóbb órákat készítettek a piaci igények szerint. A karóra megjelenése az 1850-es évekre tehető, de általános használata a XX. század első évtizedeire esik. A karórákat az első világháborúban harcoló katonák használták először borszíjra fűzve. Az első világháború után a legdivatosabb típusná vált, 1960-tól a teljes óratermelés 95 %-át adták.

A XX. század közepére a világ óratermelése elérte az évi 40 milliót. Kialakult az óragyártás szakosodása, amely szerint vannak egyedi óragyárak, ahol az órák legtöbb részegységét önállóan maguk állítják elő, beleértve a tervezést, az alkatrészek gyártását és összeszerelését, illetve tokba helyezését. Más gyárak egy-egy alkatrész gyártására rendezkedtek be, vagy csak az összeszerelésre szakosodtak. Ezzel a szervezéssel, majd a nagymértékű automatizálással sikerült az előállított órák árát mérsékelni. A karóragyártó ipar az 1950-es évek elejétől kísérlete meg a gomelemek energiaforrásként való felhasználását. Az 1960-as évek közepén megjelenő még pontosabb kvarcórák kezdetben digitális, majd a mozgó alkatrész nélküli analóg kvarc karórák terjedtek el. Készítenek világidőt jelző ébresztővel, sőt miniatűr számológéppel egybeépített digitális kvarcórákat is. Különleges, új óratípusnak számítanak az atom- és molekulaórák. Az atomórák működésének alapja az atomok rezgése következtében kibocsátott elektromágneses hullámok szigorúan állandó rezgésszáma vagy hullámhossza, épp

ezért felhasználhatók kvarcórák vezérlésére, a kvarckristály rezgésszámának állandó értéken tartására is. A molekulaóra nukleáris alapon működik, 1958-ban mutatták be először Brüsszelben. Napjainkban már lézeróra is létezik, segítségével meg lehet állapítani a fényterjedés sebességét hat tizedes pontossággal.

Asztali óra („Atmos”). Jaeger-le-Coultre, Svájc, 1997

Table top clock („Atmos”) Jaeger-le-Coultre, Switzerland, 1997

Fotók – Photos: Kolozs Ágnes

A magyar órákésztés kezdete ismeretlen. A legkorábbi, napórára vonatkozó adatot az 1420-as évekből a bártfai számadáskönyv bejegyzése őrzi. Korai épületnapóráink közé sorolhatjuk a szentendreai római katolikus templom XV. század végén készített pajzsformájú, kőből készült napóráját. XVI. század végi a községi vakolatba karcolt aszimmetrikus elrendezésű napóra. A hordozható, iránytűvel felszerelt napórák magyarországi korai példánya az 1576-ban Wolf és Fennich nagyszabeni órás és ötvös által készített könyvóra fedelében lévő napóra.

Az első magyarországi homokórák a XV. század elejéről ismertek, a század végén Mátyás király udvarában allegorikus ábrázolásával találkozunk. Népszerűségét a Dans macabre illusztrálására szolgáló metszettek elterjedésében találjuk, ahol a Halált megszemélyesítő csontváz attribútumaként szerepelt. Ugyan ebben a században a városi számadáskönyvek bejegyzései szerint mintegy tíz-tizenöt városban működhetett már toronyóra. Köztük a legkorábbiak Besztercebányáról (1390 körül), Pozsonyból (1410 körül), Bártfáról (1420 körül) és Sopronból (1450 körül). A kolozsmonostori bencés kolostor 1470-ből származó latin

nyelvű feljegyzésében szerepel a kolostor órájának készítője „Petro Orajartho”. A segesvári városháza 1648-ban készült toronyóráját már harangjátékkal és mozgó figurákkal is kiegészítették. A kerek órák megjelenéséről egyetlen ismert adat a XVI. századból származik: Dobó István Körmöcről kért órásmestert az egeri vár toronyórájának felszerelésére. Ugyancsak a Felvidékhez, Kassához köthető egy 1632-ből származó adat, amelyben a kassai lakatos- és puskaművescéh mesterei között Órajártó Tóbiás nevét említik, több más magyar nevű órásinas mellett. 1643-ban készítette Hans Schmidt a legrégebben ismert jelzett órát Kassán, akinek neve viszont nem szerepel a céhkönyvben.

A török kiűzése után eleinte még más mesterségekkel közös órascéhek alakultak: Székesfehérváron (1692), Budán (1696), Pesten (1701). Önálló óráscéh csak a XVIII. század elejétől ismert: a pesti (1767), a soproni (1776), a temesvári (1815), a budai (1833). A többi – Kismarton (1639), Trencsén (1663), Cegléd (1774), a szepesi városok (1777) – társasceh formájában működött. A Magyarországon készült órák tokjainak jellemzője a mértéktartó egyszerűség, szerkezetminőségben a pesti és budai órákésztők jártak az élen. A XVIII. század végétől a XIX. század közepéig már modernebb, rövid ingás ún. „bécsi” órák készültek az európai divatnak megfelelő kivitelben. 1896-ban a szombathelyi cégbírósnál jegyezték be az Első Magyar Óragyár Részvénytársaságot Szentgotthárd telephellyel. Az itt előállított zsebórák túlnyomó többsége nagy méretű vasutas zsebóra volt, de az első világháborút követő gyáripari válság idején a piac- és tőkehiány miatt termelését megszüntették. 1900-ban külföldi példákat követve megalapították az Állami Mechanikai és Órásiipari Szakiskolát, majd az Országos Iparegyesület kezdeményezésére 1904-ben az Órásiipari Szövetkezetet.

Lásd még – See also: Képmelléklet III.

The Sound of Time An exhibition in the Museum of Applied Arts

A new exhibition was set up by the Gold and Silver-smith's Work Department from the special pieces selected from the collection of the time measuring devices in December 2002. The history of measuring time can be divided into several main parts: first there were the simple chronometers; change was brought about by the invention of clockwork. Efforts have been made to create the most punctual machines, later completed by the demands for artistic, visually appealing pieces which were parts of the furniture in certain cases. Development was speeding up from the 14th century. Clock manufacture turned into mass production during the 19th century, so prices were reasonable for the major part of the population.

„Bár csak szende szűz vagyok, egy kosárkát tarthatok” XIX. századi lövésztáblák a bajai Türr István Múzeumban

Rapcsányi László

„Baja fő díszje a Lövház, mely a városerdővel szemközt, jó ízléssel megtervezett angol kert közepén, két épületben szórakoztatja sokoldalúan a polgárságot. Az egyik épületben a céllövészet folyik, a másik pedig a táncterem, melynek hangszkarzatán a polgárórság rezesbandája muzsikál. Miközben a városerdőben a köznép mulat, a Lövházból pedig puskaropogás hallik, a fiatalság és a szépnem a díszes nagyteremben táncnak hódol. A nap örömeit végül a társasági lakoma teszi teljessé.”

1845-ben közölte ezt a tudósítást a *Jelenkor* című hírlap melléklete, a *Társalkodó*. A Széchenyi István kezdeményezésére létrejött *Jelenkor* volt az első magyar újság, mely ívrét alakban, három hasábosan tördelve jelent meg. A bajai Lőkertet bemutató hírlapíró volt az első, aki eldúdolta a jeles intézmény társasági hangulatát. Minden későbbi emlékező ezt a melódiát, a város régi jókedvének szép napjait adta tovább. A céllövészetéről kevesebb szó esik, csak a táncterem homlokzatán csillogó felirat emlékeztet arra a honfíúti buzgalomra, mely 1803-ban létrehozta a bajai Czéllövész Társulatot: „Polgár légy hazavéd, e szép célt elérni tanuld itt!”

Margalits Ede irodalomtörténész az 1870-es években középiskolai tanár volt Baján. Az állami tanítóképzőben szláv nyelveket, a főgimnáziumban irodalmat tanított. A zágrábi születésű tanár otthonosan érezte magát a magyar-német-bunyevec nemzetiségű városban. 1875-ben *Egy lap Baja szabad királyi város történetéből* című munkájának jövedelmét „A bajai lőkerti társaság” javára ajánlotta. Dolgozatában figyelmet érdemlő epizódokat mesél el olvasóinak: „Az új Lőkert ünnepélyes megnyitása az 1835-ik év június 8-ára, pünkösöd második napjára volt kitűzve. A nap felkeltét és a delet 24 taracklövés üdvözölte. Délután 4 és 5 óra között, szünni nem akaró üdvölvések közt a város minden rendű rangú lakosa az új Lőkert felé hullámozott. Kétszáz terítékű asztal kínálkozott a vendégeknek. A sűrű felkösztöntések sorát a főlövő mester nyitotta meg, éltetvén V. Ferdinánd magyar királyt, ki nemrég foglalta el uralkodói székét, kinek nemes szíve az egész nemzetet szebb, boldogabb jövő reményével árasztotta el.”

„1842-ben a Lőkert Társaság elhatározta, hogy jegyzőkönyveit s minden hivatalos iratát ezentúl csakis magyar nyelven irandja, minthogy a tagok a magyar nyelvben annyira jártasak, hogy a német oldalfordítás még kommentárképen is felesleges.... 1842. július 12-én

a magyar és német ifjúság táncvígalmot alkal-mával cívódott afelett, vajjon kör[magyar]arrall, vagy pedig német keringővel kezdődjenek a vasárnaponkénti táncmulatságok. A bizottmányi gyűlés akként intézkedett, hogy ezentúl minden táncmulatság magyar táncsal kezdődjék, miáltal a Lőkert magyar jellege kérdésen kívüli lett.”

Lövésztábla, 1805. (Ltsz: 82.2.2)
Rifle-shot, 1805

Lövésztábla, 1820. (Ltsz: 82.2.3)
Rifle-shot, 1820.

„1842-ben szóba hozatott, lehetnek-e az izraeliták társasági tagokká. Hosszabb vitakozás után azon javaslat lett elfogadva, hogy minden tisztességes izraelita a tagdíj lefizetése után akadálytalanul részt vehet a társulat mulatságaiban. Ismét egy bizonyíték arra, mily jó hatású a társulati szellem. Az ember emberhez közeledvén egymást tisztelni tanulja. Itt omlanak össze lassanként a kínai válaszfalak,

melyek százados előítéleteket emeltek. Baja város polgárai a Lőkertben az izraelitákat már 1842-ben emancipálták, míg ez eszme az egész ország területén 1867-ben érte el az érettség azon fokát, hogy azt törvényileg szentesítse.”

„1853-ban ünnepelte a Lőkerti Társaság fennállásának ötven éves jubileumát. A kert és épületei fényesen voltak kivilágítva. A vendégek és társulati tagok 150 terítékű asztalnál vigadtak... 1858-ban dr. Ivanovics Pál omnibusz felállítását javasolta, hogy így a közlekedés a város és Lőkert között megkönnyíttessék. Ez irányban kísérlet is történt, de a költséges válalalat nem virulhatott fel. Ma már sikerülhetne, de nincs ki vállalkozzék.”

Major Máté, az építészettörténet professzora Baján született, és ifjúkorának huszonegy esztendejét a fél várost átszelő Szent Antal utcában élte. *Egy gyerekkor és egy kisváros emléke* (Magvető kiadó, 1973) című nosztalgikus visszaillesztésében szóba kerül a Szent Antal utca végétől mintegy 800 méterre fekvő Lőkert is: „Itt volt a Bajai Polgári Czéllövész Egyesület, itt voltak a lőhelyek, ahonnan állva vagy fekvő a szemközti céltáblákra lőttek. A Lőkertben, főleg nyáron, mindenféle rendezvények, bálók, műkedvelő előadások és sportversenyek voltak. Egy-egy ünnep vagy vasárnap délután szabad téren fellépett a szabadkai garnizon katonazenekara, és valódi tamburmajor dirigálta. Operetteket meg népszerű operanyitányokat játszott és pezsdító indulókat, de Strauss-keringőket is, meg olyasmiket, mint az andalító Herkulesfürdői emlék. Ilyenkor egy kis zenehallgatásra mindenki kicsődült a Lőkertbe műélvezni, és persze az ott kapható finomságokat enni-inni melléje.”

Nagy András építész-mérnök 1929-től 1961-ig Baja főépítésze, *Körséta a városban* című, 1934-ből származó írásában egy kedves pesti barátjával folytatott fiktív beszélgetésben a Lőkertet is bemutatja vendégének. „Van itt a Szent Antal utca külső végén egy hatalmas, ősi nyárfákkal és más növényzettel beültetett régi park, mely Baja város egyszerű és kedves mulatságok után vágó régi polgárságának legkedvencebb kiséttáló- és kirándulóhelye volt. Ott folytak a nagy bácskai polgári lőversenyek, és az ezekkel kapcsolatos nagy murik. Ott udvaroltak apáink és nagyapáink a krinolin és puffos ujjú szívük választottjának... Ma ez mind a múlté, a mai fiatalság a Duna felé orientálódott, a Lőkert elhagyott, és csak néha-néha keresik fel a változatosságot kereső sétálók.”

Dr. Rapcsányi Jakab orvos Baja és Bács-Bodrog vármegye közséjei című, 1934-ben megjelent monográfiája már a teljesen elhanyagolt, elhagyott Lőkertéről számol be: „Vi-

Lövésztabla, 1829.
(Ltsz.: 82.2.15)
Rifle-shot, 1829.

Lövésztabla, 1858.
(82.2.44)
Rifle-shot, 1858.
Fotók – Photos:
Gyulavári József

rágzó idejében nagy látogatottsága miatt egy időntalan nagy faszerkezetű tánchelyiséget ragasztottak hozzá. Ma csend honol itt, ahol a régi polgári világ annyi kedves, vidám-zajos napot töltött. Nem építészeti, de muzeális értékek azok a biedermeier kori emlék- és jutalomképek, melyek a lakóház raktárában vannak az enyészetnek átadva, s melyeket szöglövészekkor a legjobb lövők kaptak.”

Gesztes (Gebhardt) Jenő bajai órás- és ékszerész-mester édesapja, Gebhardt Dezső órás és aranyműves, főlövész-mester volt a céllövő társulatban. Az ő elbeszélései és a saját élményei nyomán írt emlékezéseiben megemlíti a lőtáblákat is. „Régebben a céllövők festményt ajándékoztak a Lőkertnek szöglövésük emlékére. A nagyon régieken német szövegű pár soros írás vagy vers volt. A szöveg és a festmény rendszerint a céllövészettel kapcsolatos, néha egy kis sikamlóssággal fűszerezve. Ezen emléktáblák megmaradt része a bajai múzeumban van.” (Ártér 1990/1)

A mai Magyarországon mintegy száz darab maradt fenn a XIX. századi lövésztablákból, ebből negyvenhetet a bajai Türr István Múzeum őriz. Ezekből rendezett hangulatos kamarakiállítás Merk Zsuzsa a kétszáz évvel ezelőtt létrejött bajai Czellövész Társulat emlékezetére. A mindig lokálpatrióta közönséget már a belépéskor megnyerte a hajdani lövészmondás, a „Czélra Tarts!” felirat. Hosszan böngésztek a német nyelvű táblák sorait, és jól mulattak az édeskés erotikájú versikék csintalan szövegén. Telitalálat volt ez a kis bemutató. Egy romantikus muzeológus életre keltette a régi Baja jókedvét.

A lövésztablák (magyar nyelvű) szövegei:

1820:

Bár csak szende szűz vagyok,
Egy kosárcát tarthatok.
Ha lövész vagy, ne szégyellj,
Rózsáimat is tépd el.
Idegenként küldöm e táblát,
Kívánám, szerezzon sok örömet.

Maradhatnak még tovább,
Csinálhatnak táblát eleget.
(Ltsz.: 82.2.3.)

1823:

A szerencse olyan kerek,
Mint a körök eme táblán,
Más szóval: forgandó és kerek.
Ragadd meg jó szorosan,
Kit egészen magadénak akarsz tudni:
Közepénél kell azt megragadni.
(Ltsz.: 82.2.9.)

1825:

A bajai gránátosok első díszszemléje
Zomborban
gróf Győry főispán úr beiktatásán.
Emléki 1825. május 30.
(Ltsz.: 82.2.11.)

1829:

Én mindig csak arra vágytam,
Hogy a szeget eltaláljam.
Édes az én találmányom,
Lövésben a szögem bátor.
(Ltsz.: 82.2.15.)

1829:

Más lányok magukat megfestetik,
Fáradtságunkat is megfizetik.
Ám hogy a táblát eztán is tartasuk,
A' szöveget közepére kell kapjuk.
Mit ér nekünk üres tábla,
Hiszen a szeg lányok álma.
(Ltsz.: 82.2.16.)

1831:

Itt láthatod
A divatot,
Mely 400 éves.
Hogy milyen lesz még
E föld kerekén,
Az kérdéses.

Lőttem én már eleget,
Nem találtam el a szöveget.

Most rá sem gondoltam,
Azon nyomban eltrafáltam.
(Ltsz.: 82.2.25.)

1835:

Mi nyomja a hátadat, szép Húgom?
Még semmi, de ott vár Fridolin,
megtölti a puttonyom.
(Ltsz.: 82.2.35.)

1852:

Jó kedv, nyájasság, Vendégszeretés,
s egyenesség!
Nyíltság Bátor szív – jegyzik örökre
Magyart!
Perlaky élj s' egyenest Tettidben tartva
lövöldözz
S' a' Sors durva baján Károly így adj ki
Baján.
Kinek körében most leg először e'
Lövőhelyen Hős Hunnia nyelve lőn
Tolmácsa szív érzéseiknek
Honni virány piperézte Téren...
(Ltsz.: 82.2.30.)

1858:

Ezt a gonosz tréfát!
Rám hozta bűgő disznaját!
(Ltsz.: 82.2.44.)

Lásd még – See also: Képmelléklet IV.

„Although I am only a simple blushing maiden,
I can hold your little basket”
Rifle-shots' pictures from the 19th Century at
the István Türr Museum, Baja

The Rifle Club in Baja was founded in 1803. From 1835 they could organise different shooting contests in their new garden which was the centre of social life for the whole multicultural town. The winners of these contests were given funny painted pictures, usually connected with shooting, and sometimes there was a rhyme printed on it, quite often with slightly erotic allusions. At present there are about 100 such pictures in Hungary, 47 of them held in the Türr Museum. A new, hilarious temporary exhibition was designed to represent this interesting collection.

A száz éve született vasi nótárius feljegyzései Csaba József tudósi és képi hagyatéka Időszaki kiállítás a Savaria Múzeumban

Illés Péter – Vig Károly – Balogh Lajos

A Nyugat-Dunántúl XX. századi kulturális és természeti értékeit feltáró gyűjtők közül kiemelkedő Csaba József (1903-1983) életműve. Mind az életpálya, mind a tudományos forrásértékű gyűjtött anyag fontossága indokolta, hogy a Vas Megyei Múzeumok Igazgatóságának muzeológusai 2003. május 15 – október 3. között nagyszabású időszaki kiállításon emlékezzenek meg az életéről, Csaba József születésének századik, halálának huszadik évfordulója alkalmából. A bemutatott, meglepően sokoldalú munkásság, illetve annak tárgyi és képi emlékei a szombathelyi Savaria Múzeumban működő osztályok által képviselt minden szakterületet érintették. Az ennek hátterében lévő, a világot összetettségében szemlélő magatartás szellemisége a különféle tudományterületek képviselőit közös kiállítás megrendezésére ösztönözte.

Csaba József a Rábaparton fekvő egykori Csákány vagy Nagycsákány (ma Csákánydoroszló) községből származott, lényegében műkedvelő, de rendkívül szorgalmas és alapos dokumentarista volt. A javarészt vasi vonatkozású természettudományos, nyelvészeti, tudománytörténeti és nem utolsósorban etnográfiai megfigyeléseivel, azok alapján készített különféle publikációival a hazai tudományos élet meglehetősen széles köreibben váltott ki elismerést. Írásai többek között az Aquila, a Természettudományi Közlöny, az Ethnographia, a Néprajzi Közlemények, a Magyar Nyelvőr, a Vasi Szemle és a Savaria, a Vas megyei Múzeumok Értesítője oldalain láttak napvilágot.

Polgári foglalkozása szerint hivatalnok volt. 1926-tól 1941-ig Csákányban, mint segédjegyző talált megélhetést, majd 1941-től 1945-ig Péterhegyen (ma Gornji Petrovci, Szlovénia) lett körjegyző, 1945-től a tanácsok megalakulásáig Csákánydoroszlón körjegyzőként, majd tanácsitkárként, illetve 1953-tól 1963-ig a nárai állami gazdaságban adminisztrátorként dolgozott.

Az egykori Vasvármegye 1921 után Magyarország, Jugoszlávia (1991-től Szlovénia) és Ausztria területeire került falusi közösségeiben és természeti élőhelyein mintegy fél évszázadon át végzett rendszeres gyűjtéseket. Az írásos feljegyzéseit, tárgyi gyűjtéseit kiegészítve rajzokat, fényképfelvételeket is készített. A fényképes dokumentációk remek sorozatainak forrásértéke már csak pótolhatatlanságuk miatt is jelentős. A képek közül a Savaria Múzeum Néprajzi Osz-

tálynak fotótára hétszázharminc felvételt, a Természettudományi Osztály több mint háromszáz, a Helytörténeti Osztály pedig harminckilenc fotóját őrzi. A képi hagyatéka, és azok tárgyi illusztrációval való megjelenítése jelölte ki a kiállítás vezérfonalát. A felnagyított felvételek közül kerültek válogatásra azok a sztereóképek is, melyek Szelényi Károly fotóművész szellemes szerkezeteivel váltak térhatású varázslatokká.

A Savaria Múzeum dísztermébe lépve, az oldalsó tárlóban a személyes tárgyi emlékek és a kutató szerteágazó levelezésének dokumentumait ismerhették meg a látogatók. Az életút értelmezésében segített az a térkép is, amely a fényképes dokumentációk készítésének helyszíneit a néprajzi, természettudományi és helytörténeti témák szerinti rendben jelölte. A Savaria Múzeumban őrzött felvételeinek több mint egy tizede, kilenc fő téma köré csoportosítva került bemutatásra. A falak mentén elhelyezett paravánokon tematikus rendben követték egymást a régi vasi temetőket, a lenfeldolgozást, a népi vad- és madárfogást, a helyi népszokásokat bemutató képek; a múzeumban őrzött, néprajzi tárgyakkal téve jobban megismerhetővé a látottakat. A következőkben a vendvidéki és Rába menti fazekasok, vásárosok mindennapjaiba nyertünk bepillantást. Itt volt látható a több négyzetméteresre felnagyított, 1931-ben készült csákányi vásárjelenet, amelyet egy megrakott szekér, továbbá a Savaria Múzeum és a szentgotthárdi Pável Ágoston Múzeum gyűjteményeinek részét képező eredeti kerámiák és más fényképből

kiemelt életnagyságú emberalakok tettek még „elevenebbé”. A vasi népi építészet emlékei közül a szülőföld jellegzetes épületeit rögzítő fényképekből egy kisebb válogatás készült, valamint a XX. század első feléből való és korábbi vasi viseleteket megőrző portréfelvételek szerepeltek. A képek feliratozását több helyen Csaba Józseftől származó szövegek közlések és kéziratos dokumentációk másolatai egészítették ki, a fotókat napjaink távolából idegenül szemlélő számára így téve a látványt megérthetőbbé, befogadhatóbbá, élvezhetőbbé.

A dísztermet Csaba József két kedves kutatási területének emlékei töltötték ki, ezek a vasi népi méhészkedéssel és a Rába népi halászatával kapcsolatosak. A felnagyított fotók zsinóron függtek, ennek következtében elhelyezésükben osztották megfelelő léptékűvé a kiállítótermet. A kapcsolatos tárgyi illusztrációk is a térben helyezkedtek el, pontosabban posztamenseken, akárcsak maguk a képek. A terem bejárva különleges időutazásban lehetett része a látogatóknak, lépésről-lépésre tárult fel előtte az akkor harmincas éveiben járó fiatal kutató érzékeny természet- és társadalomszemléletét, szociális érzékenységét dokumentáló kép- és tárgye gyűjtemény.

A kiállítás másik blokkjában Csaba József természettudományos munkásságából kaptunk ízelítőt. A szó szoros értelmében ízelítőt, hiszen az e téren létrehozott szellemi kincs az életmű önálló részeként is bemutatásra, kiadásra méltó! Munkásságának állattani vonatkozásai joggal keltenek csodálatot az utókorban. Hogyan tudott életéből

*Részlet a kiállításból – Detail of the exhibition
Fotó – Photo: Illés Péter*

minderre időt szakítani, hogyan tett szert arra az imponáló fajismeretre, amely birókában össze tudta kapcsolni a múlt állattani vonatkozású népi megfigyeléseit a jelen, a „csabajózsefi jelen” már akkor szegényedő állatvilágának előfordulási adataival. Bár szinte mindent gyűjtött, különös módon, legszeretettebb madaraiból nem állított fel kollektiót, pusztán tojásgyűjteményének maradt fent kisebb töredéke. Talán mert testi-lelki barátjának, Molnár Lajosnak olyan szemet gyönyörködtető madárgyűjteménye volt? Itt azonban érdemes megjegyezni, Csaba József nélkül ma Molnár Lajosról is sokkal kevesebbet tudnánk! De nemcsak róla, hanem mindazokról a Nyugat-Magyarországon tevékenykedő ornitológusokról is, így Fászl Istvánról, Almásy Györgyről, Chernel Istvánról, Dabasy Fromm Gézaról, Vönöczky-Schenk Jakabról, akikről soha nem felejtett el megemlékezni.

A hagyaték kiállításban legnehezebben bemutatható, kéziratos részének egyik legnagyobb értékét a múlt század húszas éveitől vezetett madártani naplók jelentik. Az évenként egyre vastagabb füzeteket megtöltő feljegyzések nemcsak ornitológiai megfigyeléseket rögzítenek, hanem számtalan meteorológiai tényt, nyelvészeti-, növénytanilag jegyzetet, a hétköznapi fontos pillanatait is megörökítik. Amellett, hogy egy több évtizedet felölelő időintervallumban a térség madárvilágának változásait is nyomon követhetjük, bepillantunk a mindennapok szikár világába is, amelyet csak néha színez emlékezetessé egy-egy vendég, barát érkezése, egy-egy koncert vagy kulturális esemény. Ezek a naplók sokkal többek madártani naplóknál! Feldolgozásukkal és kiadásukkal méltó módon fogunk tisztelni Csaba József madártani munkássága előtt.

A természetet járó ember számára mindig külön izgalmat jelent, ha ritka előfordulási állat- vagy növényfaj példányát pillanthatja meg. A madarász öröme hasonló, egy-egy ritka madárfaj meglesése, költésének megfigyelése a legszürkébb napjait is emlékezetessé teheti. Csaba József azonban a pusztá dokummentálással nem elégedett meg: megfigyeléseit közkinccsé tette, részben hogy öröme így mindenkié is lehessen, illetve, hogy adataival hozzájárulhasson egy-egy faj elterjedéséről, állomány nagyságáról, annak változásairól akár évszázadok óta gyűjtött tudásanyag növekedéséhez. Cikkek, kisebb adatközlő írások tükrözik, hogy mennyire élt és munkált benne a készlet, hogy észleleteit másokkal is megossza. Ritka madárfajokkal kapcsolatos írásai beszámolt a siketfajd (Tetrao urogallus) vas megyei „tündökléséről” majd kiveszéséről, a fekete gólya (Ciconia nigra), a reznek (Otis tetrax), a túzok (Otis tarda) előfordulásáról, vagy éppen a sárgafejű királyka (Regulus regulus regulus) fészkelésének első nyugat-dunántúli megfigyeléséről. A díszterem egyik tárlója e szépséges madarak egy-egy példányának kiállítása mellett

csokorba szedte munkásságának ez irányú termékeit.

A szomszédos vitrinben egyik kedvenc kutatási témáját jellemezték a bőrbe tömött dolmányos varjak (Corvus corone cornix), a hajdani preparátor keznyomát büszkén viselő, majd százéves kormos varjú (Corvus corone corone) példánya és a különös színezetű hibridalakok. A különböző fajokhoz, alfajokhoz tartozó állományok egyedei között kereszteződések nyomán létrejövő hibridek nagy fontosságúak a fajkeletkezés hosszú, evolúciós folyamatában. Ennek egyik klaszikus esete, amikor különböző szétterjedésű alfajok előfordulása egy keskeny sávban átfedi egymást, ahol egy változó szélességű hibridizációs övezet jön létre. A kormos varjú és a dolmányos varjú esetében ez a hibridizációs öv hazánk nyugati határvonalára esik. A hibridizációs övben gyakoriak lehetnek a két alfaj egyedei által alkotott vegyes párok, illetve az ilyen költésekből származó hibridek. Csaba József kiemelt figyelmet fordított minden rendellenes színezetű és viselkedésű példány dokumentálására, így természetes, hogy éles szemét a két varjúalfaj hibridegyedei sem kerülhették el. Számos írásában adta közre megfigyeléseit a vegyes költőpárok és a hibridalakok (vagy ahogyan ő nevezte korcsok, illetve basztardok) előfordulásával kapcsolatban.

Naplóiban és publikációiban florisztikai és etnobotanikai adatokkal is találkozunk. Ilyenek azok is, amelyek a ritka és gyönyörű sárgaliliom (Hemerocallis lilio-asphodelus) Náriai melletti újrafelfedezéséről, majd az állományok rendszeres fenológiai megfigyeléséről számolnak be. „A sárgaliliom igaz történetének” felvillanásával párhuzamosan a kiállításban meglepően szép virágra a Németújvár melletti réteken négyszáz éve elsőként rábukkant Carolus Clusius alakja is. A németalföldi tudós Batthyány Boldizsár gróf németújvári várának vendégeként és támogatásával Pannónia növényeinek és gombáinak első tudományos leírója, valamint Beythe Istvánnal, Batthyány udvari lelkészével azok népi neveinek összegyűjtője volt. Kultuszuk értő ápolójaként, nyomdokaikon járva Csaba József is gyűjtötte a vasi nép száján forgó gomba-, növény- és állatneveket. Kiállításunk e nyelvkincsből is ízelítőt adott. Napjaink – falvakba is eljutó – életmódváltásának felgyorsulása, nyelvünk szegényedése miatt Csaba József ez irányú munkássága is különös jelentőséggel bír! Sokszínű érdeklődésének szép példája az a közleménye is, amelynek tárgyában a tudománytörténet és a florisztika tudományterületei ölelkeznek. Lelkesen és nosztalgikus, de a valóságálat nem nélkülöző hittel tudósít a Batthyányok Csákánydoroszló községben lévő egykori kastélyának kertjében elvadultva virító erdei tulipánról (Tulipa sylvestris). Feltételezi a grófi család korabeli németújvári és szalónaki kertjével – vagyis Clusius virághonosító tevékenységével – való kapcsolatot. Kutatásai szerint „a községben tudni vélik, hogy régi időben

egyik Batthyány az elfogott török tisztnek csak akkor kegyelmezett meg és engedte őket szabadon, ha a foglyok megbízottja ritka virágokat hozott Törökországból növénytudós barátja részére. Él az itteni nép száján a »töröktulipán« név is; igaz, hogy most már egy másik növényre: a császárkoronára (Fritillaria meleagris) vonatkoztatva használják. Ezek az emlékek is sejtetik, hogy talán mégiscsak van valami kapcsolat a csákánydoroszlói erdei tulipán és a 330 év előtt elhalt Clusius között” – írja.

Csaba József a Rábavidék régészeti, néprajzi és helytörténeti tárgyi emlékeit, történeti dokumentumait is gyűjtötte az általa tervezett csákánydoroszlói falumúzeum számára. Ez a terve a megfelelő kiállítóhelyiségek hiányában meghiúsult, ezért 1953-ban egész gyűjteményét az akkor alakuló körmendi múzeumnak adományozta. Lényegében ez a mozzanat lett a később, 1980-ban létrejött Rába Helytörténeti Múzeum törzsanyagának megalapítása. Legszebb darabjai Körmenten, a múzeum állandó kiállításának külön vitrinjeiben csodálhatók meg. Ez alkalommal e tárgyak a Savaria Múzeum kamaratermébe költöztek, megjelenítve a lelkes amatőr „muzeológus” álmát, hiszen most „önálló”, „saját” tárlatban szerepelt gyűjteményének legjava.

Azok számára, akik lemaradtak az élvezetes és tanulságos anyag megtekintéséről, a kiállítás részletes írott és fényképes bemutatásából megismerhetik a fontosabb tudnivalókat. A Nagy Zoltán muzeológus által írt és szerkesztett, induló „Testis temporis – Az idők tanúja” sorozat első füzeté a Csaba József ornitológus, néprajzkutató élete és munkássága (1903-1983) címet viseli. A kiállítás főrendezői Illés Péter és Nagy Endre voltak, társrendezőként közreműködött még Nagy Zoltán, Balogh Lajos, Dankovics Róbert, Vig Károly, Csák Zsófia és Dabóczy Dénes. Kivitelezés: Jóna Éva, Kaczmarski László.

Lásd még – See also: Borító 3 – Cover 3

**The Records of a Clerk Born a Hundred Years Ago
The Legacy of the Scientist and Photographer
József Csaba
A Temporary Exhibition at the Savaria Museum, Szombathely**

József Csaba's legacy is one of the very important achievements in the western part of Hungary in the 20th century. He came from a village which today is a part of Csákánydoroszló, where he spent most of his life. Despite his being a clerk, he was a very enthusiastic collector of natural, linguistic and ethnographic rarities in Vas County and the Western Transdanubian Region. His observations, records and photographs represent an invaluable resource for several disciplines. The value of his records on the tradition and everyday-life practices of Hungarians, Slovenians and Germans living in the region as well as their environment in Hungary, Slovenia and Austria give enough reasons to remember József Csaba in this year, on the 100th anniversary of his birth and 20 years after his death.

Könyv- és folyóiratszemle

A Gödöllői Művésztelep

F. Dózsa Katalin

Gödöllő nevét belföldön és külföldön két dolog teszi ismertté: a királyi kastély és a művésztelep. Jól teszi tehát Gödöllő, ha foglalkozik a hírességeivel, s úgy tűnik, hogy ez történt, amikor a rangos, látványos és súlyos (hogy a kötet szerkesztőjét, G. Merva Máriát idézzem a könyv bemutatójáról: két és fél kilós) kiadványt létrehozta.

Elsősorban G. Merva Máriát, a gödöllői múzeum igazgatóságát illeti a dicséret, hogy a kiadás nehéz terhét felvállalta. (Manapság egyre gyakrabban a múzeumok kénytelenek egy-egy fontos művet kiadni, mert a kiadók ózdkodnak a szakmai dicséretet, esetleg közönségikert, de a magas előállítási árak miatt anyagi ráfizetést ígérő munkától). A Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alapprogram mellett a finanszírozásba nem csak Gödöllő Város Önkormányzata szállt be, de hat gödöllői cég is, sőt három intézmény – a köszönetnyilvánításból sejtethetően – valószínűleg munkával, ami a mostanában (lassan) kialakuló helyi öntudatra vall.

G. Merva Mária ugyanakkor nem kívánt saját maga a kutatásba, írásba szállni. A szerkesztési munkálatokba munkatársát, *Óriné Nagy Ceciliát* és a téma talán legszakavatottabb kutatóját, *Gellér Katalint* vontta be, az ő koncepciója alapján készült el a kötet. Így sikerült nagyon széles spektrumú írógárdát toborozni, akiknek a segítségével az izgalmas témát a lehető legsokoldalúbban mutatták be.

A Gödöllői Művésztelep 1901-től, Körösfői Kriesch Aladár letelepedését követően folyamatosan jött létre. Történetüket, eszméiket, eredményeiket Gellér Katalin bevezető tanulmánya foglalja össze, azzal a tudással, ami a több évtizednyi kutatómunka eredménye. Hiszen 1976-ban jelent meg Gellér Katalin első cikke a művésztelepről, és 1987-ben a Keserű Katalinnal együtt írt első, összefoglaló monográfia a művésztelepről.

Péteri Éva az egyik mintakép, a preraffaeli-

ták ideáljait, csoportjának történetét hasonlítja össze a gödöllőiek életmódjával, eszméivel. A kitűnő erdélyi művészettörténész, *Murádin Jenő* az előzmény, a diódi telep történetét ismerteti, amit Szinyei Merse Anna szubjektív élményeivel egészít ki. Az utóbbit különösen izgalmassá teszi, hogy a gyermekkori, családi emlékek a kutató szűrőjén keresztül jelennek meg.

élő utódok. Életrendjük ugyanis sokkal közelebb áll mai felfogásunkhoz, mint az akkori előírásokkal szabályozott középosztálybeli norma.

Hasonlóképpen egy eddig kevésbé hangsúlyozott, de nagyon fontos aspektusról ír *Nagy Beáta*, aki a művésztelep felfogását és valóságát ütközteti a női szerepekkel kapcsolatban. Ne felejtjük el, a nők jog és társadalmi egyenlőségének kérdése, a leányok, asszonyok kilépése a „babaotthonból”, ekkor csak néhány évtizede vetődött fel, s több évszázados hagyomány szólt ellene. Néhány nagyformátumú uralkodónó, néhány kellemes tehetségű művész nő emelkedett csak ki a férfiak által vezérelt világban, így azon sem csodálkozhatunk, ha olyan széles látókörű férfi (ritkán fontos egy kérdésnél ennyire a megszólaló neme!), mint Lyka Károly is, enyhén szólva értetlenül áll a kérdéshez, és a kézimunka, jobb esetben iparművészet világába toloncolná a művészetet élethivatásul választó nőket. A telep férfiai ezen a téren is korszerűbben gondolkodtak kortársaiknál, és elfogadták a művészasszonyok alkotótehetségét. A tanulmány ismerteti az egykorú ellenérveket is (hosszabban a baráti Lyka Károly ellenvetéseit), amelyek meglehetősen mulatságosnak hatnak ma. Nagy Beáta ugyanakkor szembesíti az elvekkel a kolónia valóságát, amelyből kiderül, mégiscsak megmaradnak a nők családon belül a hagyományos szerepekben, kivéve a fiatalokat, mert az Undi testvérek, Mariska és Carla már az új elvek szerint, szabadon éltek.

Jurecskó László Koronghi Lipich Elek tevékenységét elemzi, a népies szecesszió elméletének megszületését, azaz a telep fő támogatójának gondolatmenetét, hogyan ölt benne testet az az elképzelés, hogy a kormánynak kell biztosítania a Gödöllőn alakulófélben lévő, nemzeti művészetre törekvő művésztelep anyagi bázisait.

A kötet brit szerzője, *Nicola Gordon Brown* Ruskin, a Morris és a preraffaeliták által befolyásolt gödöllői üvegművészetet ismerteti, Körösfői Kriesch, Nagy Sándor és Thoroczkai Wigand műveit elemelve. A cikknek a hazai

Szabó Krisztina Anna a gödöllői művészek életmódját és mentalitását vizsgálja, olyan szegmensét ismertette a telep életének, amelyről mindig is tudtuk, hogy nagyon fontos volt az alkotók számára, de feldolgozására csak most került sor. Ennek a kérdésnek a kifejtése abból a szempontból is érdekes, mert amilyen mértékben egészséges életmódjuk, reformtörekvéseik a kortársak körében megbotránkoztatást, de minimum csodálkozást keltett, olyannyira magától értetődőnek és korszerűnek érezzük mi, az ezredforduló

művészetet jól ismerő magyar olvasó számára külön érdekessége, hogy megismerkedhet egy külső szemlélő, egy glasgow-i, az ottani modern art-ot követő üvegművészetet jól ismerő, a magyar alkotókat felfedező kutató ítéleteivel is. Hozzá kell tennünk, hogy nem a cikk írója az egyedüli, aki felfedezte Gödöllő értékeit, mint Gellér Katalin a könyv ismertetésén elmondta, abban a kellemes helyzetben voltak, hogy a felkéréskor válogathattak a telep üvegművészetével foglalkozó brit kutatók között.

A telephez kapcsolódó két építész, Thoroczkai Wigand Ede és Medgyasszay István munkásságát vázolja a telep munkásságával – Gellér Katalinhoz hasonlóan – régóta foglalkozó *Keserű Katalin* pontosan, velősen, hangsúlyozva a gödöllői alkotói mentalitással való rokonságukat. *Sümei György* Maróti Géza velencei alkotását, Magyarország állandó műcsarnoka, illetve annak a gödöllői mesterek, Körösfői és Nagy Sándor által alkotott, hun- magyar mondakört ábrázoló dekorációjának létrejöttét, történetét ismerteti és elemzi.

Prékopa Ágnes az iparművészet, ornamentika kérdéseit veti fel, a jellegzetes szecessziós ösztömművészetre való törekvéseiről ír, a gödöllőiek képző és iparművészeti szemléletének kölcsönhatásáról. *Óriné Nagy Cecília* a szövőműhely történetét idézi fel a növényi fonalfestés problémáival is foglalkozva. *Iff. Bóna István* a felhasznált festészeti technikák ismertetését vállalta világos, jól érthető mondatokba fogalmazva, így a telep művészeinek különleges szakmai tudását, kísérletezései-

nek eredményeit, az ezeket kevésbé ismerő olvasó számára is világgossá téve.

Horváth Hilda az Iparművészeti Múzeum vásárlásait mutatja be évről évre leltárkönyvi adatokkal gazdagítva tanulmányát. A következő cikket is ő írta, a kisgrafikákat ismertetve, amelyet Széles Klára Nagy Sándor Komjáthy Jenő illusztrációiról szóló cikke egészít ki. *Lábadai Károly* a népművészetrel való találkozásukat idézi fel, függelékben közölve Zichy István Naplójának részletét, amely a kalotaszegi viseletet, szokásokat ismerteti, illetve Juhász Árpád találkozásait a matyókkal. *Sáfrány Zsuzsa* a Néprajzi Múzeumban őrzött Juhász Árpád rajzokat és festményeket ismerteti a matyó viseletről. *G. Szabó Zoltán* a sajnálatosan kevésbé értékelt, kissé elfeledett Zichy István tudományos és művészi pályáját vázolja fel.

Révész Emese a gödöllői művésztelep mestereinek művészeti nevelését, illetve nézeteit és azok gyakorlati megvalósítását elemzi. *Nagy Ildikó* Moiret Ödön pályáját taglalja és kapcsolatát Gödöllővel, részletesen foglalkozva utópisztikus elképzelésével. „Az új élet városá”-nak terveivel, amelynél tagadhatatlan a gödöllői telep életfelfogásának hatása.

Plesznivy Edit a KÉVE és Gödöllő szellemi közösségét ismerteti, elsősorban a KÉVE kötetekből és a Ház című folyóiratból idézve, hangsúlyozva egy, a számunkra különösen fontos kérdést, a műtárgyak kiállítási módszerét, az ösztömművészetre törekvés tárlatokon való megjelenésének módját.

Farkas Zsuzsa a telep művészeiről, az ott élő családokról, illetve a műtárgyakról készült

fényképeket ismerteti, s a gödöllői életmódot a fényképek alapján idézi fel. A cikket 101, a Gödöllői Múzeumban őrzött fénykép ismertetése és közlése követi, jó néhányat most publikálva először. A fotókat az Iparművészeti Múzeumban és a Gödöllői Városi Múzeumban egyidejűleg 2001-ben megrendezett emlékkiállításokon bemutatott műtárgyak jegyzéke követi, valamint a nagyon gazdag, színes képanyag.

A kötet végén Gellér Katalin és Nicola Gordon Brown cikkének, a többi cikk összefoglalása és a kiállított művek jegyzékének angol nyelvű változata olvasható. Ezzel is segítve a Gödöllői Művésztelep külföldi megismerését, és előkészítve a tervezett angolai bemutatót is.

A kötet a 2001-es jubileumi év alkalmával rendezett kiállítások katalógusának készült, de sajnálatos módon, jócskán elkésett. Sajnos a finanszírozás nehézségei és a megfelelő kiadói háttér hiánya miatt a kiállítások zárása utáni megjelenés egyáltalán nem szokatlan. Ezekben az esetekben különösen fontos felismerni azt, hogy a kiállítás időhöz kötött alkotás, de a könyv bármikor elővehető. – S ha hiszünk abban, hogy évtizedek múltán is előveszik a kötetet, akkor nem sokat számít, hogy később készült el a szép, gondos munka, mely az utódok számára megőrzi az új kutatási eredményeket és a kiállítás szellemiségét.

(A *Gödöllői Művésztelep 1901-1920*. Szerkesztette: Gellér Katalin, G. Merva Mária, Óriné Nagy Cecília. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő, 2003. 425 p.)

Szegek világa Múzeumi kiadvány Göcsej néprajzáról

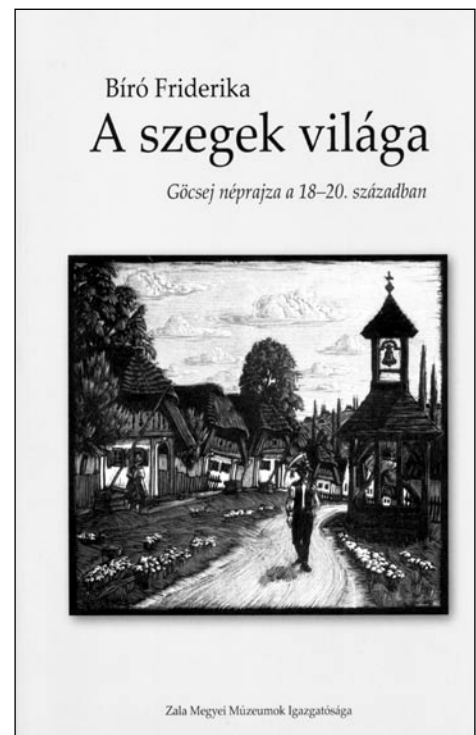
Selmeczi Kovács Attila

Deák Ferenc szülőföldjének néprajzi monográfiáját a közelmúltban jelentette meg a Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, ezzel is hangsúlyozva az évforduló jelentőségét, sokrétű hatását. Bíró Friderika legújabb könyve kellően reprezentálja a múzeumi tudományos kutató- és feldolgozó munkát. Noha a szerző a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum munkatársa, és a nyugat-dunántúli tájegység szakavatott kutatója, jelen monográfiája egyértelműen Zala megye néprajzi feldolgozásainak sorát gyarapítja.

Ez a jellegzetes néprajzi tájunk, melynek lakossága a honfoglalás óta kontinuos, meglehetősen mostoha természetföldrajzi adottságok miatt számos archaikumot őrzött meg életmódjában, településformájában és gazdálkodásában. Legszembeötlőbb

jellegzetessége a kiadvány címeiként is szereplő szétszórta településforma, a szórványok, *szegek* megléte. Az egymástól kisebb-nagyobb távolságra szabálytalanul elhelyezkedő házak, lakóporták egy-egy összetartozó család szerint oszlanak meg, mely elsősorban az ősi irtásgazdálkodás emlékét konzerválta. Ugyanis a túlnyomóan erdős vidéket égetéses irtással hasznosították, rendszeresen megtelepedve az irtásföldek közelében. A szórványok másik kiváló tényezőjeként a nagyszámú kisnemességnek a birtokaprózódással járó kirajzási kényszere vehető számításba. Az irtásföldeken folyamatosan gabonát, kölest, hajdinát termesztettek, majd kimerülésük után újabb irtásterületet fogtak fel. A kedvezőtlen talajadottság magyarázza a táj megnevezését, mely a göcsörtös, *göcsös* utakból veszi eredetét.

A tájegység már a XIX. század eleji népleírások között szerepel (Pländer Fe-

renc novai plébános 1832-ben adta közre a Tudományos Gyűjteményben Göcseinek esmérete című értekezését). Majd Gönczi Ferencnek 1914-ben megjelent monográfiája (Göcsej s kapcsolatosan Hetés vidékének és népének összevontabb ismertetése) adott átfogó képet a táj hagyományos anyagi és szellemi kultúrájáról. Mivel ez a munka éppen a nagy életmódváltozás előtti tradicionális, statikus állapotot rögzíti, szükségessé vált vizsgálat alá venni a XX. században végbemenő életmódbeli változásokat, a hagyományok, szokások átalakulásának folyamatát. Ezt a sokrétű feldolgozást Bíró Friderika 1988-ban a Gondolat Kiadónál megjelent néprajzi kismonográfiájában elvégezte. Az azóta eltelt közel negyed század szakkutatásai számos új eredményt hoztak a régészet, a néprajz, de a történettudomány és nyelvtudomány területén is. A szerző ezen újabb eredményeket hasznosítva rajzolja meg a tájegység középkori kialakulásának, fejlődésének folyamatát, vázolja fel Göcsej társadalmának történeti formálódását, levéltári források

alapján rekonstruálja a nagyszámú kismemesi réteg és a jobbágyparaszt társadalom XVIII-XIX. századi életformáját. Az átdolgozott, jelentősen bővített kiadványban nagy teret kap a múzeumi anyag (tájházak, épületek rekonstrukciók, felmérési adatok, stb.), továbbá impozáns méretű fotódokumentáció és színes képanyag teszi szemléletessé a feldolgozást.

A könyv tematikája követi a megszokott monografikus felépítést: elsőként a táj- és története, majd a névadó településmód ismertetése következik. Régészeti adatokkal támasztja alá, hogy a törökkorig elsősorban a domboldalak szolgálták megtelepedésre. Ez a vidék tipikusan Alpok alji, dombvidéki szórványtelepekkel rendelkezik. A ház és udvar részletes ismertetése során képet kapunk a boronaépítkezés táji jelentőségéről, hagyományos technikájáról, sajátos objektumairól (torkos pajta, kástu, pince, bodonkút). A házbelső ismertetése és a családi munkamegosztás elemzése után az irtásművelés archaikus eljárás-módjaival, hagyományának továbbélésével,

az ökörtartás dominanciájával, az erdőelés sokrétűségével, valamint a kézművesipar és a népművészet fontosabb területeivel foglalkozik egy-egy fejezet. Jelentős helyet kapott a falu és a társadalom ismertetése, a kismemesek mellett a pásztorok jellegzetes világa, valamint a hegyközségek élete, működése. Az 1700-as évekből rajzok segítségével lehetőség nyílt a korabeli népviselet rögzítésére, időbeli alakulásának végigkövetésére. Hétköznapi és ünnepek címszó alatt veszi számba a szerző a különböző népszokásokat, az emberi élet fordulóihoz kötődő hagyományokat, a vallási élet sajátosságait. A kötetet szömagyarázat és irodalomjegyzék zárja. Kár, hogy a reprezentatív kiállítás, gazdag tartalmú kötethez nem kapcsolódik idegennyelvű összefoglalás és képmelléklet.

(Bíró Friderika: *A szegek világa. Göcsej néprajza a 18-20. században.* Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. Zalaegerszeg, 2003. 140 p. 166 szövegekői ábrával és 8 oldal színes képmelléklettel.)

A Himalája magyar remetéje

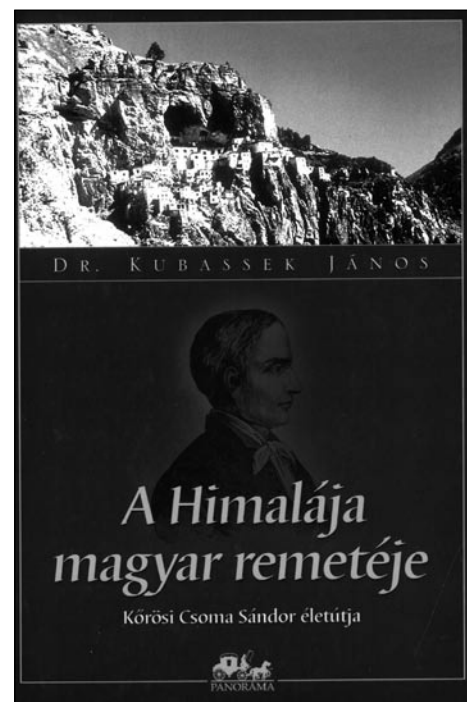
Kerégyártó Imréné

2003 nyarán megjelent dr. Kubassek János geográfus, tudománytörténész, az érdi Földrajzi Múzeum igazgatójának tollából *A Himalája magyar remetéje* című mű második kiadása. A szerző Kőrösi Csoma Sándor székely világjáró utazásait és munkásságát mutatja be, saját színes fényképfelvételeivel illusztrálva. Az életrajzi monográfia negyedszázados kutatás gyümölcse.

Kubassek János már gimnazista korában felfigyelt múltunk legendás alakjára, aki a feltételezett őshazát, az ujugurok földjét, Dzsungáriát akarta felkeresni, s végül állhatatos tevékenysége eredményeként a tibeti-angol szótár megalkotója lett. Baktay Ervin: *A világ tetején* című könyve adta a szerzőnek az első impulzust Kőrösi Csoma Sándor mélyebb megismerésére. Ettől az időtől kezdve a nagy világjáró nyomába szegődött. Tanulmányozta Duka Tivadar Csomáról írt életrajzi kötetét. Örömmel fedezte fel példaképének markáns férfiarcát Balázs Dénes íróasztala fölött egy fametszeten, majd képét debreceni professzora, Kádár László dolgozószobájában. Nála ismerkedett meg Jakabos Ödön kézdivásárhelyi fiatalemberrel, aki gyalog-

osan felkereste Kőrösi Csoma sírját, hogy elhintse rajta a Csomakőrösről magával vitt hazai földet. Kubassek János, e sok benyomástól inspirálva, már egyetemi hallgatóként elindult, hogy végigjárja a különös vándorutat a bölcsőhelytől a sírig, Dardzsilingig (1980-81-ben). Később e nagy vállalkozást 1997-98-ban megismételte. Így új élményekkel gazdagodva, bővebb forrásanyag birtokában írta meg könyve második változatát.

A Himalája magyar remetéje – több mint útirajz. Kubassek János megszállottan kutatja ennek a székely embernek a titkát, cselekedeteinek mozgatórugóit. Jó pszichológiai érzéssel korabeli jegyzetekből feltárja azt a hátteret, mely őt ily nagy tettek sarkallta. Hunfalvi János Csoma emberfeletti teljesítményekre képes adottságait, gondolkodásmódját székely mivoltában látta. Amint írta „a székely nép kitűnő jellemvonásai: a harcias vitézség, az őszinte szívesség és vendégszeretet, vallásosság, munkásság és szorgalom. Értelmes, komoly, nagyratartó, büszke emberek”. Kortársai hasonló tulajdonsággal jellemezték Csoma Sándort. Hegedűs Sámuel professzor kiemelte tanítványának szelídségét: „igen nyájas beszédű volt, akárhová ment, szeretetre talált”. Újfalvi Sándor az élet-

módjára is kitért megemlékezésében. „Eledele kolegyom, cipó, gyümölcs, túró, vöndött saláta. Hússal ritkán, nyalánsággal vagy hevítő itallal sohasem élt. Rendesen a kopasz földön hált, deszkapadozaton. Beteg soha, még kornyadozó sem volt.”

A későbbiekben is megőrizte tiszteletre méltó magatartását, bár idővel ázsiai szokásokat vett fel – nevét Szkander bégre változtatta, öltözetét a helyiekéhez igazította. Jacquemont Victor természettudós szemtanú megjegyezte, hogy nagyon visszavonultan élt kicsiny kanami kunyhójában. Európai emberrel beszélgetve soha nem ült le, bár szerényen, alázatosan viselkedett, mégis öntudatos, büszke embernek tűnt, aki tisztában van saját képességeivel és teljesítményével. Jellemének fejlődéséhez bizonyosan hozzájárult a hazai környezete is: a munkás falusi életrend, a háromszéki zord időjárás, a hegyek felől süvítő nemere. A hosszú gyaloglások megedzették testét, a szegénység volt tanítómestere.

Mérhetetlen tudásvágyát a nagyenyedi kollégium elégitette ki, ahol a klasszikus nyelveket tanulta meg, majd Göttingen szabad szellemű egyetemén a keleti nyelveket sajátította el. Így felkészülve, a máramarosszigeti tanári állásajánlatot visszautasítva indult nagy célja felé. Kalandos útját követi nyomon a szerző.

„Kubassek János mindenekelőtt geográfus. A tájak bemutatására csak szakavatott földrajztudós alkalmas, s közülük is csupán az, aki maga is járt a Csoma róttá hegyi ösvényeken, maga is átkapaszkodott a himalájai hágókon, megtapasztalta a hegyi folyókon való átkelés nehézségeit, a monszunesők áztatta indiai síkságok fullasztó hőségét” – állapítja meg Nemerényi Antal a könyv előszavában.

Kubassek János életre kelti számunkra Mezopotámia, Perzsia, Afganisztán, Pandzsáb, Kasmír, Ladak, Zanszkár és Bengália vidékét. Megismerteti ezen országok kulturális, gazdasági, társadalmi keresztmetszetét. Különösen érdekes a Zagla és Phouktal buddhista kolostorok világa, ahol a bölcs láma, Szangje Punsztog oktatta a keleti tudományokra az európai tanítványt, Csilengi Dásztát. Betekinthetünk a vörös süveges és sárga süveges lámák hiedelemvilágába, az ördögűzés, a démonkergetés szertartásaiba, az orvoslás, a gyógyfüvek hatásának titkaiba. Hírt kapunk a december utolsó

hetében rendezett lármas ünnepségről a téli napforduló alkalmából. Megtudjuk, hogyan készül a „tszampa”, e tápláló, de ehetetlen étel, mely Kőrösi Csoma fő tápláléka volt. Számos egyéb néprajzi vonatkozású jelenséggel is megismerkedhetünk, pl. a házépítés technikájával, a ruházzal, az ázsiai mentalitással, az egymást segítő, anyagi érdekektől mentes életmóddal.

„Kőrösi Csoma Sándor mérhetetlen műveltsége, enciklopedikus tudása, szer-teagázó felkészültsége, tizenhat élő és holt nyelv ismerete a polihistorok körében egyedülállóvá tette” – állapítja meg végső tanulságul a szerző. A világszerte elismert tudós sohasem tagadta meg székely eredetét és református hitét. Eredményes élete példakép lehet minden magyar számára.

(Dr. Kubassek János: *A Himalája magyar remetéje. Kőrösi Csoma Sándor életútja, kortörténeti és földrajzi háttérrel.* Második átdolgozott és bővített kiadás. Panoráma. Budapest, 2003. 335 p.)

Megjelent Budapest térképeinek katalógusa

Holló Szilvia Andrea

Tíz esztendőn keresztül tartó kutatómunka eredménye a Budapest Főváros Levéltára kiadásában nemrégiben megjelent öt kötetes térkép-katalógus, mely a korábban megszokott gyakorlattal szakítva nem egyetlen gyűjtemény térképállományát rendszerezi, hanem a fővárosban található mindazon közgyűjtemények, felsőfokú oktatási intézmények, tudományos intézetek – szám szerint 55 gyűjtemény, közte 30 múzeumi gyűjtemény – anyagát összesíti, ahol a mai Budapest területét ábrázoló térképek találhatók.

Az eddigi tudományos szempontok szem előtt tartása mellett a gyakorlati felhasználást is középpontba állítva, közérthető formában, időrendben, területileg csoportosítva a legfontosabb ismertetőjegyeket közli, megkönnyítve a térképekben való eligazodást mindazoknak, akik kutatnak, kiállítást rendeznek, könyvillusztrációt keresnek, helytörténetet tanítanak, vagy egyszerűen csak a város múltja iránt érdeklődnek.

Az öt kötet 5221 tételszám alatt 6989 térkép adatait rögzíti, melyek 1660-2000 között készültek. Időrendben két kötet az 1873 előtti,

két kötet az 1873-1949 közötti, az utolsó kötet pedig az 1950 után keletkezett térképek leírását tartalmazza, a nagyobb területi egységtől (a város egészétől) haladva a kisebbek (a városrészek, kerületek) felé.

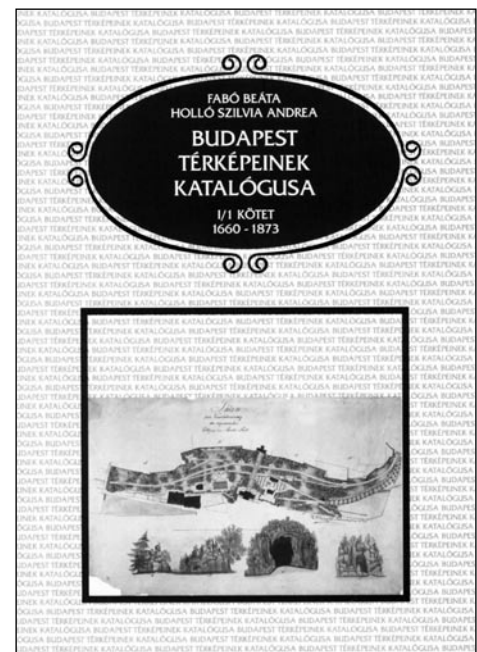
Egy-egy térképről megtudható: – mikor keletkezett? ki(k) készítette(k)? milyen technikával? mi a címe? mekkora a mérete? színes-e? mi a méretaránya? mi a témája? mit ábrázol? hol található? (A pontos jelzet segít abban, hogy a kutató mielőbb kézbe vehesse a térképet. Ha több helyen is megtalálható egy térkép, akkor az is kiderül, hogyha az egyik helyen hiányos vagy színezetlen térkép őriznek.)

A köteteket rövid térképtörténeti áttekintés, ajánlott irodalom, valamint név- és tárgymutató teszi teljesebbé.

Újdonság: az intézmények címjegyzéke, valamint az intézményenként a budapesti vonatkozású térképanyag jellemzése.

A könyvet a szerzők ajánlják az építészeknek, művészettörténészeknek, régészeknek, történészeknek csakúgy, mint a pedagógusoknak és tanítványaiknak, főiskolásoknak és egyetemistáknak, de haszonnal forgathatják amatőr városvédők és a közigazgatásban dolgozó tisztviselők is.

Az öt kötet ára: 4500 Ft. Megvásárolha-

tó, megrendelhető, illetve cserepéldányként kérhető az alábbi címen: Budapest Főváros Levéltára 1052 Budapest, Városház utca 9-11.

(Fabó Beáta – Holló Szilvia Andrea: *Budapest térképeinek katalógusa I-V.* Budapest Főváros Levéltára. Budapest, 2003. 337+324+ 461+ 269+ 282 p.; illusztrált, 33 térkép).

A Pulszky Társaság hírei

Együttműködési megállapodás

mely létrejött egyrészről a Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület (1088 Budapest, Könyves Kálmán krt. 40.; képviselője Matskási István elnök), továbbiakban: Pulszky Társaság,

másrészről az ICOM Magyar Nemzeti Bizottsága (1014 Budapest, Szent György tér 2.; képviselője Cseri Miklós elnök), továbbiakban: ICOM MNB között

a magyar múzeumügy szakmai színvonalának emelése, európai normákhoz felzárkóztatása, a NKÖM elvárásainak való megfelelés, valamint a magyar múzeumi terület elvárásai, feladatai érdekében végzendő közös tevékenységről.

A Pulszky Társaság és az ICOM MNB az Európai Unióhoz való csatlakozás kulturális területet érintő változásaira való felkészülés, a szakmai harmonizáció érdekében a következőkben fejt ki tevékenységét:

1. kiadja a Magyar Múzeumi Etikai Kódexet;
2. kidolgozza és elfogadtatja a Magyar Múzeumok Akkreditációjának rendszerét;
3. kidolgozza a Magyar Múzeumi Szakmai

követelményrendszert és életpálya normákat;

4. múzeumi normatívára vonatkozó ajánlást tesz a NKÖM felé;

5. megvizsgálja egy „múzeumi kamara” létrehozásának körülményeit;

6. a régiók kialakítása során részt vállal a múzeumi területet érintő szakmai tervezésben;

7. összehangolja nemzetközi kapcsolatait, tagsága számára a külföldi és hazai nemzetközi szakmai fórumokon való részvételt elősegíti;

8. kezdeményezi hazai szakmai-muzeológiai konferenciák rendezését.

A Pulszky Társaság és az ICOM MNB fenti célok érdekében

1. előkészítő csoportokat hoz létre;
2. szakmai előkészítést, szakanyagok fordítását, fordíttatását követően vitaanyagot tesz közzé;
3. szakmai vitafórumokon megtárgyalja az előterjesztéseket;
4. kiadványokat jelentet meg;
5. pályázatokat való közös részvétellel segíti a finanszírozást;
6. szakmai súlyával mindkét szervezet segíti az etikai kódex, a szakmai normák elfogad-

tatását a tagság és a fenntartók által.
Budapest, 2003. 06. 25.

<i>Matskási István</i>	<i>Cseri Miklós</i>
<i>PT MME</i>	<i>ICOM MNB</i>
<i>elnök</i>	<i>elnök</i>

Pályázat

A Miniszterelnöki Hivatal, a Magyar Turizmus Rt és a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma közösen pályázatot hirdetett a „Vendégbarát Múzeum/Muzeális intézmény Díj 2003” kitüntető cím elnyerésére. A kiírás három kategóriára szolt az alábbi díjazás szerint:

1. 10 000 látogató/év alatt 0,5 millió Ft,
2. 10 000 – 100 000 látogató/év 1,5 millió Ft,
3. 100 000 látogató/év fölött 3,0 millió Ft.

Összesen 13 intézmény pályázott. A bíráló bizottság az első kategóriában nem adott ki díjat, a második kategóriában a Nagytétényi Kastélymúzeumot díjazta, míg a 3. kategória díját a szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeum nyerte el. A zsűri különdíját a soproni Központi Bányászati Múzeum kapta meg.

Museum.hu hírek

Múzeumi rovat a Magyar Turizmus Rt honlapján, a Museum.hu szerkesztésében

Szeptemberben új rovat indult Magyarországon hivatalos turisztikai honlapján, mely a www.itthon.hu, ill. www.hungarytourism.hu címeiken érhető el. A Museum.hu szerkesztőségét érte az a megtisztelő feladat, hogy a Magyar Turizmus Rt múzeumi rovatát szerkessze, mindig új, izgalmas kiállításokkal ellátva e rovat olvasóit. A magyarul és angolul megjelenő kiállítás-ismertetőket a belföldi turizmus iránt érdeklődő magyar és a hazánkba látogatást tervező külföldi turisták egyaránt olvashatják.

A rovat keretében hetente 4-5 aktuális időszaki kiállítás jelenik meg. A szerkesztési szempontok megegyeznek a Magyar Múzeumok Honlapján már kialakult gyakorlattal: minden alkalmat megragadunk arra, hogy a szűkséges 15-20 soros szöveges ismertetővel és képpel ellátott kiállításokat propagáljuk – mostantól fogva nemcsak a Magyar Múzeumok Honlapján, hanem – a Magyar Turizmus Rt portálján is. A „Múzeumok” rovatban való szereplés feltétele a fent említett szöveges és képi ismertető megléte; előnyt jelent azonban, ha a múzeum angol nyelven is elküldi szerkesztőségünknek a kiállítás sajtóanyagát, hogy hamarabb felkerülhessen az ajánlatok közé. (A sajtóanyag magyarul történő küldése

továbbra sem kizáró ok a honlap(ok)on történő szereplésre, mivel szerkesztőségünk az angol fordítóknak „hiányt szenvedő” múzeumoknak elkészíteti a kiállítás-ismertető fordítását).

Az új rovat tehát Magyarország turisztikai honlapján (www.itthon.hu), a „Kultúra” menüpont alatt, a „Múzeumok” címszónál keresendő.

Éves adatfrissítés 2003 decemberétől a Museum.hu-n

A Magyar Múzeumok előző (őszi) számában felhívtuk a figyelmet arra, hogy 2003 decemberében ismét kézhez vehetik a szerkesztőségünk által kipostázott adatlapokat, melyek az éves adatszolgáltatásra, frissítésre szolgálnak.

Amennyiben az Önök múzeuma már csatlakozott a Museum.hu-hoz, kérjük, hogy az idén se szalasszák el az adatfrissítés lehetőségét, mert az adatlap visszaküldése, s ezzel a jövő évi árákról, a nyitvatartási időpontokról, eseményekről, ill. az időszaki kiállításokról való tájékoztatás (akkor is, ha a programok időpontjai még nem minden esetben tisztázottak) nagy segítséget nyújt szerkesztőségünk munkájában, hogy minél hatékonyabban, és főként hitelesen tudjuk Önöket propagálni 2004 folyamán is a Magyar Múzeumok Honlapján.

Amennyiben viszont az Önök múzeuma még nem élt a Museum.hu-ra való csatlakozás lehetőségével, az idei kérdőív kiküldése megfelelő alkalmat nyújthat a jelentkezésre, hogy ezentúl Önök is élvezhessék a szerkesztőségünk által felkínált ingyenes on-line megjelenési lehetőség (immár havi 250.000 letöltött oldal!) nyújtotta előnyöket.

A Tulipán Pedagógia Műhely múzeumpedagógiai gyermekfoglalkozásai a Museum.hu oldalain

Októbertől új rovat olvasható a Magyar Múzeumok Honlapján. A Múzeumok Majálisán közönség díjjal kitüntetett Tulipán Pedagógia Műhely „Muzeománia” gyermekprogramja ezentúl minden héten friss információkkal szolgál múzeumpedagógiai foglalkozásairól a Magyar Múzeumok Honlapján: www.museum.hu/muzeomania/index.asp

A Muzeománia program a „látogatóbarát múzeumok számára nevel múzeubarát látogatókat”. A Tulipán Pedagógia Műhely munkatársai egyedülálló módszerrel, 4-6 fős csoportokban, egy-egy választott témát dolgoznak fel nyolc különböző múzeumban. A program élményszerűen egészíti ki a közoktatási rendszer által közvetített alapműveltségi anyagot.

(Kotzián Orsolya)

E számunk szerzői

Balogh Lajos (1962) botanikus főmuzeológus Savaria Múzeum Szombathely	Horváth Ferenc dr. (1948) régész kandidátus főmuzeológus egyetemi docens Móra Ferenc Múzeum Szeged	Megyeri Anna (1956) történész muzeológus Göcseji Múzeum Zalaegerszeg	Vajdai Ágnes Viktória (1972) múzeumpedagógus Műemlékek Állami Gondnoksága Budapest
Basics Beatrix dr. (1956) művészettörténész főosztályvezető Magyar Nemzeti Múzeum Budapest	Illés Péter (1977) kulturális és vizuális antropológus muzeológus Savaria Múzeum Szombathely	Molnár András (1962) levéltáros igazgató Zala Megyei Levéltár Zalaegerszeg	Vámosi Katalin (1966) művészettörténész kulturális menedzser Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma Sárospatak
Békési Éva dr. (1953) művészettörténész PhD. főosztályvezető Iparművészeti Múzeum Budapest	Jósvainé Dankó Katalin dr. (1945) régész, történész igazgató Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma Sárospatak	Papp Katalin (1952) művészettörténész muzeológus Szépművészeti Múzeum Budapest	Vándor László dr. (1949) régész, történész kandidátus igazgató Zala Megyei Múzeumi Igazgatóság Zalaegerszeg
Béres Katalin (1960) történész muzeológus Göcseji Múzeum Zalaegerszeg	Kalmár Ágnes (1956) művészettörténész igazgató Szórákaténusz Játékmúzeum és Műhely Kecskemét	Rapcsányi László dr. (1925) újságíró Budapest	Veress Ágnes (1954) tanár múzeumpedagógus Magyar Nemzeti Galéria Budapest
F. Dózsa Katalin dr. (1942) művészettörténész főigazgató-helyettes Budapesti Történeti Múzeum Budapest	Kerékgyártó Imréné dr. (1924) tanár Érd	Selmecei Kovács Attila dr. (1942) etnográfus főtanácsos Néprajzi Múzeum Budapest	Vig Károly (1960) zoológus főmuzeológus Savaria Múzeum Szombathely
Ébli Gábor dr. (1970) művészettörténész PhD. tudományos főmunkatárs MTA Művészettörténeti Intézet Budapest	Klug Ottó dr. (1934) vegyésszámológus könyvtárvezető Országos Műszaki Múzeum Öntödei Múzeuma Budapest	Székely Ferenc dr. (1934) tanár nemzetközi versenybíró igazgató Sporttörténeti Kiállítóhely Eger	Villangó István (1940) könyvtáros igazgató Országos Pedagógiai Múzeum és Könyvtár Budapest
Fűkőh Levente dr. (1951) paleontológus kandidátus igazgató Mátra Múzeum Gyöngyös	Majcher Tamás (1962) régész igazgató Kubinyi Ferenc Múzeum Szécsény	Szoleczky Emese (1960) történész muzeológus osztályvezető, tanácsos Hadtörténeti Múzeum Budapest	Viszóczy Iлона (1967) etnográfus igazgató Matyó Múzeum Mezőkövesd
Holló Szilvia Andrea dr. (1964) történész NKÖM szakfelügyelő Budapest	Makai Ágnes dr. (1943) régész, történész, numizmatikus főtanácsos Hadtörténeti Múzeum Budapest	Új Írisz dr. (1957) etnográfus igazgató Óbudai Múzeum Budapest	

Támogatónk

Társaságunk működésének javára az alábbi szerzőink lemondtak honoráriumukról:

2003/3. szám: Frisnyák Zsuzsa, Hajdú Ráfis János, Kovács Gergelyné, Simonffy Krisztina, S. Nagy Anikó, Vámos Éva, Váczi Pirooska

Köszönjük!

**MAGYAR
MÚZEUMOK**

